

**FUZULİ'NİN MATLAU'L İTİKAD ESERİNİN
ÖZELLİKLERİ (KURAN AYETLERİNE VE
HADİSLERE GÖNDERMELER)**

**2020
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

Ali Raji Ali ALAWADI

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ramazan AHMEDOV**

**FUZULİ'NİN MATLAU'L İTİKAD ESERİNİN ÖZELLİKLERİ
(KURAN AYETLERİNE VE HADİSLERE GÖNDERMELER)**

ALİ RAJİ ALİ ALAWADİ

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ramazan AHMEDOV**

**KARABÜK
Aralık 2020**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖZET	5
ABSTRACT.....	6
ÖNSÖZ	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	11
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	11
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	11
GİRİŞ	12
BİRİNCİ BÖLÜM	17
FUZULİ’NİN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ	17
1.1. Fuzuli’nin Hayatı	17
1.1.1. Eğitim Hayatı.....	18
1.1.2. Dini Hayatı	19
1.2. Fuzuli’nin Edebi Kişiliği.....	19
1.2.1. Fuzuli’nin Eserleri.....	21
1.2.1.1. Türkçe Eserleri	22
1.2.1.1.1. Manzum Eserleri.....	22
1.2.1.1.2. Mensur Eserleri.....	24
1.2.1.2. Farsça Eserleri	25
1.2.1.2.1. Manzum Eserleri.....	25
1.2.1.2.2. Mensur Eserleri.....	26
1.2.1.3. Arapça Eserleri	27
1.2.1.3.1. Manzum Eserleri.....	27

1.2.1.3.2. Mensur Eserleri.....	27
İKİNCİ BÖLÜM.....	30
EDEBİYAT KAVRAMI VE FUZULİ’NİN ESERLERİNİN EDEBİ	
ÖZELLİKLERİ	30
2.1. Edebiyat ve Edebi Özellikler	30
2.1.1. Edebiyat Kavramı	30
2.1.2. Edebi Özellikler	31
2.2. Fuzuli’nin Eserlerinin Edebi Özellikleri.....	31
2.3. Divan Edebiyatının Özellikleri	33
2.4. Edebi Metnin Özellikleri	34
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	36
MATLAU’L İTİKÂD’DA FUZULİ’NİN HÜMANİST BAKIŞI	36
3.1. Matlau’l İtikadın Edebi Özelliklerinin Genel Olarak İncelenmesi.....	36
3.2. Matlau’l İtikad Eserinde Kur’an ve Hadislere Göndermeler.....	39
3.2.1. Mukaddime مقدمة	40
3.2.2. Birinci Rükûn.....	42
3.2.3. İkinci Rükûn	44
3.2.4. Üçüncü Rükûn	54
3.2.5. Dördüncü Rükûn	60
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM,.....	68
MATLAU’L İTİKAD ESERİNDE XVI. YÜZYIL EDEBİ MEKTEBİNİN	
ETKİSİ.....	68
4.1. Matla’ul İtikad Eserinde Fuzuli’nin Kozmoloji – Tasavvufi Bakış Açısı..	73
4.2. İlim ve Marifet’nin Mahiyeti.....	77
4.3. Cinlerin Varlığı	79
SONUÇ	84
KAYNAKÇA	89
ÖZGEÇMİŞ	91

TEZ ONAY SAYFASI

ALI RAJI ALI ALAWADI tarafından hazırlanan “FUZUL'ININ MATLAUL İTIKAD ESERLERİNİN ÖZELLİKLER (KURAN AYETLERİNE HADİSLERE GÖNDERMELER)” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Ramazan AHMEDOV

Tez Danışmanı, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 29/12/2020

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Ramazan AHMEDOV (KBÜ)

Üye : Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Üniversitesi)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Muhammet İNCE (KBÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı :

İmza :

ÖZET

Adı Mehmed bin Süleyman olan Fuzuli, 1483 – 1556 yılları arasında yaşamış olan XVI. Yüzyıl Türk Divan Edebiyatı'nın en büyük şairlerinden biridir. Genel olarak Divânları ve kendine özgü ifadelerine yer verdiği beyitleri ile bilinen Fuzuli, aynı zamanda derin bir ilme sahip, felsefe, astronomi, sosyoloji gibi bilim dallarında zamanının ilerisinde bir ilmi tahsil etmiş olan düşünürdür.

Fuzuli'nin Matlau'l İtikâd adlı eseri üzerine yapılan çalışmaların sayısı çok azdır. Arapça kaleme aldığı bu eseri adeta bir ders kitabı niteliğindedir. Fuzuli, bu eserinde, insanın yaşam yolculuğu üzerinde durmakta ve okuyucuya Allah'ı idrak etmenin yol ve yöntemini göstermektedir.

Bu çalışmada, Fuzuli'nin Matlau'l İtikâd adlı eserinde yer alan Kur'an ve hadislerle ilgili ifadelerin anlam bağlamında edebi özellikleri ele alınmaktadır. Amacımız, üzerinde oldukça az çalışmanın olduğu bu esere dair kapsamlı bir inceleme sunmak ve okuyucuya yararlı olmanın yanında literatüre katkıda bulunmaktır:

Anahtar Kelimeler: Fuzuli, Matlau'l İtikâd, Hadis, Kur'an, Anlam, Edebi Özellikler.

ABSTRACT

Fuzuli, whose name is Mehmed bin Süleyman, is one of the greatest poets of the XVI century Turkish Divan Literature that lived between 1483 and 1556. Fuzuli, who is generally known for his Divan and his couplets where he has his own expressions, is also a thinker who has a deep knowledge and has collected a science ahead of time in the fields of science such as philosophy, astronomy and sociology.

The number of studies on Fuzuli's work titled Matlau'l Itikâd is very few. This work he wrote in Arabic is almost like a textbook. In this work, Fuzuli emphasizes the journey of life of man and shows the reader the way and method of realizing God.

In this study, the literary features of the expressions about the Qur'an and hadiths in Fuzuli's Matlau'l Itikâd are discussed. Our aim is to provide a comprehensive review of this work with little work on it and contribute to the literature as well as being useful to the reader.

Key Words: Fuzuli, Matlau'l İtikâd, Hadith, Quran, Meaning, Literary Characteristics.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında, Fuzuli'nin Matlau'l İtikâd adlı eseri esas alınarak, adı geçen eserin edebi özellikleri, Fuzuli'nin yaşadığı dönemin edebi manzarası, onun varlığa ve insalığa bakış açısı, hümanist düşünceleri, kaleme aldığı ifadelerde Kur'an ve Hadis ile ilgili olanlar üzerine bir araştırma yapılacaktır. Edebiyat alanında literatüre bakıldığında Fuzuli ile ilgili gerek Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ve gerekse Dilbilim Bölümünde çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezinin yapıldığı görülmekle birlikte, Fuzuli'yi ve O'nun eserlerini konu alan bilimsel yayınların çokluğu da dikkat çekmektedir. Fuzuli ve eserlerine dair bu tarihe kadar 48 adet tez çalışması yapıldığı görülmektedir, tez harici bilimsel yayınların sayısı ile sayılamayacak kadar çoktur. Bununla birlikte, literatüre bakıldığında, ilgili çalışma sayısı çok olsa da, Matlau'l İtikad'ın edebi özellikleri ayrıca bir tez veya kitap halinde çalışılmamıştır. Matlau'l İtikad'ın poetikasına ait herhangi bir tez bulunmamakla birlikte, Matlau'l İtikad'ın özellikleri hakkında bilimsel makaleler de çok azdır. Matlau'l İtikad eserinin edebi özelliklerini araştırmakta maksadımız, literatürde doldurulması gereken boşluğu ortadan kaldırmaktadır.

1483 – 1556 yılları arasında yaşamını sürdüren ve asıl adı Mehmed bin Süleyman olan Fuzuli, döneminin en büyük şairlerindendir. Divan Edebiyatı alanında Türk şiirini önemli ölçüde etkileyen bir şair olan Fuzuli'ye dair çalışmaların kapsamının daha da artırılabilceği düşünülmektedir. Matlau'l itikat adlı eser temel alınarak yapılan en kapsamlı çalışma olma ihtimali hayli yüksek olan tezimiz, ayrıca Fuzuli'nin Matlau'l İtikad eserinde onun edebiyat, evren, hümanizm, varlık, insan, iman, “nereden geldik, nereye gidiyoruz?” sorusuna cevabını ve ahlak hakkında Kur'an ve Hadislere dayanarak ileri sürdüğü fikirleri tahlil etmekle Türkoloji literatüre katkı sağlayabileceğini zannediyoruz. Literatüre bakıldığında söz konusu eser ve konu ile ilgili olarak yapılan çalışmaların niteliğinin kapsamlı olmadığı ve sayısının hayli az olduğu görülmektedir. Bu nedenle, çalışmamız literatüre kaliteli, kapsamlı ve farklı bir eser olarak kaydedilmeyi amaçlamaktadır.

Bu bağlamda, çalışmam süresince benden desteğini esirgemeyen ve daima yanımda olan danışmanım Doç. Dr. Ramazan Ahmedov'a, Bölüm Başkanımız Doç. Dr. Türkan Gözütok'a, Doç. Dr. Abdullah Aydın'a, Dr. Öğretim Üyesi Muhammet İnce'ye, Dr. Öğretim Üyesi Şerife Ağarı'ya ve Dr. Öğretim Üyesi Zafer Topak'a, ayrıca, birbirimizden uzakta da olsak daima yanımda hissettiğim değerli aileme teşekkür ederim.

Karabük, 2020.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Fuzuli'nin Matlau'l İtikad Eserinin Özellikleri (Kuran Ayetlerine ve Hadislere Göndermeler)
Tezin Yazarı	ALI RAJI ALI ALAWADI
Tezin Danışmanı	Ramazan AHMEDOV
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	29.12.2020
Tezin Alanı	Türk Dili ve Edebiyatı
Tezin Yeri	KBÜ / LEE
Tezin Sayfa Sayısı	91
Anahtar Kelimeler	Fuzuli, Matlau'l İtikâd, Hadis, Kur'an, Anlam, Edebi Özellikler.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Features of Fuzuli`s Matlau'l Faithful Work (References to Verses of the Qur'an and Hadiths)
Author of the Thesis	ALI RAJI ALI ALAWADI
Advisor of the Thesis	Ramazan AHMEDOV
Status of the Thesis	M. Sc. Thesis
Date of the Thesis	29.12.2020
Field of the Thesis	Department of Turkish Language and Literature
Place of the Thesis	KBU / LEE
Total Page Number	91
Keywords	Fuzuli, Matlau'l İtikâd, Hadith, Quran, Meaning, Literary Characteristics

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Fuzuli'nin Matlau'1 İtikad Eserinin Özellikleri (Kuran Ayetlerine Ve Hadislere Göndermeler)

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu eserin Fuzuli'nin diğer eserlerinden farklı olduğuna ulaştım. Eser edebi bir metinden ziyade kelam ilmine yönelik bir ders kitabı mahiyetindedir. Bu nedenle eser Fuzuli'nin diğer eserlerinden farklı bir yapıdadır. Eserde Allah'ı idrak etmek için doğru bilgiye ulaşma yolları anlatılır. Eser üzerinde yaptığım çalışmalar neticesinde ayrıca Fuzuli'nin kelam ilmindeki derin bilgileri, felsefi irdelemeleri ve inanç yapısı hakkında fikir sahibi oldum.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Eserin okunup , fişlenmesi , fişlenen bilgilerin yorumlanması, karşılaştırmalı, ifadeler ile açıklamaların yapılması, veri taraması gibi.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Bu tezi neden yaptığını cevabını yapmalı?

Sonuç kısmında verdiği sonuçların sebebi aslında problemin kendisidir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Konunun geniş olması,

Her yoruma açık ifadelerin bulunması, fuzuli'nin tüm eserlerine ulaşmanın zorluğu.

Kapsamı yalnızca matla'ül itikad adlı eserin incelenmesi Ayet ve hadislerin farklı tefsirlerinin olması (Güçlük).

GİRİŞ

Türk Divan Edebiyatı'nın en büyük şairlerinden olan Fuzuli, Türkçe'nin yanı sıra Farsça ve Arapça eserler de kaleme almıştır. Çalışmamıza konu teşkil eden Matlau'l İtikâd Fi Ma'rifeti'l-Mebdei ve'l-Meâd adlı eseri de Fuzuli'nin Arapça kaleme aldığı mensur bir eserdir.

Fuzuli bu eserinde, “nereden geldik, nereye gidiyoruz?” sorusuna yanıt aramaktadır. Kelâm ilmi çerçevesinde adeta bir ders kitabı olarak yazdığı bu eserde Fuzuli, hayat yolcuğunda nereden gelip nereye gitmekte olduğu idrak eden bir kişinin doğru yola ilk adımı attığını bildirmektedir. Öyle ki Fuzuli'ye göre kişinin yaşamdaki temel amacı Allah'ın zâtını ve fiillerini idrak etmektir. Bu da ancak akıl ve bilgi ile mümkündür. Fuzuli, Allah'ın insana en büyük ihsanı olan akla sahip olan her bir kulun, Allah'ı idrak etmekle mükellef olduğunu bildirmektedir. İnsanlar eşit yaratılmıştır, dünya üzerindeki fani yaşamları süresince edinecekleri bilgiler ile birbirinden farklılaşırlar. Bilgiyi edinmek ve işlemek daha sonra yorumlayarak bu bilgileri amele dönüştürmek için gerekli yöntemlerin en başında Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmek gelmektedir. Bu bağlamda Fuzuli, bilgi ve bilgiyi elde etme yollarına bu eserinde değinmektedir.

Fuzuli'nin kısa ama derin anlamlar içeren bu eserine bakıldığında O'nun ne denli ilim sahibi olduğunu görmek mümkündür. Bu eserde yer alan satırlarında tabii olarak kelâm ilmindeki üstün vasıflarını görmenin yanı sıra, felsefe, astronomi, sosyoloji gibi alanlarda da derin bir bilgi sahibi olduğunu görmek mümkündür.

Fuzuli Matlau'l İtikâd eserinde, İslam dininin ve İslami öğretinin bildirdikleri ile Yunan filozoflarının düşüncelerini mukayese etmekle birlikte kimi ihtilafli hususlarda farklı İslami ekollerin düşüncelerini de kendi aralarında kıyasa tabi tutmaktadır. Bütün bu mukayeselerin sonucunda Fuzuli'nin vardığı nokta ayıdır: “Birden bir çıkar”. Bu hususu biraz açmak gerekirse, Allah'ı idrak yolunda edinilen bilgilerin neticesinde varılan sonuç birdir. Bu yolda her kapı Allah'ın varlığına, diriliğine, birliğine ve sonsuz kudretine çıkmaktadır.

Fuzuli'nin bu eseri, her biri altında farklı bölümler içeren dört rükünden ibarettir. Mukaddime kısmında şu ifade ile niyetini açıkça ortaya koymaktadır:

"Ben varlıklara duygu ve akıl gözüyle baktım. Onlar üzerinde fikir ve düşünce ayağıyla yürümeye çalıştım." (Coşan,2014:17.

Buradan da anlaşılacağı üzere, Fuzuli bu eseri ile okuyucusuna Allah'ı idrak etme yolunda gerekli olan bilgileri iletme görevini üstlenmiş ve eserinde de bu gaye yolunda çaba göstermiştir.

Eserin muhteviyatı hakkında kısa bir bilgi vermek gerekirse şunları söylemek mümkündür: Eserin ilk rüknünde ilim ve mârifenin bilinmesi hususu üzerinde durulmaktadır ve bu ilk rükn beş bölümden oluşmaktadır. Bu rüknün başlıkları şu şekildedir: İlim ve Mârifenin Mahiyeti, Allah'ı Bilmenin Gerekliliği, Bilginin Kısımları, Bilgi Yolları. Birinci rüknde Fuzuli, Bir müminin evvela Allah'ı bilmesi ve idrak etmesinin gerekliği üzerinde durmaktadır. Ayrıca, Allah'ı idrak etmek için gerekli olan ilim ve bilgiye ulaşma ve bu bilgiyi Allah'ı idrak etmede müminin nasıl kullanabileceği üzerinde durmaktadır.

Fuzuli, bir ömür boyu mutlak hakikati aramıştır. Onun düşüncesine göre, mutlak hakikate götüren yol marifettten geçer. Marifett, insanın kendi görevlerini, hak ve hukuklarını idrak edebilmesidir. Yalnız bu sade gerçeği idrak edebilenler hakikat yolunun yolcuları – salik- adlanmak şerefine layıktırlar. Zira bu gerçeği anlayabilen kişi hayatta hiçbir zaman “ rızık için ehl-i fenaya çaker olmaz”:

Her cihetten fariğim âlemde, haşa, kim ola

Rızık için ehl-i beka ehl-i fenanın çakeri.

Fuzuli, insanın bu dünyaya yemek için doğmadığı görüşündedir. Yaşamın manasını eğlencede, yemekte görenlerden farklı olarak hakikat yolunun yolcuları asla ebedi dünyayı eğlence dünyasına, fani, geçici hayata değişmezler. Böyle şahıslar ebediyet dünyasının yaranları oldukları için fani dünyayı kutsayanların hizmetçisi olmazlar.

İkinci rükn kâinatın ahvalinin bilinmesi konusunda olup beş bölümden oluşmaktadır. Bu rüknün başlıkları şu şekildedir: Kâinatın Mebdei, Âlemin Cüzleri, Âlemin Sınıfları, İnsanın Mahiyeti, Cinlerin Mevcudiyeti. İkinci rüknde fuzuli alem, insan ve cinler yani yaratılanlar üzerinde durmaktadır. Eserin üçüncü rüknünde Fuzuli, Vâcibü'l-vücûd'un ve onunla ilgili hususların bilinmesi üzerinde durmaktadır ve bu

rükn sekiz bölümden oluşmaktadır. Bu rüknün başlıkları şu şekildedir: Önceden Bilinmesi Gereken Hususlar, Devir ve Teselsülün Çürütülmesi, Vâcibü'l-vücûd'un Mevcudiyeti, 'Allah'ın Zâtı, Allah'ın Sıfatları, Allah'ın Fiilleri', Güzellik ve Çirkinlik, Hayır ve Şer, 'Bir Şeyin Allah Üzerine Gerekli Olup Olmaması'. Bu bölümler arasında Allah'ın Zâtı başlıklı bölüm numaralandırılmanın dışında bırakılmıştır. Eserin Dördüncü Rükünde, Nübüvvet kavramı ve nübüvvetle ilgili meseleler üzerinde durulmaktadır ve bu rükn sekiz bölümden oluşmaktadır. Bu rüknün başlıkları şu şekildedir: İnsanların Peygambere Olan İhtiyaçları, Peygamberlerin İsmeti, Peygamberimizin Nübüvveti, Peygamberimizin Diğer Peygamberlerden Üstünlüğü, İmamet, Haşir, Ruhun Ölümünden Sonra ve Bâstan Önceki Durumu, Onun Lezzet ve Elem Duyması, Mîzan, Sırat ve Hesap.

Fuzuli'nin Matlau'l İtikâd eseri Divan Edebiyatı kapsamında değerlendirilen ve üzerinde nice çalışmalar olan eserlerinden çeşitli yönlerden farklılık göstermektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, bu eser bir şiir kitabı değildir. Adeta bir ders kitabı niteliğinde kaleme alınan Matlau'l İtikâd, Fuzuli'nin felsefi ve ilmi derinliğini gösteren bir mensur eserdir. Arapça kaleme alınan eserin diline de bakıldığında mübalağadan ve edebi sanatlardan uzak, yalın, anlaşılır ve sade olduğu, eserin Fuzuli'nin mebd ve mead kavramları ile ilgili düşüncelerini diğer düşünürlerin ve İslami ekollerin fikirleri ile mukayeseli olarak ortaya koyduğu görülmektedir. Bu bağlamda Fuzuli'nin Türkçe Divanında olduğu üzere bu eserde beyitlerin alışlagelmiş şekilde yer almadığı görülmektedir.

Fuzuli'nin Matlau'l İtikâd Fî Ma'rifeti'l-Mebdei ve'l-Meâd adlı eserinde sufi şairin Kur'an-ı Kerim' ve hadislere dayanarak edebiyat, insanlık, ebediyet, fanilik, insanlık hakkında düşünceleri incelenmiş ve belirli anlamda bu işin müstakbel Türkoloji araştırmacılara yararlı olmak hedefi amaçlanmaktadır.

“Matlau'l İtikâd” Eserinin Araştırılma Tarihi

Fuzuli ve onun eserlerine dair yapılan çalışmalar incelendiğinde ilk sırada Fuzuli'nin Divanı'nın ve daha sonra da gazellerinin geldiği görülmektedir. Türk Dili ve Edebiyatı alanında, Fuzuli ve eserleri ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında bizim çalışmamızı hazırladığımız tarih itibariyle toplamda kırk sekiz adet tez çalışması olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar genellikle, Divan'daki çeşitli unsurların tahlili,

Fuzuli'nin diğler Divan şairleri ile kıyası, gazellerin çeşitli açılardan tahlili ve pek azında da dini kavramların incelenmesine dayanmaktadır.

Çalışmamızın temeli olan "Matlau'l İtikâd" adlı esere dair tez düzeyinde herhangi bir akademik çalışmanın bugüne dek yapılmadığı görölmektedir. Çalışmamız bu açıdan bir ilk olması hasebiyle ayrı bir öneme haizdir.

Ancak, literatür taramasının kapsamı genişletildiğinde, "Matlau'l İtikâd" adlı esere çok defalar atıfta bulunulduğu görölmektedir. Fakat, bu esere doğrudan doğruya, ismen işaret ederek atıfta bulunan yayın sayısının da az olduğu görölmektedir. Öyle ki, içinde doğrudan doğruya isim vererek söz konusu eserden bahseden yirmi yedi adet akademik yayın olduğu görölmektedir.

Fuzuli'nin "Matlau'l İtikâd" adlı eserine yönelik olarak kaleme alınmış, başka bir ifade ile doğrudan doğruya "Matlau'l İtikâd" adlı eseri konu alan tek bir çalışma mevcuttur ki bu yayın, 1996 yılında, İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri adlı süreli yayında yayımlanan, Yekta Saraç'a ait, "Fuzuli'nin Kelam'a Dair "Matlau'l İtikad" İsimli Eseri ve Önemi" adlı çalışmadır. (Saraç, 1996). Saraç'ın bu çalışması haricinde, "Matlau'l İtikâd"ı konu alan herhangi bir akademik çalışma söz konusu değildir.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, Fuzuli'nin "Matlau'l İtikâd" adlı eseri ile ilgili akademik çalışma sayısının yalnızca bir ile sınırlı kaldığı görölmektedir. Bunun nedeni belki de, "Matlau'l İtikad"ın, Fuzuli'nin, diğler eserlerine nazaran daha hayli geç keşfedilmiş bir eseri olmasıdır.

"Matlau'l İtikâd" adlı eserin ismi ilk kez Kâtib Çelebi tarafından zikredilmiş olsa da, bu esere ancak 1950'li yıllarda Dönemin Sovyetler Birliği'nde bulunan Leningrad Şarkiyat Enstitüsü'nde bir mecmua içerisinde rastlanmıştır. Eserden bu haliyle ilk bahseden Rus şarkiyatçı Yevgeniy Eduardoviç Berthels olmuştur. (Coşan, 2014). 1958 yılında Azerbaycanlı akademisyen Hâmid Araslı, eserin bu ilk nüshasından fotokopi ederek Matlau'l İtikâd'ı Bakü'de ilk kez yayınlamıştır. Eser ikinci kez, 1962 yılında Muhammed Tanci tarafından tashih edilerek yine Arapça olarak yayınlanmıştır. (İpekten, 1973). Yine aynı sene içerisinde Tanci'nin düzenleyerek bilimsel bir çerçeve içerisinde yayınladığı eser, Mahmud Esad Coşan ve

Kemal Işık tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi tarafından neşredilmiştir (Coşan ve Işık, 2014; Coşan ve Işık, 1962).

“Matlau’l İtikâd” adlı eserin 2021 yılında ulaşılan en güncel hali 1962 yılında Muhammed b.Tâvîd et-Tancî tarafından yazılan ve M. Esad Coşan ve Kemal Işık tarafından tercüme edilen eserin, 2014 yılının Şubat ayında yeniden gözden geçirilerek düzenlenmiş ve yayınlanmış nüshasıdır. (Coşan, 2014)

Bu bağlamda sonuç olarak belirtmek gerekirse, Fuzuli'nin diğer eserlerine nazaran daha geç, 1950'li yıllarda Eski Sovyetler Birliğinde keşfedilen bu çalışmaya dair herhangi bir akademik tez çalışması söz konusu değildir. Çalışmamız bu açıdan bir ilktir. Ayrıca, “Matlau’l İtikâd” adlı eseri konu alan yegane bilimsel yayın 1996 tarihinde yayınlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

FUZULİ’NİN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

1.1. Fuzuli’nin Hayatı

Türk Divan Edebiyatı’nda özel bir yere sahip olan ve en büyük şairlerden biri olarak kabul edilen Fuzuli’nin asıl adı Mehmed bin Süleyman el-Bağdadi, doğum yılı 1480 ve ölüm yılı 1556’dır. Fuzuli mahlasını seçmesinin nedenlerini Farsça kaleme aldığı Divanı’nın başlangıç bölümünde açıklamaktadır. Buna göre Fuzuli’nin bu mahlası seçmesinin iki nedeni vardır. Bu nedenlerden ilki, Fuzuli mahlasının kendini ilgilendirmeyen konulara müdahil olması ve bu bağlamda fuzuli kelam etmesi iken ikinci neden bu kelimenin aynı zamanda “yüce ve erdemli kişi” manasına gelmesidir (TDAE, 1979).

Literatüre ve divan edebiyatı eserlerine bakıldığında Fuzuli’nin hayatına dair bilgilerin yeterli olmadığı görülmektedir. Riyâzi’nin kaleme aldığı Tezkire’de yer alan “*Çun hâk-i Kerbelâst Fuzûli makâm-ı men*” dizesinden Fuzuli’nin Kerbela’da doğduğu kanısına varılmaktadır.

چون خاک کربلاست فضولي مقام من - Çünkü Kerbela toprağıdır, Fuzuli, benim makamım

شعرم به هر کجا که رود حرمتش رواست - Nereye gitsem şiirim ondan hürmet görür.

زر نیست، سیم نیست گهر نیست لعل نیست - Altın, gümüş, mücevher, pırlanta değil;

خاک است شعر بنده ولي خاک کربلاست - Topraksa da ben kulunun şiiri, Kerbela toprağıdır. (<http://bahramasadi.blogfa.com/post/68>)

Müverrih Âli, Kühü’l-ahbar adlı eserinde Fuzuli’nin Bağdatlı olduğunu ifade ederken, Kınalızade Hasan Çelebi ve Sâdıki ise Fuzuli’nin memleketinin “Irak’ın Hille kenti” olduğunu söylemektedir. (İpekten, 1973:15) Bu bağlamda Fuzuli’nin asıl memleketi hakkında fazla söylenece olduğunu belirtmekle birlikte, Fuzuli’nin günümüz Irak coğrafyasında doğduğunu ve yetiştiğini söylemek mümkün görünmektedir. Öyle ki, Fuzuli’nin Türkçe Divanı’nın mukaddimesinde şu ifade yer almaktadır: “*Menşe’ ve*

mevlidim Irak-ı Arab olup temâm-i ömrümde gayrı memleketi seyâhat kılmadığım dan...” (İpekten, 1973:16). Yine Fuzuli Divanı'nın giriş bölümünde, Fuzuli'nin bir süre Necef Şehrinde bulunduğu da görülmektedir. Bu bilgiler ışığında Fuzuli'nin Kerbela, Necef, Bağdat ve Hille'de ömrünü geçirdiğini söylemek yerinde olacaktır. (Gölpınarlı, 1961:3).

Fuzuli döneminde yazılanlara bakarak Fuzuli'nin Irak'ta Kerbela şehrinde bir hastalığa yakalanarak 1556 yılında vefat ettiği bilgisine yer verilmektedir. Bu bağlamda, doğum yerindeki karmaşanın aksine ölümü konusunda hemen hemen araştırmacılar hem fikirdir. Fuzuli'nin defnedildiği yer Kerbela'dır. (Karahana, 1995:8).

Fuzuli'ni Türkçe Divan'ın giriş bölümünde Fuzuli, okula erken yaşta başladığını ifade etmekle birlikte, bir yandan ilim tahsil ederken öte yandan şiirlerini yazmaya devam ettiğini bildirmektedir. Bununla birlikte, Fuzuli'nin şiirlerine bakıldığında, Fuzuli'nin dönemin ilmi çevreleri tarafından kabul gören disiplinler çerçevesinde, fıkıh ve hadis gibi dini ilimler ile kimya, coğrafya, astronomi ve tarih gibi alanlarda da eğitim aldığı görülmektedir. Ayrıca, Fuzuli üzerine araştırma yapan yazarlar Fuzuli'nin henüz erken yaştan başlayarak hayatı boyunca kuvvetli bir tahsil gördüğünü ve ilimle alakasını sürdürdüğünü bildirmektedir (Karahana, 1995:76).

1.1.1. Eğitim Hayatı

Fuzuli'nin hayatına dair bizi kesin bilgiye ulaştıracak verilerin azlığı Fuzuli'nin eğitim hayatında da karşımıza çıkmaktadır. Fuzuli'nin gördüğü eğitim, aldığı dersler, çocukluk ve gençlik dönemindeki ilmi çalışmaları hakkında kesin bir doğruya erişmek söz konusu olmamaktadır (Işık, 2004:771). Gerek Fuzuli'nin kaleme aldığı şiirlerden elde edilen çıkarsamalar ve gerekse Fuzuli hakkında yapılan araştırmaların sonucunda istifadeye sunulan eserlerde, kesin olmamakla birlikte Fuzuli'nin Arapça ve edebiyat alanında eğitim aldığını söylemek mümkün görünmektedir (Tevfik, 1987:21). Fuzuli'nin şiirlerinden elde edilen kronolojik çıkarsamalara göre, Fuzuli'nin eğitim hayatının Kerbela, Hille ve Bağdat'ta gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Karahana, 1996:241).

Fuzuli, edebiyat ve Arapça'nın yanı sıra farklı alanlarda da ilim tahsil etmiştir. Türkçe Divanı'nın giriş bölümüne bakıldığında Fuzulinin matematik, astronomi ve fen

bilimleri alanında dersler aldığı ve ayrıca hadis ve tefsir gibi dini ilimler üzerine eğitim gördüğüne değinilmektedir (Kılıç, 2004:111). Fuzuli hakkında kaleme alınan eserlere bakıldığında Fuzuli'ye atfedilen Molla ve Mevlâna gibi sıfatlar da Fuzuli'nin engin bir birikime sahip olduğunu destekler niteliktedir.

1.1.2. Dini Hayatı

Fuzuli'nin dini hayatı denildiğinde akla ilk olarak O'nun mezhebi gelmektedir. Fuzuli'nin mezhebi ile ilgili tartışmalar günümüze dek uzanmaktadır. Bir kısım araştırmacı ve yazar Fuzuli'nin Şii olduğu savını desteklerken bir diğer kısım ise O'nun Sünni kimliğine atıfta bulunmaktadır. İpekten'e göre Fuzuli Şii iken, Fuzuli'nin Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı eserde İmam-ı Azam'a atıfta bulunması ve Leyla ile Mecnun mesnevisinde Hz. Ali ile birlikte diğer halifelere de yer vermesi O'nun Sünni olduğuna dair işaretler olarak yorumlanmaktadır. Ancak bunun aksine, Fuzuli'nin kaleme aldığı bazı naatlarda halife olarak yalnızca Hz. Ali'nin adının geçmesi ve ayrıca Beng ü Bade adlı mesnevisinde Şah İsmail'e yönelik benzetmeleri ile Sultan II. Bayezid'e yönelik ifadeleri ve bunun yanında Hadikatü'l sü'eda ve Kerbela mersiyeslerinde Hz. Hüseyin'e yönelik kaleme aldığı hisler İpekten tarafından Fuzuli'nin Şii olduğuna dair yeterli kanıt olarak değerlendirilmektedir (İpekten, 1973:17).

Ayrıca tezimizin konusuna zemin teşkil eden Matla'u'l İtikâd adlı eserine bakıldığında da Fuzuli'nin Şii olduğu hususundaki tezlerin desteklendiği görülmektedir. Öyle ki Fuzuli bu eserinde, İmâmiyye'ye atıfta bulunmaktadır. Ayrıca Fuzuli'nin hayatında bakıldığında da Necef'teki Hz. Ali Türbesinin vakfından aldığı maddi yardım da Fuzuli'nin Şii olduğuna kanıt sayılmaktadır (Yener, 1966:88).

1.2. Fuzuli'nin Edebi Kişiliği

Fuzuli, Türkçe, Farsça ve Arapça dillerini iyi bilmekle birlikte Türk, Fars ve Arap Edebiyatı alanında hayli bilgili ve her üçüne de vâkıf bir şairdir. Yaşadığı dönemdeki beşerî ve dini ilimlere olan ilgisi şiirlerine de yansımıştır. Türkçe Divanı'nın giriş bölümündeki şu ifadesi, Fuzuli'nin aldığı eğitimin ve tahsil ettiği ilimin edebi kişiliğini şekillendirdiğini ortaya koymaktadır (İpekten,1973:18): "*İlimsiz şiir yok esası divar olur ve esassız divar gayetde bi-itibâr olur.*"

Fuzuli'nin bu ifadesi, aldığı eğitimin, ikmal ettiği tahsilin ve engin bilgilerinin şiirlerine yansımaları olarak görülebilir. Öyle ki Fuzuli'nin şiirlerinin bu denli ayrı bir yere sahip olmasında da bu yaklaşımın etkisi olduğu muhakkaktır. İlimsiz bir şiiri temeli olmayan bir duvara benzeten Fuzuli, şiire itibar kazandıran unsurun ilim olduğu savunmaktadır. Fuzuli'nin eserlerinin her biri Fuzuli'nin aldığı eğitimin ve tahsil ettiği ilmin izlerini taşır. Fuzuli'ye göre ilim ve şiir birbirinden ayrılamaz. Fuzuli'yi ilim tahsil etmeye yönelten başlıca etken, şiirini ilim ve marifetle besleme arzusu olmuştur. Bu bağlamda Fuzuli, akli ve nakli ilimlerin tamamını tahsil etmeye koyulmuştur (İpekten, 1973,:15-16).

Günümüze kadar uzanan süreçte halen birçok şair ve yazarı etkilemekte olan Fuzuli, kendine özgü bir edebi tarza sahiptir. Ömrünü çok dar bir coğrafi alanda geçiren Fuzuli, farklı şairlerle tanışma ve görüşme imkânı bulmadığından bu özgünlüğünü koruma hususunda başarılı olmuştur. Ancak, Azerbaycan Edebiyatının önde gelen isimlerinden Habibi'den aldığı Edebiyat derslerinin Fuzuli üzerinde etkisi olduğu değerlendirilmektedir (İpekten, 1973:18).

Nev-i şahsına münhasır bir şair olan Fuzuli'yi diğer şairlerden ayıran ve O'nun edebi kişiliğinin anlaşılmasına yardımcı olacak birtakım özellikler vardır. Bu özellikleri İpekten şöyle sıralamaktadır: Fuzuli bir aşk şairidir ve şiirlerinde aşkın maddi boyutundan uhrevi boyutuna kadar her türü yer almaktadır. Fuzuli'de Aşk kavramının beşeriden ilahiye dönüşümünü en iyi şekilde gözler önüne seren eserin Leyla vü Mecnun adlı mesnevisi olduğunu söylemek mümkündür. Fuzuli'nin şiirlerinin en önemli unsuru Tasavvuftur. Fuzuli eserlerinde aşka olduğu kadar ıstıraba da yer vermektedir. Fuzuli için Aşk daima elemi de beraberinde getirmektedir. Fuzuli hicranı, acıyı ve melankoliyi mutluluğa ve sevince, ayrılmayı ve kavuşamamayı da vuslata tercih etmektedir. Öyle ki Fuzuli'nin şiirlerine bakıldığında kullandığı kelimelerden hicrana olan meylini görmek mümkündür. Fuzuli'de Divan şairlerinin çoğu gibi Dünya'nın faniliğini bilmekte ve Dünya hayatını karamsar bir bakış açısı ile ele almaktadır. Fuzuli'ye göre Dünya fani, elem ve ıstırapla doludur. Dünya nimetleri aldatıcı, yoldan çıkarıcıdır ve kişi fani Dünyaya aldanmamalıdır. Kadere iman hususunda oldukça katı olan Fuzuli başına gelenlerden ve kişilerden şikâyet etmez ancak kimi zaman kaderinden dolayı yakınır. Fuzuli'nin bu karamsar bakış açısı ve

istiraba olan yakınlığı O'nun edebi kişiliğini beslemiş ve dizelerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. (İpekten, 1973:19)

Ayrıca, edebiyatta bazı özel kavramların ve düşüncelerin dile getirilmesinde kullanılan ve dile yerleşmiş söz ve anlatım halini alan, mana, anlam ve kavramlar olan mazmunların (Pala, 2018:226), kullanımı hususunda da Fuzuli gerek kendinden önceki şairlerden ve gerekse kendi çağdaşı ve kendinden sonraki şairlerden farklılık göstermektedir. Fuzuli, mazmun kullanımında hayli ustalaşmıştır. Fuzuli'nin her bir şiiri ilk okumada anlaşılabilir ve okuyucuya edebi bir lezzet sunan anlama sahipken, okuyucu Fuzuli'nin eserlerini tekrar okuyunca asıl anlamın ardında daha derin bir mana bulmaktadır. Fuzuli'nin beyitleri üzerinde ne kadar düşünülürse okuyucunun bulacağı anlam da o kadar derinleşmektedir. Bununla birlikte Fuzuli'nin şiirlerine bakıldığında O'nun içtenliği göze çarpmaktadır. Şiirleri lirik özellik taşımaktadır ve O'nun yüreğinden en saf hali ile vücut bularak okuyucuyla buluşmaktadır. Fuzuli adeta okuyucu ile dertleşircesine kendini ifade etmektedir. Dil ve anlam bağlamında değerlendirildiğinde de Fuzuli'nin Türkçe'ye oldukça hâkim olduğu görülmektedir. Şiirlerindeki dili ve edebi üslubu oldukça sade ve kusursuzdur. Fuzuli şiirlerinde yer verdiği hislerini oldukça sade ve anlamlı bir şekilde ifade etmektedir. Kullandığı her kelime yerli yerine ve anlamlıdır. Fuzuli'nin eserlerinde imâle ve zihaf gibi aruz hatalarına rastlamak mümkün değildir. (İpekten, 1973:19-22).

1.2.1. Fuzuli'nin Eserleri

Fuzuli, Türkçe, Farsça ve Arapça eserler kaleme almıştır. Her üç dilde de eserleri Manzum ve Mensur olarak yer almaktadır. Ayrıca Fuzuli'nin kaleme aldığı bilinen ancak nüshasına erişilemeyen eserleri de vardır. Fuzuli'nin eserlerini şu şekilde sınıflandırarak saymak mümkündür (İpekten, 1973:24-26).

1. Türkçe Eserleri

a. Manzum:

- i. Türkçe Divan
- ii. Leylâ vü Mecnun
- iii. Beng ü Bâde
- iv. Terceme-i Hadis-i Erba'in
- v. Sohbet'ül Esmâr

- b. Mensur:
 - i. Hadikatü's Sü'edâ
 - ii. Mektuplar
- 2. Farsça Eserleri
 - a. Manzum:
 - i. Farsça Divan
 - ii. Sâkinâme (Heft-Câm)
 - iii. Hüsn-ü Aşk (Sıhhat-u Maraz)
 - iv. Enisü'l Kalb
 - b. Mensur:
 - i. Rind ü Zahid
 - ii. Risâle-i Mu'ammâ
- 3. Arapça Eserleri
 - a. Manzum:
 - i. Arapça Divan
 - b. Mensur:
 - i. Matla'ü'l İ'tikâd
- 4. Henüz elde edilmemiş ancak varlığı bilinen eserleri:
 - i. Şâh u Gedâ
 - ii. Husrev ü Şirin
 - iii. Çağatayca – Farsça manzum Lûgat
 - iv. Cümcümenâme

1.2.1.1. Türkçe Eserleri

1.2.1.1.1. Manzum Eserleri

- i. Türkçe Divan

Fuzuli'nin en çok bilinen eseri olan bu Divan'da ünlü şairlerinin tamamı yer almaktadır. Bir mensur mukaddime başlayan bu eser içerisinde kaside, gazel, musammat, kıt'a ve rubai türünde yazılar barındırmaktadır. Ayrıca bu eserde Fuzuli'yi yazmaya iten nedenler, Fuzuli'nin yazın hayatı, edebi anlayışı gibi hususlara dair fikirleri de yer almaktadır.

Eserin mukaddime kısmından sonra Kasâid kısmı yer almaktadır. Bu kısım da artarda iki tevhid ve dokuz naat yer alır. Divan'da ayrıca Kanuni Sultan Süleyman'a yönelik bir terhib-i bend, Bağdat Valisi Ayas Paşa'ya yönelik sekiz adet kaside bulunmaktadır. Bunu diğer devlet adamlarına yönelik kasideler yer almaktadır. Bu kasideleri takiben yazılı bulunan Divan'ın Gazeliyyat kısmında üç yüz adet gazel bulunmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere bu gazeller genellikle hicran ve ıstırap odaklıdır.

Fuzuli'nin Türkçe Divanı toplamda kırk adet kaside, üç yüz iki adet gazel, bir adet müstezad, bir adet terhib-i bend, üç adet terci-i bend, iki adet müseddes, iki adet muhammes, iki adet tahmis, üç adet murabba, kırk adet kıt'a ve yetmiş iki adet rubaiden müteşekkildir. (Mazıoğlu, 1997:1).

ii. Leyla vü Mecnun

"Kaleme alındığı andan itibaren Türkçe konuşulan coğrafyada bütün halk kitleleri tarafından büyük bir beğeni ve ilgi gören bu eser Mef'ûlü Mefâ'ilün Fa'ûlün vezninde yazılan, adet olduğu üzere acı, hicran ve ıstıraba odaklanan Mesnevi tarzında bir eserdir. Bu eser ayrıca İngilizce ve Rusça başta olmak üzere farklı dillere de tercüme edilmiştir". (İpekten, 1973:29).

iii. Beng ü Bâde

Mesnevi tarzında yazılan bu eser takribi dört yüz elli beyitten ibarettir. Eserde ahyon ile şarap kıyaslanmakta ve şarabın ahyona üstünlüğü belirtilmektedir. Safevi hükümdarı Şah İsmail'e ithaf edilen bu eser aruzun hafif bahrinin Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün kalıbı ile yazılmıştır. Kısa bir tevhid ile başlayan bu eser, münacaat, naat ve Hz. Ali ve Şah İsmail'e yönelik birer methiye içermektedir. Bunların ardından hikâye kısmı başlar. Alegori unsurları içeren ve sembolik bir anlatıma dayalı olan bu eser Fuzuli'nin açıkça dile getiremediği hislerini dolaylı yolda ifadesine bir örnek teşkil etmektedir. (İpekten, 1973:36). Ayrıca bu eserde Fuzuli'nin Bâde ile Şah İsmail'i Beng ile de Sultan II. Bayezid'i sembolleştirdiği düşünülmektedir. Eserini Şah İsmail'e ithaf ettiğini ve eserde şarabı ahyona üstün getirerek Şah İsmail'den taraf olduğunu söylemek mümkündür. Bu da Yukarıda Fuzuli'nin mezhebi hakkında yer verilen tartışmalar içerisinde Fuzuli'nin Şii olduğuna bir kanıt olarak öne sürülebilir.

iv. Terceme-i Hadis-i Erba'in

"Bu eser aslen Câmi'nin Farsça kaleme aldığı Terceme-i Hadis-i Erba'in adlı eserinin Türkçe'ye tercümesidir. Fuzuli bu eseri aslına uygun şekliyle Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün kalıbı ile yazmıştır. Bu eser Hz. Muhammed'in kırk hadisine dayanmaktadır. Fuzuli bu eseri "umumun feyzi" için Türkçe'ye tercüme ettiğini ifade etmektedir. Bu eser her ne kadar Câmi'nin eserinin tercümesi olsa da Fuzuli eseri tercüme ederken birebir tercüme etmemiş, daha ziyade Cami'nin tercümesinden yararlanarak sade bir dilde halkın kolaylıkla anlayacağı şekilde üzerinde çalışmış ve kendi yorumunu da dahil etmiştir". (İpekten, 1973:38).

v. Sohbetü'l Esmâr

Varlığı yakın bir zaman önce ortaya çıkan bu eser iki yüz beyitten ibarettir. Mesnevi tarzında kaleme alınan bu eserde meyvelerin sohbetine yer verilir. Eserde her bir meyvenin kendini övdüğü ve diğerlerini yediği görülür. Şair meyveler arasında geçen atışmalara yer verdikten sonra, bütün övünçlerin boş ve anlamsız olduğunu ifade ederek sembol bahçesini terk eder. (İpekten, 1973:39).

1.2.1.1.2. Mensur Eserleri

i. Hadikatü's Sü'edâ

"Fuzuli bu eserinde Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesini anlatmaktadır. Mensur bir eser olmasına karşın ufak manzum parçalar da içermektedir. Anlatım tarzı ve ifade yoğunluğundan dolayı eser Şii kesimlerde olduğu kadar Sünni kesimlerce de benimsenmiş ve ünlenmiştir"(İpekten, 1973:40). Bu eser, bir mukaddime ile başlar ve mukaddimeyi takiben on bab ve bir Hatimedden ibarettir. Eserde peygamberlerin katlandıkları cefalardan bahsedilir. İkinci babda Hz. Muhammed'in çektiği zorluklar yer alırken beşinci babda Hz. Ali'nin çektiği eziyetlere yer verilir. Geri kalan bablarda Kerbela olayı ve Hz. Hüseyin'in şehadeti ile ilgili duygulara yer verilmektedir (İpekten, 1973:40).

ii. Mektuplar

Bu eserde, Fuzuli'nin yazdığı mektuplara yer verilmektedir. Şimdiye dek beş tanesi bilinen bu mektuplar ve bilhassa Şikâyetname, Fuzuli'nin halet-i ruhiyesini anlamak adına aydınlatıcı niteliktedir. Bilinen beş adet mektuptan birincisi Nişancı Paşa Mektubu veya diğer adı ile Şikâyetname, ikincisi Ahmet Beğ Mektubu, Üçüncüsü Ayas Paşa Mektubu, dördüncüsü Kadı Alâ'üddin Mektubu, beşinci ve sonuncusu Şahzâde Bayezid Mektubudur. (İpekten,1973:42)

1.2.1.2. Farsça Eserleri

1.2.1.2.1. Manzum Eserleri

i. Farsça Divan

Fuzuli'nin bu eseri Türkçe Divanı'na kıyasla daha kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Yaklaşık dört bin beyitten ibaret olan ve Fuzuli'nin Farsça şiirlerini topladığı bu Farsça Divan, mukaddime ile başlar. Bu bölümde Fuzuli'nin şiir hakkındaki düşüncelerini görmek mümkündür. Ayrıca Hz. Hüseyin ve Kerbela vakasına ait sözlerin ardından bir dua ile mukaddime bölümü sona erer. Eserde Mukaddimeyi takiben üç adet münacaat, bir adet naat, kırk altı adet kaside, dört yüz on adet gazel, bir adet terkib-i bend, iki adet musammat, kırk altı adet kıt'a, yüz altı adet rubai ve bir adet de mesnevi yer almaktadır. Bu mesnevi Sâkinâme ya da Heft-Câm olarak bilinir. (İpekten, 1973:47). Bu mesnevi ayrı bir eser olarak ele alınacaktır.

ii. Sâkinâme (Heft Câm)

Üç yüz yirmi yedi beyitten ibaret olan bu eserde kısa bir mukaddimeyi takiben yedi kısım ve bir hâtîme mevcuttur. Eserde mey ve bâde meclisi konu alınmaktadır. Fuzuli alegori ve sembolizmi tercih ettiği bu eserinde müzik enstrümanlarını konuşturmuştur. Fuzuli içtiği her bir heft ile neşelenerek sırasıyla enstrümanlar ile sohbet eder. Sırasıyla ney, def, çang, ud, tambur, kanun ve mutrib adlı enstrümanlar ile konuşan Fuzuli bu 'eserinde mütেকârîb bahrinin Fa'ûlün Fa'ûlün Fa'ûlün Fa'ul' veznini tercih etmiştir (Mazıoğlu, 1997:31, İpekten, 1973:47).

iii. Hüsn-ü Aşk (Sıhhat u Maraz)

Fuzuli'nin alegorik öğeleri kullandığı ve sembolizme yer verdiği mesnevi tarzındaki bu kısa eser, Fuzuli'nin tababet ilmindeki bilgilerini görmemizi sağlamaktadır. Ayrıca eserde Fuzuli'nin edebi kişiliğinin bir parçası olan ıstırap ve acıya meyiletme yaklaşımı açıkça ifade edilmektedir. Fuzuli bu eserde, kişinin katlandığı acı ve elemelerle paklandığını bildirmekte, nefsini öldürmeyi başaran kişinin ilahi aşka ve fenafillaha erişeceğini ifade etmektedir. Eserde bedene ve bedendeki organlarla hayati dokulara sembolik ifadelerle yer vermekte ayrıca kişinin hislerini de kişiselleştirmektedir. (İpekten, 1973:48 - 49)

iv. Enis'ül Kalb

Fuzuli'nin Farsça kaleme aldığı bu eser yüz otuz dört beyitten ibaret bir kasidedir. Eser, farklı şairlerin kasidelerine nazire olarak yazılmakla birlikte kasidenin sonunda bu kasideye Enis'ül Kalb adının verildiği yer almaktadır. (Mazıoğlu). Fuzuli eserinde kendi dünya görüşünü dile getirmektedir. Fuzuli bu eserinde birtakım tenkitlerde bulunmaktadır ve ayrıca Fuzuli bu eseri Kanuni Sultan Süleyman Bağdat'ı almadan önce kaleme almış ve İstanbul'a göndermiştir. (İpekten, 1973:50).

1.2.1.2.2. Mensur Eserleri

i. Rind ü Zâhid

Bu kısa Farsça eserde Fuzuli bir Rind ile bir Zahidin arasında geçen diyaloglara ve her ikisinin başından geçen olaylara yer vermektedir. Rind ile Zahid baba oğuldur. Eserde baba yani Zâhid akli sembolize ederken oğul yani Rind ise gönlü sembolize etmektedir. Eserde uhreviyyat ile dünyeviyata yer verilmektedir. Bu eserde Fuzuli akıl ile gönlü buluşturmakta ve birleştirmektedir. Gönül ve duygunun akıl ve fikir ile karşılaştırıldığı bu eserde aşk ve gönül akla ve fikre üstün gelmektedir. (Kürkçüoğlu, 1956:15).

ii. Risâle-i Mu'ammeyât

Fuzuli'nin yaşadığı zaman diliminde bilhassa İranlı şairler arasında muamma yazmak bir gelenek halini almıştır. (İpekten, 1973:52). Fuzuli bu eserinde öncelikle

neden böyle bir risale kaleme aldığını ifade etmektedir. Bu eser, teshil, tahsil, tekmil ve tezyil olmak üzere dört kısımdan oluşmaktadır. (Araslı, 1946:27). Fuzuli'ye göre bu dört kısım her muammada mutlak suretle yer almalıdır. (İpekten, 1973:52).

1.2.1.3. Arapça Eserleri

1.2.1.3.1. Manzum Eserleri

i. Arapça Divan

Fuzuli Arapça Divanı hakkında, Farsça Divanının giriş bölümünde bilgi vermektedir. (Tarlan, 1950:15). Ayrıca Sadıkî'nin Tezkiresinde de bu konuya değinilmektedir. (İpekten, 1973:53). Arapça Divan basılı olarak günümüze kadar ulaşmamış olsa da 1589 yılından önce yazılmış bir nüshası 1930 yılında Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkmıştır. Sovyet Bilimler Akademisi Dergisi'nde yayınlanan yazıya göre Fuzuli'nin Arapça Divanı dört yüz yetmiş beyitten ibarettir. Eser, "Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye hitaben yazılmış on bir kaside içermektedir". (İpekten, 1973:53 - 54). Fuzuli'nin Arapça Divanı diğer eserlerine nazaran daha küçük ölçekli bir eser olarak değerlendirilse de Fuzuli'nin Arapça'ya olan hakimiyetini göstermesi açısından yeterli bir kanıt teşkil etmektedir.

1.2.1.3.2. Mensur Eserleri

i. Matla'ül- İ'tikâd

Bu çalışmanın konusuna esas teşkil eden eser olmasından dolayı bu eser hakkında daha ayrıntılı bilgi vermenin yerinde olacağı değerlendirilmektedir.

"Eserin tam adı Matla'ü'l-i'tikâd fi Ma'rifeti'l-Mebde' ve'-Me'âd olarak yer almaktadır. Esere ilk kez Katib Çelebi'nin eserlerinde yer verildiği bildirilmektedir". (Altıntaş,2002:39). Eserin günümüze kadar tek bir nüshası ulaşmış olup bu nüsha Leningrad Şarkiyat Enstitüsünce yayınlanan süreli bir yayının içerisinde Rus doğu bilimci Yevgeni Eduardoviç Bertels tarafından kaleme alınan yazı aracılığı ile günümüze taşınmıştır. Eserin ilk baskısı 1958 yılında Bakü'de gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Tavit et-Tancî tarafından gözden geçirilmiş bir baskısı daha yayınlanmıştır. Eser, 1962 yılında Mahmud Esad Coşan ve Kemal Işık tarafından

Türkçe'ye kazandırılmıştır ve aynı yıl Arapça aslı ve Türkçe tercümesi birlikte yayınlanmıştır. (Coşan ve Işık, 1962, sayfa:7).

Fuzuli'nin bu eseri Kelâm ilmi ile alakalıdır. Kelâm ilmini Cuncâni Ta'rifat adlı eserinde şöyle tarif etmektedir: “*Allah'ın zat ve sıfatlarından, nübüvvet ve risalete ait meselelerden mebde' ve meâdkaydıyla mükevvenâtın ahvalinden İslâm esaslarına göre bahseden bir ilim*”. (Saraç, 1996:113).

Kelâm ilmi üzerine yazılan bu eserde Fuzuli Kelâm'ın Cuncâni tarafından yapılan tanımında da belirtildiği üzere, insanın itikadının mebde' ve me'âdını bilmesi yoluyla ortaya çıkacağını ifade eder. Yani, insanın nereden gelip nereye gitmekte olduğunu bilmesi kişinin hakikate erişebilmesi için yegane yoldur. Fuzuli bunun için olmazsa olmaz koşulun bilgi olduğunu öne sürmektedir. Fuzuli'nin bu eserine göre, gerekli olan bilgiyi elde etmek isteyenler üç gruba ayrılırlar. Bunlardan ilki, mütekellimler ve filozoflar başka bir ifade ile rasyonalistler, ikincisi şeriat ehli yani nakilciler ve üçüncüsü de keşif ehli yani sufilerdir. (İpekten, 1973:54 - 55). Fuzuli eserinde bu üç kesime dair ayrıntılı açıklama yaptıktan sonra Allah'ı tanıman ve ona ulaşmak adına insanın öğrenmesi gereken bilgilere değinmektedir. (Coşan, 2004, 9-15) .Bu bilgiler, kaynağı Allah kelamı Kuran'ı Kerim olan ayetlerle insana bildirilmiştir Fuzuli, eserinde bu bilgilere müminin nasıl ulaşacağını ve dahası bu bilgileri nasıl kullanacağını aktarmaktadır. Bu bağlamda Matla'ü'l-İtikâd, her biri bir rûkn olan dört bölümden ibaret halde kaleme alınmıştır.

Eserin mukaddime başlığı altındaki giriş bölümüne bakıldığında, eserin besmele ile başladığını, eserin içeriği hakkında bilginin verildiği görülmektedir. Burada Fuzuli, eserin ne hakkında olduğu ve değindiği konulara yer vermektedir. (Coşan, 2014:17-18) Daha sonra Birinci Rûkn'de ilim ve marifet üzerinde duran Fuzuli bu bölümde her müminin Allah'ı idrak etmesinin ne denli elzem olduğunu bildirmekte, bunun için gerekli olan bilgiye, bu bilginin kategorilerine ve bu bilginin nasıl elde edileceğine değinmektedir. (Coşan, 2014: 18-20) İkinci Rûkn'de Fuzuli İslam dini öğretisine göre evrenin ve varlığın ortaya çıkışı, âlemlerin kısımları, felekler, yeraltı zenginlikleri, yerüstü canlıları, bitkiler, hayvanlar ve insanlar üzerine düşüncelerini bildirmektedir. Ayrıca bu bölümde insanın özellikleri ve cinlere de değinilmektedir (Coşan, 2014: 23-25) . Üçüncü Rûkn'e bakıldığında ise varlığın ve

evrenin yaratıcısı Allah'ın zatı ve sıfatları ile eylemleri ve ayrıca hayır ve şer üzerinde durulduğu görülmektedir. Dördüncü ve son Rûkn'de ise Allah'ın insanlara lütfu ve ihsanına değinilmektedir. Bu bölümde ayrıca, Allah'ın insanları ikaz ve ihtar etmek üzere yolladığı peygamberlerden, peygamberlerin amellerinden ve özelliklerinden bahsedilmektedir. Ayrıca bu bölümde Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden farkları ve üstün yönleri üzerinde durulmakta, ahiret günü, sırat köprüsü ve mizan kavramlarından bahsedilmektedir. (Coşan, 2014: 58-60)

Eser, muhteviyatı ve Fuzuli'den sonra diğer yazarlar ve araştırmacılar açısından da ele alınışı açısından ayrı bir yer ve öneme sahiptir. Öyle ki, Fuzuli'nin mezhebi hakkında ortaya atılan tartışmalarda bu eserin üzerinde sıklıkla durulmaktadır. Ancak eserin içeriğine bakıldığında "Fuzuli'nin Şii mi yoksa Sünni mi olduğuna dair bir" "çıkarsama yapmak hayli belirsiz görünmektedir. Eserde göze çarpan bir husus vardır ki Fuzuli'nin eserdeki ifadeleri Şia ve Ehl-i Sünnet tarafından üzerinde mutabık kalınacak şekilde kaleme alınmıştır. Fuzuli'nin eseri yüksek bir bilinç ve bilgi birikimi ile oluşturduğunu söylemek mümkündür". (Saraç, 1996:113).

Bu eserde Fuzuli'nin Kelâm ilmini ele alış tarzının, Kelâm üzerine yazılmış diğer eserlerden üslup ve biçem açısından farklı olduğu görülmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere Fuzuli, eserinde bilgiyi arayan kişileri üç gruba ayırmıştır, bununla birlikte eserinde sıklıkla ehl-i keşif olarak nitelendirdiği sufilerin görüş ve düşüncelerine yer vermektedir. (Coşan, 2014:10-20-24) Ayrıca bu bağlamda bir diğer fark ise ehl-i sünnet adına Eşarîlere atıfta bulunmuş olmasından ileri gelmektedir. Bütün bunlara ek olarak Fuzuli, diğer kelâm eserlerinin aksine karmaşık ve detaylı anlatımdan kaçınarak, kendine has fikir ve düşüncelerine de eserinde yer vermektedir. Fuzuli'nin bu eserinde, düşüncelerini Kuran'ı Kerim'e dayandırdığını görmek mümkündür. Eserin her bir bölümünde bölümün başlıklarında bildirilen hususlarda bilgiler aktarılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

EDEBİYAT KAVRAMI VE FUZULİ’NİN ESERLERİNİN EDEBİ ÖZELLİKLERİ

'Fuzuli'nin Matla'ü'l-i'tikâd fi Ma'rifeti'l-Mebde' ve'-Me'âd adlı eserinin edebi özelliklerini ele almadan' önce edebiyat ve edebi özellik kavramları ile ilgili detaylı bilgi vermek konunun derinlemesine incelenmesi adına yararlı olacaktır. Bu bağlamda sırasıyla edebiyat kavramı ve edebi özellikler kavramının üzerinde durulacak ve bu iki kavramdan ne anlaşıldığına yer verilecektir.

2.1. Edebiyat ve Edebi Özellikler

2.1.1. Edebiyat Kavramı

"Türk Dil Kurumu edebiyatı “olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatı” olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, edebiyat bilimini ise “edebiyatı bütün yönleriyle araştıran, inceleyen, irdeleyen ve tahlil eden bilim dalı, yazın bilimi” olarak tanımlamaktadır" (TDK,2019).

Türk Dil Kurumu'nun tanımından yola çıkarak edebiyatı, insanların, duygu ve düşüncelerini, yaşadıklarını ve hayal ettiklerini mümkün olan en güzel şekilde yazılı veya sözlü olarak ifade etmelerine olanak tanıyan sanat dalı olarak nitelemek mümkündür.

Edebiyat, Arapça “edeb” (أدب) kökünden gelmektedir. Edeb, Arapça “terbiye” anlamına gelmekte birlikte, ahlak, nezaket, düşünceli davranmak gibi anlamlara da karşılık gelmektedir. Türkçe’de de kullanılan edep kelimesi, iyi huy, yararlı davranış, terbiye, güzel ahlak gibi anlamları içermektedir. Aynı şekilde Türk Dil Kurumu edep kelimesini sözlükte şöyle tanımlamaktadır: “*Toplum töresine uygun davranma, iyi ahlak, incelik, terbiye*”. (TDK, 2019).

'Edebiyat, dünya genelinde yazılı eserlerin tamamı için kullanılan bir kavram olarak da karşımıza çıkmaktadır'. Öyle ki, Türk Edebiyatı, Arap Edebiyatı, Rus Edebiyatı gibi her kültürün barındırdığı yazılı eserlerin tümü için kullanılmakta ve en nihayetinde Dünya Edebiyatı gibi bir kalıplaşmış ifade olarak da karşımıza

çıkılmaktadır. Edebiyat kelimesinin çoğu batı dilindeki karşılığı “literatüre” olarak göze çarpılmaktadır. Literature kavramı, bilhassa yüksek sanatsal değere sahip olan yazılı eserler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, Türkçe’de de kullanılan “literatür” kelimesi, bilhassa uzman kimseler tarafından yazılan, bir konu ile ilgili bilgileri barındıran eserler topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Hukuk literatürü, tıp literatürü, literatür taraması gibi söz grupları bu kavramdan ileri gelmektedir.

Bütün bu tanımlar, edebiyatın yazılı eserlerin toplamı olduğunu göstermektedir. Çalışmamıza konu olan eser de Divan Edebiyatı kapsamında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda söz konusu eserin edebi özellikleri değerlendirilirken, Divan Edebiyatının öncüllerinden yola çıkılacaktır.

2.1.2. Edebi Özellikler

Edebi özellikler denildiğinde akla gelen tanım, bir eserin edebiyat bilimi çerçevesinde değerlendirilmesini sağlayan öncüllerdir. Keza Türk Dil Kurumu “edebi” kavramını şöyle tanımlamaktadır: “Edebiyatla ilgili, edebiyata ilişkin, yazınsal” Bu bağlamda bir eserin edebi özelliklerinin incelenmesi, o eserin yazınsal niteliklerinin değerlendirilmesi ve tahliline dayanmaktadır.

Edebi özelliklerin incelenmesi ve üzerinde çalışılması için edebi kavramların iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu kavramların başında, sanatsal ifadeler, mecazlar, teşbih, istiareler, mübalağalar, telmihler gibi edebi unsurlar gelmektedir. Bütün bunlarla birlikte, edebi özelliklerde esas unsur yazılan ile ifade edilmek istenen arasındaki bağlantıdır. Fuzuli’nin eserleri incelendiğinde, yukarıda sayılan edebi sanatların ve unsurların ziyadesiyle kullanıldığı görülmekle birlikte Fuzuli’nin anlam açısından ne denli derin ifadelerle yer verdiğini de görmek mümkün olmaktadır.

2.2. Fuzuli’nin Eserlerinin Edebi Özellikleri

Divan Edebiyatı, yüz yılların birikimi ile oluşmuş engin bir okyanustur. Fuzuli de bu okyanusun en derininde yer almaktadır. Dolayısıyla Mir Celal Paşayev’in de ifade ettiği gibi Fuzuli’yi anlamak ve şiirini şerh etmek zordur. (Paşayev, 2017:1-5).

Çalışmanın ilk bölümünde de bahsedildiği üzere, Fuzuli yaşadığı dönemin hemen her türlü ilmüne vâkıf, yüksek bilinç düzeyine sahip, derinlikli bir sanatçıdır.

Fuzuli'nin beyitlerine bakıldığında, şüphesiz bu derinlik göze çarpmaktadır. Büyük bir şair olan Fuzuli'nin düşünce dünyası, entelektüel yapısı, ilmi zenginliği O'nun ifadelerini şekillendirmektedir. Fuzuli'nin içtimai yaklaşımları, aşka dair ifadeleri, dini ve ahlaki derinliği, çağının ilerisindeki felsefi düşünceleri yalnızca kendine özgü tarzı ile dile getirilmiştir.

Fuzuli'nin beyitlerinde mecazlar göze çarpmaktadır. Fuzuli kullandığı mecazlar ile beyitlerine derinlik kazandırmış ve az söz ile çok anlam ifade edebilmiştir. (Fehmi, 2012:133). Fuzuli'nin beyitlerinde okur, zahir olanı okur ancak anlam daha derindedir ve okurun beyit üzerinde tefekkür etmesini gerektirir. Bununla birlikte, Fuzuli, beyitlerinde okuyucuya işitsel bir tat sunmaktadır. Bunun için sanatlı ifadeler yer vermektedir. Fuzuli'nin eserlerinde, beyitlerin sanatlı terkiplerden oluştuğunu görmek mümkündür. Bir beyitin başı ile sonundaki ifadelerde tenasüp, ve beyitlerde mazmunların kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca beyitlerdeki tasvirlerin üstün bir edebi incelikle işlendiği de göze çarpmaktadır Fuzuli'nin beyitlerinde kullandığı teşbihler O'nun üstün ilmini ve yeteneğini yansıtmaktadır. Fuzuli'nin gazellerinde kullandığı mufassal teşbihler, O'nun Divan Edebiyatı'nın en büyük şairi olarak kabul edilmesinin boş yere olmadığını kanıtlamaktadır. Fuzuli, mufassal teşbihler ve tekidli teşbihler gibi benzetme sanatlarını çoğu zaman bir arada kullanarak, beyitlerine büyük bir edebi derinlik kazandırmakta ve okuyucunun zihninde aynı anda birden fazla imge canlandırmaktadır. (Fehmi, 2012:134 - 135).

Fuzuli'nin beyitlerinde göze çarpan bir diğer edebi unsur da istiarelerdir. Fuzuli, benzeyenle benzetilenden yalnızca birinin bulunduğu beyitlerinde cansız varlıkları kişiselleştirme yoluyla insanlara benzetmektedir. Bununla birlikte, Fuzuli'nin aşk tasvirlerinde bilhassa göze çarpan bir sanatsal yaklaşım da mübalağadır. Fuzuli'nin bu tutumu, beyitlerinde açık ve seçik olarak görülmektedir. Mübalağa ile okuyucuda coşku uyandıran Fuzuli, telmihler yoluyla da okuyucunun zihninin çalışmasına vesile olmakta ve düşüncenin okuyucunun zihninde iyiden iyiye canlanmasını sağlamaktadır. (Fehmi, 2012:134 - 135).

Bütün bu edebi unsurlar incelenerek şairin edebi yaklaşımı anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere, asıl önemli olan şairin ya da yazarın bütün bu sanatsal yaklaşımları kullanarak neyi anlatmak istediğinin keşfedilmesidir. Fuzuli'nin

kaleme aldığı beyitlerin edebi özelliklerinin incelenmesi için O'nun yaşadığı dönemin ve Divan Edebiyatının özelliklerinin de bilinmesi gerekmektedir.

2.3. Divan Edebiyatının Özellikleri

Bir toplumun yerleşik hayata geçmesi ile birlikte o toplumda çeşitli sosyal tabakaların ortaya çıktığı görülmektedir. Farklı kaynaklarda Saray edebiyatı, Havas edebiyatı, Yüksek zümre edebiyatı, Klasik edebiyat vs terimlerle tanıtılan Divan edebiyatı çok uzun tarihi bir yol geçmiş ve bin yıldan fazla bir dönemde okurlara hizmet vermiştir. Divan edebiyatı, Arap ve Fars edebiyatları ile mukayesede Türk Edebiyatına geç nüfuz etmiş, yaklaşık 13.-19. yüzyıllarda etkili olmuştur. Hatta Cumhuriyet döneminde de belirli bir zaman süresinde kendi varlığını muhafaza eden divan edebiyatının, mutantan devri, bizim fikrimizce, 16.-17. asırlardır. Toplumsal konuların yok denecek mevcut olduğu Divan edebiyatında münferit duygu ve düşünceler, dini konular üstünlük oluşturmuştur. Söz sanatına geniş meydan verilmiş Divan edebiyatını kolay kolay anlamak oldukça zor iştir. Şiirin, manzumenin dominat olduğu Divan edebiyatında mensur eserler az yazılmıştır. Tanıdık mensur eserlerdeki tamlama zincirlemeleri ise nesir cümlelerini çok ağıdalı bir duruma getirmiştir. Somutluktan daha ziyede soyutluk, mücerretlik Divan edebiyatının en önemli noktalarından biridir. Divan edebiyatı edipleri düz yazılarında iç kafiye kullanılan özel ifade tarzına başvurmuş ve bu yöntemle yazılmış nesir örneklerini seci adlandırmışlar. Tabii ki, Divan temsilcileri kendi düz yazılarında zaman-zaman süslü yazı, nesr-i müzeyyen türünü de ihmal etmemiş, bu türlü yazılarında sesli ve sessizlerin uyumundan özel ahenk oluşturmasını başarmışlardır. Divan ediplerinin temel kaynakları ise başta Kuran-ı Kerim ve Hadisler olmakla, fıkıh, kelam, tefsir, risale, kıssalar, din tarihi vs kitaplar olmuştur. Türk Divan Edebiyatının Hoca Dehhani, Ahmet Paşa, Necati, Fuzuli, Baki, Nefi, Nabi, Nedim ve Şeyh Galip gibi çok meşhur temsilcileri vardır.

Bu sosyal çeşitlilik doğal olarak edebiyat alanında da sirayet eder. Her medeniyet gibi Türk toplumu için de bu durum geçerli olmuştur. Türklerin İslamiyet'i kabulü ile birlikte, İslami unsurlar Türk kültürü ile sentezlenmiş ve yeni bir edebi anlayış ortaya çıkmıştır. Bilhassa saray ve medrese çevresinde ve okuryazarlar arasında rağbet gören bu yaklaşım Divan Edebiyatıdır. Divan Edebiyatı, İslami

unsurlardan neşet eden ve bilhassa İran Edebiyatı'nın etkisi altında kalan ancak bununla birlikte Türk Kültürünün edebi unsurları ile yoğurulmuş bir edebiyat dalıdır. Divan Edebiyatı'nın XIII. Yüzyıl'da ortaya çıktığı ve varlığını Tanzimat Döneminde de sürdürdüğü görülmektedir. Kendine has bir sanat algısı ve anlayışı vardır. Dil yapısı, estetik algısı, duyguların ifadesi, benzetmelerin kullanılışı, nazım şekilleri, vezinleri kendine has ve farklıdır. Fikri yapısı İslami öğretiyeye ve dini unsurlara dayanmaktadır. Kendi içerisinde sıkı bir disiplin inşa etmiştir, şekilci ve kuralcıdır. Bu bağlamda divan edebiyatını oluşturan unsurları şu şekilde saymak mümkündür: (Timurtaş, 1981:10).

- Divan edebiyatı temel olarak, ayet ve hadisler başta olmak üzere dini öğretiyeye ve dini unsurlara dayanmaktadır.
- Divan edebiyatı, tefsir ve kelim gibi İslami ilimler ile şekillendirilmiştir.
- İslam tarihi ve Türk tarihi ile bir sentez oluşturmaktadır.
- Tasavvufun etkisi hayli yüksektir.
- Türk kültürünün yanı sıra İran kültürünün de etkileri görülmektedir.
- Peygamberlerin hayatı ve kıssaları etkili olmuştur.
- Dönemin ilimleri şairlerin düşünce dünyasını şekillendirmiştir.
- Dönemin dili, edebi yaklaşımları ve dil bilgisi Divan edebiyatında şekli etkileyen unsurlar olmuştur.

2.4. Edebi Metnin Özellikleri

'Fuzuli'nin Matla'ü'l-i'tikâd fi Ma'rifeti'l-Mebde' ve'-Me'âd adlı eserinin' edebi özelliklerinin incelenmesine geçmeden önce bir edebi metnin özellikleri ile ilgili genel bilgi vermek lüzumludur.

Bir edebi metin, anlatı ve dil yoluyla yazarın okuyucu ile iletişim kurmasını sağlayan bir anlatma ve anlaşma aracı olarak tanımlanabilir. (Aktaş, 2009:187 - 200). Bir edebi metin, yazarın düşüncelerini okuyucu ile buluşturduğu bir araç olması hasebiyle, kuşkusuz o yazarın kendine özgü dil ve anlatım özelliklerini de barındırmaktadır.

Bir edebi metin, güzel sanatlar çerçevesinde ortaya konmuş fikri bir eserdir. Bu nedenle, sanatsal değer taşır ve sanat öğeleri barındırır. Dil, bir sanat eseri olan edebi

eserin temelini oluşturur. Dil edebi eseri sınıflandıran en etkin unsudur. Bir edebi metnin türü o eserin dil özelliklerinden anlaşılmaktadır. Dilin kullanımı ile edebi sanatlar ortaya çıkar ve edebi metni şekillendirir. Edebi metnin gerçeklik ile olan ilişkisi de bu dilin kullanımının bir sonucudur. Edebi metnin kurmaca bir eser olduğu ve gerçekliği olduğu gibi yansıtmaktan ziyade o gerçekliği yorumlayarak ve edebi sanatlarla süsleyerek ifade ettiği bilinmektedir. Zira, edebi eser kaleme alınırken bir estetik kaygı da güdülmektedir. Bütün bu edebi özelliklerinin yanı sıra, bir edebi metin en nihayetinde tamamlanmış bir yapıttır. Tamamlanmış her bir edebi eserin belli bir tema üzerine inşa edildiği görülmektedir. Aşk, hasret, gurbet, elem, ıstırap, sevinç, mutluluk gibi temalar edebi eserin şekillenmesine temel teşkil eder ve edebi metnin ifadeleri bu temadan doğar. (Aktaş, 2009:187 - 200)

Bir edebi metnin anlam yoğunluğu ve zenginliği vardır. Şair ya da yazar, bir kelimeye birden fazla anlam yükleyebilir ve bu anlamlar okuyucunun yorumu ile anlaşılabilir. Öyle ki edebi metin, yazar ile okuyucu arasında bir iletişim aracıdır. Edebi metnin en önemli özelliği yazıldığı dönemi temsil etmesidir. Örneğin çalışmamızda Fuzuli'nin söz konusu eseri üzerinde durulduğunda, bu eserin Fuzuli'nin yaşadığı dönemin bilgi ve kültür dünyasının bir yansıması olduğu görülmektedir. Edebi metinde üç farklı ifade biçimi vardır. Bunlar; anlatma – nakletme, coşkuyla dile getirme, gösterme yoluyla anlatma olarak sayılabilir. (Aktaş, 2009:187 - 200).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MATLAU'L İTİKÂD'DA FUZULİ'NİN HÜMANİST BAKIŞI

Bu bölümde, 'Fuzuli'nin Matla'ü'l-i'tikâd fi Ma'rifeti'l-Mebde' ve'-Me'âd adlı eserinde Fuzuli'nin hümanist bakışları üzerinde durulacaktır. Öyle ki, Fuzuli'nin bu eserinin edebi özellikleri incelenirken O'nun özgül söyleminin özelliklerinin ve mana dünyasının ifadelerine yansımalarının irdelenmesi yerinde olacaktır. Zira, bir yazarın ya da şairin belirli bir esere yönelik gerçekleştirilen edebi özellik tahlilinin birincil amacı o yazarın ya da şairin soyut bir kavram olan düşün dünyasını idrak etmektir. Todorov bu durumu Poetika tanımında ifade ederken, bunun gerçek edebiyatla değil, mümkün edebiyatla ilgili olduğunu vurgular. (Todorov, 2001:33)

3.1. Matlau'l İtikadın Edebi Özelliklerinin Genel Olarak İncelenmesi

Bu esere dair genel bilgi çalışmanın önceki bölümlerinde verildiği için bu başlık altında söz konusu eserin edebi özelliklerine genel olarak değinilecektir.

Fuzuli'nin Matla'ü'l-i'tikâd fi Ma'rifeti'l-Mebde' ve'-Me'âd adlı eseri kelimelerle ilmi zemini üzerine inşa edilen ve kelimelerle felsefeyi bir kıyasa tabi tutan risale niteliğinde bir eserdir. Bu eserin bir kelâm risalesi olduğunu belirtmek mümkündür. Eser bir bütün olarak ele alındığında Fuzuli'nin kelimelerle ilmi hususunda ne denli derin bir bilgiye vakıf olduğu ve dahası aynı şekilde felsefeye dair ne denli bir birikime sahip olduğu görülmektedir.

Fuzuli'nin bu eserinin başlığından da anlaşılacağı üzere “mebde ve mead” kavramlarına önem atfettiği ve eserinin özünü bu iki kavramın oluşturduğu görülmektedir. Eserin adının Türkçe'ye tercümesi, “varlığın başlangıcı ve sonu itibarıyla itikadın doğduğu” yer olarak ifade edilebilir.

“Mead” kelimesinin tasavvufi anlamı “öldükten sonra tekrar dirilmektir”.

Kelam ilminde varlığa dair meseleler ayet ve hadislerle açıklanmaktadır.

Eserin mukaddimesinde Fuzuli besmele ile söze başlayarak, eserin içeriği ve varoluş üzerine İslami öğretilerden esinlendiği düşüncelerine yer vermektedir. Aşağıda da

üzerinde durulacağı gibi, Fuzuli başlangıç bölümünde “İlmi sihir de olsa öğreniniz” hadisi ve “Biz ona şiir öğretmedik” ayetine değinmektedir. Eserin henüz başında yer alan bu hadis ve ayet bir bakıma eserin teması hakkında okuyucuya bir ipucu vermektedir. Fuzuli, şiir hakkında bahsettiği zaman Kuran-ı Kerimin 36.suresinin 69. ayetine istinat etmiştir. Bizim fikrimize göre, Fuzuli, İslam Peygamberinin şiir söylememesini şiirde kullanılan söz sanatıyla açıklamıştır. Zira, şiir hakkında o dönemde böyle fikir yaygındı: En güzel şiir, daha çok yalan mevcut olan şiirdir. Tabii ki, yalan derken, mübalağa, mecaz, tecrid vs söz sanatı kastedilmiştir. Örneğin, Fuzuli şiirlerinin birinde

Ger derse Fuzuli ki, güzellerde vefa var

Aldanma ki, şair sözü elbette yalandır

fikrini savunmuştur. Peygamberler hakkında ise “Resuller doğrudurlar” hükmü buyurulmuştur. O yüzden de Peygamber Efendimizin mübarek dudaklarına “yalan söylemek”, başka sözle şiir söylemek yakışmaz. Vahiyden farklı olarak şiir, hayal ürünüdür; şiirde mecaz, teşbih, mübalağa, söz sanatı vardır; şiirde yalan var. Vahiy ise ALLAH emridir, dürüst ve doğrudur, haktır. (مطلع الاعتقاد فى معرفة المبدأ والمعاد)

Allah Teâlâ Nebiyyi Zîşânı Muhammed (s.a.)e şiir öğretmediğini haber vererek, ona bunun gerekmediğini bildiriyor. Yani onun tabiatında şairlik yoktur. İyi şiir yazmadığı gibi bunu sevmez de. Yaratılışı bunu gerektirmez. Bunun için Hz. Peygamberin muntazam olarak vezniyle bir beyti ezberlemediği, eğer bir şiirden bir mısra okuyacak olursa bunu tamâmlayamadığı veya zihaf yaptığı vârid olmuştur. Ebu Zür'a er-Râzî der ki: Abd'ül Muttalib oğullarından ister erkek ister kadın olsun, her doğan şiir söylerdi. Yalnızca Rasûlullah (s.a.) müstesna.

"İbn Ebu Hatim der ki Bana babam Hasan el-Basrî'den nakletti ki o şöyle demiş: Rasûlullah (s.a.) bir şiiri şöyle okuyordu":

كفى بالإسلام والشَّيْبِ لِلْمَرْءِ نَاهِيًا

“Kişiyi kötülüklerden alıkoymak için İslâm ve ihtiyarlık yeter”.

"Hz. Ebubekir dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, o şiir şöyledir"

“İhtiyarlık ve İslâm yeter kişiyi kötülüklerden alıkoymak için”

"Ebubekir veya Ömer sonra şöyle dedi: Senin Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet ederim. Çünkü Allah senin hakkında: «Biz, ona şiir öğretmedik. Zâten ona gerekmezdi de. «Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da - وَمَا يَنْبَغِي لَهٗ - » buyuruyor. Ayetteki “yenbeği” sözü “بغى” fiilinden geliyor”: وما ينبغي لفلان أن يفعل كذا: لا يليق به، ولا يحسن منه

Şiir söylemenin ALLAH'ın Elçisine niçin yakışmadığını Fuzuli şu şekilde açıklıyor:

"Ger derse ki, Fuzuli güzellerde vefa var",

"Aldanma ki, şair sözü, elbette yalandır".

Rasûlullah ise yalnız gerçeği söyler (sadaka'l murselin).

"Beyhakî, Delâil (384 - 458 هـ) en-Nübüvve'de (فِي الدَّلَائِلِ) der ki: Rasûlullah (s.a.) Abbâs İbn Mirdâs'a demiş ki: «Benim talanımla Ubeyd'in talanını Akra' ile Uyeyne arasında mı kabul ediyorsun?» diyen sen misin? O şiirin aslı «Benim talanımla Ubeyd'-in talanını Uyeyne ile Akra' arasında mı kabul ediyorsun?» şeklindedir demiş; bunun üzerine Hz. Peygamber; her ikisi de aynıdır, buyurmuş. Yani anlam bakımından bir şey değişmez. Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun". **"Ebulkasım Süheylî (508 H.K.- 581 H.K.) İbn Haşim'in Peygamberin hayatına ithaf ettiği" شرح السيرة النبوية - "Peygamberin Siyerinin Açıklaması"nı yorumlayan «er-Ravd el-Enf» isimli eserinde Hz. Peygamberin sözündeki bu takdim ve te'hîr için çok uzak bir münâsebet kurarak, Akra' İbn Hâbis'in Uyeyne İbn Bedr'e üstünlüğünü belirtmekte ve Uyeyne'nin Hz. Ebubekir zamanında irtidâd ettiğini söylemektedir. Allah en iyisini bilendir".**

"İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki: Huşeym..?. (حَدَّثَنَا مُغِيرَةَ عَنْ الشَّعْبِيِّ) Hz. Ayşe (r.a.)den nakletti ki; o şöyle demiş: Hz. Peygamber bir habercinin yavaş geldiğini görünce, Tarafe'nin şu beytini misâl verirdi":

"Azık vermediğin kişi bana haberlerle gelir".

Hiz. Âişe'ye istinaden söylenen bazı hadislerde Peygamber Efendimizin ençok "hoşlanmadığı sözün şiir olduğu" iddiaları vardır. Matlau'ı İtikad'da İslam Peygamberinin "Ben peygamberim, yalansız, / Ben Abdülmuttalib'in oğluyum." şiirsel şekilde fikir bildirmesi hakkında fikir de tespit edilmiştir.

Fuzuli'nin Matlau'ı İtikad eserine dair genel bağlamda edebi özelliklere yer verirken, Fuzuli'nin Arapça esere aldığı bu eserin diline ve anlatım üslubuna da dikkat çekmek yerinde olacaktır. Fuzuli bu eserinde her ne kadar Arapçayı tercih etmiş olsa da, eserin edebi bir incelikle değil daha ziyade O'nun fıkıh ve kelam gibi İslami ilimleri tahsil ederken öğrendiği tabir yerindeyse akademik bir Arapça ile yazıldığı söylemek mümkündür. Fuzuli, kendisi de Arapça yazmasına dair şu sözleri sarf etmiştir: "*Şiirlerimi bazen Arap diliyle yazdım ve bunlarla bu dili bilenleri mesrur ettim. Bu benim için zor bir şey değildi. Çünkü Arap dili, bilgilerimin ve meşgul olduğum konuların dilidir.*" (Coşan, 2014:13). Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu eser Arapça dilinde yazılmış olsa bile yer yer Türkçe kelimelerin kullanıldığı, anlam ve ifadelerde Türkçe'nin etkisinin görüldüğü de bir gerçektir.

3.2. Matlau'ı İtikad Eserinde Kur'an ve Hadislere Göndermeler

Bu bölümden itibaren çalışmamızın ana konusu üzerinde bir analiz gerçekleştirilecektir. Bu başlık altında, 'Fuzuli'nin Matla'ü'l-i'tikâd fi Ma'rifeti'l-Mebde' ve '-Me'âd adlı eserinde Kur'an ve Hadislerle ilgili beyitlerin edebi özellikleri anlam' ve ifade bağlamında ele alınacak ve ilgili her bir beyit edebi tahlile tabi tutulacaktır. Matla'ül İtikâd adlı eserin günümüze ulaşan tek bir orijinal nüshası yukarıda da belirtildiği üzere Leningrad Şarkiyat Enstitüsünde muhafaza edilmiş ve diğer dillere de tercümesi bu belge üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızda Muhammed b.Tâvit et-Tancî tarafından düzenlenen 1962 tarihli nüshasından ve Mahmud Esad Coşan ile Kemal Işık tarafından tercüme edilen 2014 tarihli nüshasından mukayeseli olarak istifade edilecektir.

Bu bölümde, söz konusu eserin her bir rüknü ayrı bir başlık olarak ele alınarak hem rüknlarla ilgili bilgi verilecek, hem de ilgili rüknde yer alan Kur'an ve Hadislerle ilgili beyitlerin edebi özellikleri üzerinde durulacaktır. Her bir rükün içeriği ve teması farklı olduğu için bu tür bir ayrıma gitme yolu tercih edilmektedir.

3.2.1. Mukaddime مقدمة

Fuzuli Mukaddime yani giriş kısmına şu ifade ile başlamaktadır:

“Rahman ve Rahîm olan Allah’ın adıyla başlar ve O’ndan yardım dileriz.

Eserin ilk cümlesinde Fuzuli için asıl önemli olayın Allah’ın rızasını ve inayetini kazanmak olduğu görülmektedir. Bu cümleyi takip eden beyitlerde Allah’a hamd-ü senâ eden Fuzuli, hamd-ü sena ile salat ve selam arasında şükrünü tamamlarken aşağıdaki beyit ile Bakara Suresi’nin 31.Ayetine atıfta bulunmaktadır.

Hz. Âdem'e Öğretilenler:

Fuzuli söz konusu eserinde Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'e her şeyin ismini öğreterek meleklerle öğretmemesi sonucu ona verdiği şerefi hatırlatmıştır. Secde bölümünden önce bu şereflenme bölümünün Fuzuli tarafından öne alınması, buradaki durumla, halîfenin yaratılış hikmetini bilmeyerek, meleklerin soru sormaları ve Allah Teâlâ'nın kendisinin onları bilmediğini bileceğini söylemesindeki hikmet " arasında münâsebet kurmak içindir. Fuzuli, Matlau'l İtikad eserinde çeşitli hadislere dayanarak kendi fikirlerini doğrulamağa özen göstermiştir. Mesela, Süddî.. İbn Abbâs'dan nakleder ki o, Allah Âdem'e bütün isimleri öğretmiş» âyeti hakkında şöyle demiş: İnsan ve canlı bütün varlıkların ismini ona göstermişti. Hayvanların şu merkep, şu deve, şu at denilerek isimlerini belletmişti. Dahhâk İbn Abbâs'dan nakleder ki bu âyet hakkında o şöyle demiş: Bu isimler insanı, hayvanı, göğü, yeri, karayı, denizi, deveyi, merkebi ve buna benzer diğer toplulukları bildiği şekilde isimlerdi

Fuzuli'nin iddiasına göre, Allah Âdem'e kader ve sahîfenin adını öğretmiştir. Bu hususta, şair, Hamid el Şami'ye dayanarak hatta yıldızların da adlarını öğrettiğini bildirmiştir. Şair emindir ki, Adem'e meleklerin ve soyunun adı da bildirilmiştir. Allah Teala “Sonra onları meleklerle göstererek” buyurmaktadır ki bu ibare bu ibare akledilen şeyleri ifade etmektedir. Nitekim Allah Teala bir başka ayeti kerimede şöyle buyurur: “Allah her canlıyı sudan yaratmıştır. Onlardan kimisi karnı üzere yürür, kimisi iki ayak ile yürür, kimisi de dört ayak ile yürür. Allah dilediğini yaratır. Muhakkak ki Allah herşeye kadirdir". (Nur, 24/45)

Fuzuli'nin düşüncesine göre, her şey Hz. Âdem'e toplam sunulmuştur. Yine Hasan ve Katâde'den bu isnâdla «Eğer sâdıklardan iseniz» âyeti hakkında şu rivayeti nakletmişlerdir. Ben nasıl bir yaratık yaratırsam, şüphesiz ondan daha iyi bilirim, eğer siz sâdıklardan iseniz bu şeylerin isimlerini bana bildiriniz". (Kuran Kerim-Tefsiri-(İbni-Kesir)

Fuzuli'nin eserinin henüz mukaddime kısmında ilk olarak bu ayete atıfta bulunması sebepsiz değildir. Ayette bütün isimlerden kast edilen maddi ve manevi varlıkların, kavramların isimleridir. Fuzuli için de ifade de önem arz eden husus var edilen bütün varlıkların isimlerinin bilinmesi ile anlamın ortaya çıktığı ve Allah'ın hikmetinin bu isimlerle ifade edilmesidir. Öyle ki, bu ayetin tefsirinde de, Adem'e bu şekilde dil icat etme kabiliyetinin öğretildiği bildirilmektedir. (Karaman, 2003:104 - 105).

M. Fuzuli, Mukaddime bölümünde Hz. Muhammed'e salat ve selamın ardından, Yâsin Suresi'nin 69. ayetine gönderme yapmıştır. Burada Fuzuli şöyle buyurmuştur:

Ol dür-i dürc-i Ene efsah ki hikmet dayesi

Şi'r şehdiyle leb-i can-perverin ter kılmamış

Şi'r bir ziverdir amma biz gibi nakıslara

Ol ki kamildir anı muhtaç-ı ziver kılmamış (Fuzuli, Eserleri, I. c., s. 12)

Şu mısralarda asla Fuzuli'nin şiiri kötülediği düşünülmemelidir. Fuzuli burada Hz. Muhammed'e Allah tarafından vahyedilen ayetlerin bir şiir değil aksine kainatın sırlarını açıklayan kutsal sözler olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, kendisi de yönünü bu ayetle bularak, varlıkların nizamının ve kâinatın intizamının Allah'ın sonsuz bilgisi ile gerçekleştiğini idrak ettiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, Fuzuli bu bölümde, "*ilmi sihir de olsa öğreniniz*" hadisine de yer vermektedir ki, bu hadis ile Fuzuli'nin okuyucuya aktarmak istediği düşünce ilimin ne denli önemli olduğu ve ayırt edilmeksizin ilmin kutsal addedildiğidir.

3.2.2. Birinci Rûkn

1. Rûkn – ركن kelimesinin sözlük manası çoktur. Türkçede anlamı “esas, temel, Eserin birinci rûknü beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, “İlim ve Marifet’in Mahiyeti” başlığı altındadır. İlim ve Marifet ile ilgili düşüncelerini bildirdiği bu rûknde Fuzuli, müminlerin Allah’ı anlamasının müminler için çok önemli olduğunu dile getirmekte ve bunun için gerekli olan bilgiye nasıl ulaşılacağını bazı filozofların düşünceleri ile İslami öğretinin bildirdiklerini kıyaslayarak ifade etmektedir.

Allah’tan gelen ilim ile dünyevi ilim arasındaki farkı mukayeseli bir biçimde açıklayan Fuzuli, Asr Suresi’nin 3.ayetinde atıfta bulunmaktadır. Bu kısımda Fuzuli şöyle demektedir:

“İman, marifetden ibarettir. Zira o, tasdiktir. Tasdik ise kendine marifet adı verilen ilimden bir parçadır. O halde marifet “..ancak iman edenler ve en iyi amellerde bulunanlar” ayetinden de anlaşıldığı gibi bütün iyi amellerden önce gelmektedir.”

Fuzuli, hem şiirin ilme dayanılarak yazılmasını, hem de imanın marifetle beraber mümkün olabileceği görüşündedir. Onun düşüncesine göre, marifetsiz iman temelsiz yapıya benzer, küçücük kıpırdama sonucunda hemen tahrip olacaktır. Böylelerinin sonucu kaçınılmaz hüsrandır.

Fuzuli’nin bu ifadesinden anlaşıldığı üzere, ilim ancak iyi ameller için kullanıldığı takdirde Allah’ın rızası elde edilir. Fuzuli’ye göre ilim ancak amel ile amacına ulaşır. Ayetin tefsirinde de insanların adil olmaları ve adalet düzenini tesis etmeleri gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Öyle ki, kul, iman ve salih ameller sayesinde Allah’ın rızasına ve inayetine nail olabilir. (Karaman, 2003:682 - 684).

Fuzuli’ye göre, marifet, Allah’ın sevdiği şeylerin en başında gelmektedir. Fuzuli’ye göre ilim, Allah’ı anlamanın yegane yoludur ve ancak hayırlı amellerle Allah’ın Kur’an’da buyurduğu şekilde davranarak amaca ulaşılmaktadır. Fuzuli bu hususta bir hadis-i kutsi olduğu bildirilen ifadeye dayanmaktadır. Bu hadis-i kutsi şu şekildedir:

" كُنْتَ كَنْزاً مَخْفِياً فَأُحِبُّبِتَ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتَ الْخَلْقَ لِكَيْ أَعْرِفَ "

“Ben gizli bir hazine idim, bilinmemi arzuladım ve beni bilmeleri için varlıkları yarattım” (Coşan, 2014:20)

Bu hadis-i kutsi Fuzuli tarafından ilmin Allah tarafından Allah'ın idrak edilmesi için insanlara ihsan edildiği şeklinde yorumlanmaktadır.

Birinci rüknün ikinci bölümü “Allah’ı Bilmenin Gerekliliği” başlığını taşımaktadır. Fuzuli bu bölüme, Zâriyat Suresi’nin 56.ayetine atıfta bulunarak başlar. Fuzuli’ye göre Allah’ı bilmenin gerekliği akıl ve nakil yolları ile sabit kılınmıştır ve bu bağlamda Zâriyat Suresinin 56.Ayeti, Fuzuli tarafından nakil yoluyla Allah’ı idrak etmenin bir kanıtı olarak yorumlanmaktadır. Fuzuli ise bu ayete dayanarak şöyle demektedir:

“Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım mealindeki ayette zikredilen ibadetten maksat marifettullah yahut taat ve mâsiyet sebeplerinin işlenilmesi veya sakınılması yönünden bilinmesine bağlı olduğu şeydir” (Coşan, 2014:20)

Denildiğine göre bu âyet, yüce Allah'ın ezeli bilgisine göre kendisine ibaûet edecek kimseler hakkında özeldir. Âyet umumi bir lafızla gelmiş olmakla birlikte anlamı özeldir. Söz konusu ayetin manası da şudur: Ben cin ve insanlardan bahtiyar kimseleri ancak Beni tevhid etsinler diye yarattım.

Fuzuli, insanları bir olan Allah dışında başka varlıklara tapmamaya, onları kutsamamaya, nefslere sahip çıkmaya, ahiret dünyasına erken yaştan hazırlanmaya davet etmiştir. Kuran-ı Kerimin ayetlerine dayanarak insanları batını inançlardan uzak durmaya seslenmiş, malum ayeti hatırlatmıştır:

"Ancak Bana ibadet edin."

Fuzuli, “ibadet”i “abd”- kul – kelimesiyle açıkarak yüce kudret sahibine insan yalnız kul olabilir, bu makama o, sadece kulluk, yani, ibadet yapmakla hizmet verebilir düşüncesindedir. Sufi şair, kulluk etmek ile ibadetin kastedildiği çıkarsamasını yaparak, Allah’ı idrak etmek için Allah’ın buyurduğu hükümlere bağlı kalmak ve Allah’a ulaşmak için taat ve masiyet kavramlarına dikkat etmek gerekliğini vurgulamaktadır.

Fuzuli, MatlauL İtikad eserinde bilgiyi sınıflandırmakta ve açıklamaktadır. Fuzuli'ye göre, bilgi dünyevi ve uhrevi olarak ikiye ayrılmaktadır. “Dünyevi bilgi dünya işleri ile ilgili olan bilgilerdir. Uhrevi bilgi ise itikat ve ibadetlerle alakalı bilgilerdir.” (Coşan, 2014:20 - 21):

- i. Dünya ile ilgili olan bilgiler
- ii. Din işleriyle ilgili olan bilgiler
 - a. İtikatlarla alakalı bilgiler
 - i. Vâcibü'l-vücûd'a ait konular
 1. Zatıyla ilgili konular
 2. Sıfatlarıyla ilgili konular
 - ii. Mümkünü'l-vücûd'a ait konular
 - b. İbadetlerle alakalı bilgiler

Fuzuli, bilgiyi diğer âlimlerin nasıl sınıflandırdığına değinmekte ve bu hususta ayrıntılı bir açıklamaktadır. Fuzuli için bilgi gayet önemli bir nimettir zira şair, bilgiyi bilgi Allah'a götüren yolun en iyi kılavuzu olarak görmektedir.

Daha sonra Fuzuli, “Bilgi Yolları” adlı kısımda Allah'ı idrak etmek için gerekli olan bilgiye müminin nasıl ulaşabileceği hakkında kendi görüşlerini ifade etmiştir.

3.2.3. İkinci Rükün

Beş bölümden oluşan bu rüknde Fuzuli, kainatın ahvalinin bilinmesi üzerinde durmaktadır.

“Kainatın Mebdei” başlıklı ilk bölümde, Fuzuli çeşitli felsefi akımların kainata dair düşüncelerine yer vermektedir. Böylelikle Fuzuli'nin Yunan Felsefesi başta olmak üzere İslami öğretinin dışındaki felsefe ekollerine de aşina olduğu ve bu bağlamda gerekli ilmi tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, Fuzuli Thales (طاليس) ve Plato gibi Yunan düşünürlerin kainata dair ifadelerini İslami Öğreti'nin kainata dair yaklaşımları ile kıyasa tabi tutarak, her iki alanda da sahip olduğu bilgiyi yorumlayarak okuyucuya aktarmaktadır. Fuzuli'nin bu tutumu O'nun engin bilgisine bir örnek olarak sunulabilir.

Fuzuli'ye göre Thales'in kainat ile ilgili tutumları Kur'an ile örtüşmektedir. Fuzuli bu hususta, Hûd Suresinin 7. Ayetine atıfta bulunmaktadır.

'Fuzuli'ye göre', Thales'in varoluşa dair ilk unsurun su olduğu düşüncesi, söz konusu bu ayet ile örtüşmektedir.

Gökleri ve Yeri Yaratan

Fuzuli, ALLAH'ın her şeye kadir olması hakkında farklı din alimlerinin fikirlerini yansıtmış ve bu fikirlere kendi bakışlarını da ifade etmeği ihmal etmemiştir. Fuzuli, İmrân İbn Husayn'dan bir rivayeti örnek getirmiştir: Allah Rasûlü (s.a.): Ey Temim oğullan, müjdeyi kabul ediniz, buyurmuştu. Onlar: Bize müjdeledin, o halde bize müjdelediğini ver, dediler. Ey Yemen ehli, müjdeyi kabul ediniz, buyurdu, onlar: Biz kabul ettik, bu işin (başlangıcının) nasıl olduğunu bize haber ver, dediler. Her şeyden önce Allah vardı. Arş'ı su üzerindeydi. Levhi mahfûz'da her şeyi yazdı. Sonra gökleri ve yeri yarattı, buyurdu. İmrân İbn Husayn devamla şöyle anlatır: Birisi bana gelip: Ey İmrân, deven bağından boşandı, dedi, peşinden çıktım ve bilmiyorum benden sonra neler oldu? Bu hadîs Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde değişik lafızlarla tahrîc olunmuştur. Onlardan birinin lafzı şöyledi".

Fuzuli, hadislerle beraber Kuran ayetlerinden de çok faydalanmıştır. Allah Teâlâ: "Hanginizin daha güzel ameli olduğunu denemek için...» buyurur ki O, gökleri ve yeri tek ve ortağı olmadığı halde kendisine ibâdet etsinler diye yarattığı kullarının faydalanması için yaratmıştır. O, bunları boş yere yaratmamıştır. Nitekim Allah Teâlâ, başka âyetlerde şöyle buyurur: «Biz göğü, yeryüzünü ve ikisinin arasında bulunanları boşuna yaratmadık. Bu, küfretmiş olanların zannıdır. Vay o küfretmiş olanlara cehennem ateşinden.» (Sa'd, 27), «Sizi boşuna yarattığımızı ve bize hiç döndürülmeyeceğinizi mi sandınız? Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. O'ndan başka tanrı yoktur ve O, yüce Arş'm Rabbidir.» (Mü'minûn, 115, 116), «Ben cinleri ve insanları ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım". (Zâriyât, 56).

"Andolsun ki; ölümden sonra muhakkak siz yine diriltileceksiniz, desen"; "küfredenler mutlaka. Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir, diyeceklerdir.» âyetinde Allah Teâlâ buyurur ki. Ey Muhammed, sen bu müşriklere Allah'ın kendilerini nasıl ilk defa yaratmışsa aynen onun gibi ölümlerinden sonra dirilteceğini

haber versen, gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğunu bildikleri halde kıyameti ve ba'su ba'del mevti yine de inkâr edeceklerdir. Allah Teâlâ bu hususu şu âyetlerde dile getirmektedir . «Andolsun ki; onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan; Allah diyeceklerdir.» (Zuhrûf, 87), «Andolsun ki, onlara: Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kimdir? diye sorsan; şüphesiz «Allah'tır.» diyecekler.» (Ankebût, 61), Bütün bunlara rağmen, onlar, ilk defa yaratmadan daha kolay olmakla birlikte, kıyamet günü diriltirme ve O'na döndürülmeyi inkâr ederler. Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurur: «Önce yaratan, sonra onu tekrar eden O'dur. Bu, O'nun için daha kolaydır.» (Rûm, 27), «Sizin yaratılmanız da, yeniden diriltilmeniz de bir tek kişininki gibidir.» (Lokman, 28). Onlar: Bu apaçık bir büyüden başka bir şey değildir, diyeceklerdir. Bu sözlerini sırf küfür ve inâdlarından söylerler ve derler ki: Diriltilmenin vuku bulacağına dâir haberini doğrulamayız, tasdik etmeyiz. Bunu ancak büyülediğin kimse kabulle-nir ki, ancak o senin söylediğine tâbi olur". (Kuran Kerim-Tefsiri-(İbni-Kesir).

Fuzuli'ye göre Doğu ve Batı bilim adamlarının (Anaxagoras, Empedocles, Heraclitus, Pythagoras, Plutarch ve Socrates gibi diğer filozofların) düşünceleri de bu ayet ile örtüşmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Fuzuli'nin düşün dünyasında Allah kelâmı olan Kur'an mutlak doğrudur ve filozoflar da bu bilgiden habersiz oldukları halde mutlak doğru olanı bulma yolunda düşünsel eylemler sergilemiştir. Fuzuli'ye göre, kâinat, Allah'ın "ol" emri ile olmuştur ve varoluşa dair nedenler ile açıklamalar Kur'an'da yer almaktadır. İslami öğretinin dışındaki filozoflar da akıl yolu ile mutlak doğruya ulaşmaya çalışmaktadırlar. Fuzuli bu savını Peygambere atfettiği "*Allah'ın ilk halk ettiği varlık akıldır*" *اول ما خلق الله العقل* hadis-i şerifi ile desteklemektedir (Coşan, 2014:26) Zira Fuzuli'ye göre Allah önce akıllı yaratmış, daha sonra akıl yolu ile idrak edilmesi mümkün olan kainatı var etmiş ve Hz.Adem'e kainatı öğretmek üzere isimleri belletmiştir".

"Varoluşa dair çıkarsamalarını bu bölümde sürdüren Fuzuli, akıl yolu ile idrak edilen bilgiyi bir kez daha iyi ve kötü ayırımına getirmektedir (Coşan,2014:28-30). Görülmektedir ki Fuzuli'ye göre idrak ilimle, ilim amelle mümkündür. Ancak iyi olan kimseler iyi ameller işlerler ve iyi olan ile ödüllendirilirler. Bu bağlamda Fuzuli bu düşüncesini Şura Suresinin 7.ayetinde dayandırmaktadır".

“Demek ki muhabbet ve adavet, hayrın ve şerrin illetleridir. Hadiseler bu tarzda ta haşre kadar devam eder. Haşir gününde hayır şerden ayrılır, iyi veya kötü fiillerin sahipleri de “(insanların) bir bölümü cennette ve diğer bir bölümü ateştedir.” Ayetinin bildirdiği duruma geli” (Coşan, 2014:27)

Fuzuli böyle düşünmüştür ki, insanlar ilmi iyiye veya kötüye kullanmışlardır. İlmi kötüye kullananlar nefesine yenik düşen insanlardırlar. Fuzuli insanın iradesi ile muhabbeti ya da adaveti seçebileceğini bildirmekte ve bu tercihin ahirette ödüllendirileceği ya da" cezalandırılacağını ifade etmektedir. Fuzuli, ilmi hakkın simgesi olarak kabul ettiği için onu hak işi için kullanılmasının helal olacağını düşünmüştür.

“Âlemin Cüzleri” kısmında Fuzuli, âlemin yaratılışını ve kısımlarını araştırmıştır. Adı geçen bölümde de İslami öğreti dışındaki Yunan düşünürlerinin görüşlerine yer vererek felsefe ilmindeki yetkinliğini göstermekte ve çıkarsamalarını yine İslami değerler ışığında irdelemektedir.

Fuzuli, gök cimlerini- seyyareleri, felsefe bilgisinin yanı sıra astronomi ilmine dair bilgilerini de okuyucuya aktarmaktadır. Genel olarak teknik bilgi içeren bu bölümde, Fuzuli, gezegenleri açıkladıktan sonra Dünya üzerindeki madenleri, bitkileri ve hayvanları da anlatmaktadır. Ayrıca, hava, su, ateş ve toprak elementlerine de değinmektedir. En nihayetinde insan aklına yer veren Fuzuli, insanın sureti, heyulası, cismi, nefsi ve akli üzerine durmaktadır.

“Âlemin Sınıfları” bölümünde Fuzuli’ye göre, Ehl-i âlemin ilk kısmı vahiy ve ilham yolu ile bilinecek şeylere vâkıf olan ya da akıllarını kullanan, Allah’ın bildirdiklerine göre yaşayan kimselerdir. Fuzuli’ye göre bu kimseler nebiler ve bu nebilere tabi olanlardır. Fuzuli’ye göre, insanların bin yıllarca arayıp bulamadıkları mutluluk burada saklıdır.

Fuzuli, insanları “Âlemin Sınıfları” bölümünde sınıflandırarak, A’raf suresinin 172.ayetinde atıfta bulunmaktadır.

Fuzuli bu ayeti yorumlayarak, insanları dört kısma ayırmaktadır.

"Allah Teâlâ; Âdemoğullannm zürriyyetini, Allah'ın kendilerinin Rabbi ve mâliki olduğuna, O'ndan başka hiçbir ilâh bulunmadığına şâhid olarak sülâlelerinden kendilerini, çıkardığını haber veriyor. Nitekim Allah Teâlâ onları bu fitrat üzere yaratmıştır. Başka bir âyette şöyle buyurur: «Öyle ise sen yüzünü Hanîf (muvahhid) olarak dine, Allah'ın fitratına çevir ki, Allah insanları bunun üzerine yaratmıştır". (Rûm, 30).

"Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Ebu Hüreyre (r.a.), den rivayet edilen bir hadîste Allah Rasûlü şöyle buyurur: Her doğan fitrat üzere doğar. Başka bir rivayette ise: Bu din üzere doğar Ana babası onu yahûdîleştirir, hıristiyanlaştırır ve mecûsüestirir. Nitekim hayvan da tâm, bütün hayvan doğurur. Siz onda hiç bir organın eksikliğini hisseder misiniz? Müslim'in Sahîh'inde İyâz İbn Himâr'dan rivayet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurur: Allah Teâlâ buyurur ki: Ben, kullarımı muvahhidler olarak yarattım. Şeytânlar gelip onları dinlerinden saptırarak uzaklaştırdı, onlara helâl kılınanları, kendilerine haram kıldılar".

"İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr Allah ona rahmet eylesin der ki: Bize Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ'nın... Sa'd oğullarından Esved İbn Serî'den rivayetine göre; o, şöyle demiştir: Allah Rasûlü (s.a.) ile beraber dört gazvede bulundum. Kavim, savaşanları öldürdükten sonra, zürriyyetlerini alıp (öldürmeye) başladılar. Bu durum. Allah Rasûlü (s.a.) ne ulaşınca, ona çok ağır geldi (öfkeleni) ve şöyle buyurdu: Bu kavimlere ne oluyor da zürriyyeti alıyorlar? Birisi: Ey Allah'ın elçisi, onlar müşriklerin çocukları değiller mi? diye sordu. Hz. Peygamber: Sizin en hayırlılarınız, müşriklerin çocuklarıdır. Dikkat edin, doğan her insan; fitrat üzere doğar. Dillenceye kadar fitrat üzere devam eder. Anababası onları yahûdîleştirir veya hıristiyanlaştırır. Hasan der ki: Allah Teâlâ kitabında: «Hani, Rabbm âdemoğullarının sulbünden soyunu çıkarmış".

"Bu hadîsi Neseî Sünen'inin Kitâb'üt Tefsîr bölümünde Muhammed İbn Abdurrahîm kanalıyla, Hüseyin İbn Muhammed elMervezî'den rivayet etmiştir. Aynı hadîsi İbn Cerîr ve İbn Ebu Hatim de Hüseyin İbn Muhammed kanalıyla rivayet ederler. Ancak İbn Ebu Hâtîj, hadîsi mevkuf olarak rivayet etmiştir. Hadîsi Müstedrek'inde Hüseyin İbn Muhammed ve başkaları kanalıyla... Gülrûm İbn Cebr'den rivayete tahrîc eden Hâkim; isnadı sahihtir, ancak Buhârî ve Müslim tahrîc etmemişlerdir. Müslim, Gülsüm İbn Cebr'i hüccet kabul etmiştir, der. Hadîsi

Abdülvâris de, Gülsüm İbn Cebr kanalıyla... İbn Abbâs'tan mevkuf olarak rivayet eder. Yine aynı hadîsi İsmâîl İbn Uleyye ve Vekî', Rabîa İbn Gülsüm'dan, o Cübeyr'den, o da babasından rivayet etmişlerdir. Atâ İbn Sâib Habîb İbn Ebu Sabit ve Ali İbn Bezime de bunu Saîd İbn Cübeyr'den İbn Abbâs'm sözü olarak rivayet ederler. Avfî ve Ali İbn Ebu Talha da bunu, İbn Abbâs'tan rivayet etmişlerdir. Bu, daha çok sabittir. En doğrusunu Allah bilir".

"İbn Cerîr der ki: Bize İbn Vekî'nin... İbn Abbâs'tan rivayetine göre; o, şöyle demiştir: Allah Teâlâ Âdem'in zürriyyetini onun sırtından zerrelere şeklinde sudan bir dalga içindeyken çıkarmıştır. Yine İbn Cerîr der ki: Bize Ali İbn Sehl'in... Cüveybîr'den rivayetine göre; o, şöyle demiştir: Dahhâk İbn Müzâhim'in altı günlük bir çocuğu ölmüştü: Ey Câbir; oğlumu lahdine koyduğunda yüzünü aç ve bağını çöz. Muhakkak ki oğlum oturtulup sorulacak, dedi. Bana emrettiğini yaptım. Bitirince: Allah sana merhamet etsin. Oğluna ne sorulacak? Ona bunu kim soracak? dedim. Âdem'in sulbünde iken ikrar etmiş olduğu mîsâktan sorulacak, dedi. Ben: Ey Ebu'lKâsım, Âdem'in sulbünde iken ikrar etmiş olduğu mîsâk nedir? diye sordum. Şöyle cevap verdi: Bana İbn Abbâs'ın rivayetine göre; Allah Teâlâ, Âdem'in sulbünü meshetmiş ve kıyamet gününe kadar yaratacağı bütün insanları ondan çıkarıp; yalnız O'na ibâdet" "edeceklerine ve O'na hiç bir şeyle şirk koşmayacaklarına dâir kendilerinden söz almış, onların rızıklarını tekeffül etmiş ve sonra onları Âdem'in sulbüne iade etmişti. O gün söz verenlerin hepsi doğmadıkça kıyamet asla kopmayacaktır. Onlardan son mîsâka erişip ona vefâ gösterenlere bu ilk mîsâk fayda verecek; son mîsâka erişip de vefa göstermeyenlere ise ilk mîsâk fayda vermeyecektir. Son mîsâka kavuşmadan önce küçük olarak ölenler ise; ilk mîsâk üzere, fitrat üzere ölmüştür. Bütün bu kanallar hadîsin İbn Abbâs'ta mevkuf olduğunu kuvvetlendirmektedir ki en doğrusunu Allah bilir".

Ömer İbn Hattâb'dan rivayetine göre; ona «Hani Rabbin, âdemoğullarının sulbünden soyunu çıkarmış ve kendilerini nefislerine şahid tutmuş: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? demişti...)) âyeti sorulmuş. Ömer İbn Hattâb şöyle demiş: Allah Rasûl (s.a.) ne bu âyetin sorulduğunu işittim. Şöyle buyurdu: Allah Teâlâ Âdem (a.s.) i yarattı. Sonra sırtını sıvazlayıp ondan zürriyyetini çıkardı ve şöyle buyurdu: Şunları cennet için yarattım Cennet ehlinin amelini işleyecekler. Sonra Âdem'in sırtını sıvazlamış ve ondan zürriyyetini çıkarıp şöyle buyurmuştur: Bunları cehennem için

yarattım. Cehennem ehlinin işlerini yapacaklar. Bir adam: Ey Allah'ın elçisi; o halde amel niye? diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdu: Allah Teâlâ kulu cennet için yarattığında, ona cennet ehlinin işlerini (amellerini) yaptırır. Ve nihayet cennet ehlinin amellerinden bir amel üzere ölür de onu bununla cennete koyar. Kulu, cehennem için yaratmışsa; ona da cehennem ehlinin amelini yaptırır". Nihayet "cehennem ehlinin amellerinden bir amel üzere ölür de bununla onu cehenneme koyar. Hadîsi, bu şekliyle Ebu Dâvûd, Ka'nebî'den; Neseî, Kuteybe'den; Tirmizî, İshâk İbn Musa'dan; İbn Ebu Hatim, Yûnus İbn Abd'ülA'lâ'dan; İbn Cerîr de Ravh İbn Ubâde ve Saîd İbn Abdülhamîd İbn Ca'fer'den rivayet etmişlerdir. Hadîsi, İbn Hibbân Sahîh'inde Mus'ab ez-Zübeyrî'den rivayetle tahrîc etmiş ve bunların hepsi hadîsi îmâm Mâlik İbn Eneâ'den rivayet etmişlerdir. Tirmizî hadîsin hasen olduğunu, Müslim İbn Yessâr'm Ömer'den hadîs işitmediğini söylemiştir. Ebu Hatim ve Ebu Zür'a da böyle söylerler. İbn Ebu Hatim ikisinin arasında Nuaym İbn Rabîa olduğunu ilâve eder. İbn Ebu Hâtim'in bu söylediğini Ebu Dâvûd Sünen'inde, Muhammed İbn Musaffa kanalıyla Nuaym İbn Rabîa'dan rivayet eder. O, şöyle demiştir: Ömer İbn Hattâb'ın yanındaydım. Ona «Hani Rabbin; âdemoğulların sulbünden soyunu çıkarmıştı...» âyeti soruldu... sonra râvî; hadîsin devamını zikreder. Hafız Darekutnî der ki: Ebu Ferve er-Ruhâvî, Ömer İbn Ca'sem Yezîd İbn Sinan'a tâbi olmuştur.

Hadis örneklerine Fuzuli yer yer kendi fikirlerini de ilave etmiştir: "Ben de derim ki: İmâm Mâlik'in; Nuaym İbn Rabia'yı, durumunu bilmediği için kasden zikretmediği açıktır. O, sâdece bu hadîsi ile bilin-mektedir. İmâm Mâlik, aynı şekilde hoşlanmadığı kimselerden bir topluluğun da ismini düşürmüştür (İsnâdda zikretmemiştir). Bu sebeple birçok merfû' hadîsi mürsel, birçok mevsûl hadîsi de maktu' olarak rivayet eder. En doğrusunu Allah bilir".

"Hadîsi, yukardakine benzer şekilde İbn Ebu Hatim de Tefsîr'inde Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eşlem kanalıyla... Ebu Hüreyre (r.a.) den, o da Hz. Peygamber (s.a.) den rivayet etmiştir. Ancak hadîsin, sonra onları Âdem'e göstermiş... kısmından sonrası bu rivayette şöyledir: Sonra onan Âdem'e göstermiş ve: Ey Âdem, bunlar senin zürriyyetindir, buyurmuştu. Âdem bir de bakmış ki, onların içinde cüzzâmlılar, abraşlar, körler ve çeşitli hastalar var. Ey Rabbim, zürriyyetime bunu niçin yaptın? diye sormuş, Allah Teâlâ da: Nimetime şükredilsin diye, buyurmuştu. Âdem: Ey Rabbim, insanların nurları en açık ve parlak olarak gördüğüm şu kimseler

de kim? diye sormuş ve: Ey Âdem, bun-lar senin zürriyyetinden peygamberlerdir, buyurulmuştur. Sonra râvî hadîsin kalan kısmında Dâvûd kıssasını yukarda geçtiği şekilde zikretmiştir".

"Abdurrahmân İbn Katâde en Nasri'nin babasından, onun Hişâm İbn Hâkim (r.a.) den rivayetine göre; bir adam, Hz. Peygamber (s.a.) e: Ey Allah'ın elçisi, ameller yeni mi başlıyor, yoksa.hüküm verilmiş midir? diye sormuş. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuş: Muhakkak ki Allah Teâlâ Âdem'in zürriyyetini onların sırtlarından (sulble-rinden) çıkarmış ve sonra onları kendilerine şahid tutmuş, sonra da on-ları yayararak: Şunlar cennette, şunlar da cehennemde, buyurmuştur. Cennet ehline cennetliklerin ameli; cehennem ehline de cehennemliklerin ameli kolaylaştırılmıştır. Hadîsi İbn Cerîr ve İbn Merdûyeh muhtelif kanallardan rivayet etmişlerdir".

Allah Teâlâ: Ey ashâbı şimal, diye seslenmiş, onlar: Buyur, Lebbeyk ve Sa'deyk, demişler.

Allah Teâlâ, Âdem'in zürriyyetini onun sulbünden çıkarmış, cennet ve cehennemlikleri ayırmıştır. Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır: «Sizi verdikleriyle denemek için, yeryüzünde halîfeler yapan O'dur". (En'âm, 165),

"Sizi yeryüzünün halîfeleri kılan...» (Nemi, 62), «Nitekim sizi de, başka bir kavmin soyundan getirmiştir". (En'âm, 133).

Fuzuli'ye göre, Allah'ın ayetinde kullarına sorduğu soruya ilk grup insan evet ikinci grup insan da hayır demiştir". (Coşan, 2014:36-38) Daha sonra üçüncü grup insan kabul edenler arasından inkar edenler ve dördüncü grup da inkar edenler arasından kabul edenlerden oluşmuştur. Fuzuli burada insanları sınıflandırırken, Allah kelamına uygun davranıp davranmamayı esas almış ve imanın insanları birbirinden ayırt edici bir unsur olduğunu öne sürmüştür. Aynı şekilde bu düşüncesini

"Ruhlar grup gruptur. Onların birbiriyle aşinalığı olanları anlaşır, olmayanları ayırılır" hadis-i şerifi ile desteklemektedir".(Coşan, 2014:33)

"Bu doğrultuda Fuzuli için insanlar hakikate iman edenler ve etmeyenler ile iman eden ve Hz. Muhammed'e tabi olanlar ve olmayanlar şeklinde bir ayrıma tabi tutulur".

Fuzuli'ye göre, aslolan yegane doğru Allah'a iman eden ve Hz. Muhammed'e tabi olan yani İslam'ı benimseyen kimselerin saadete erişeceğidir. Fuzuli takip eden bölümde insan üzerinde durmaktadır".(Coşan, 2014:36-38)

"Bu rüknün dördüncü bölümünün başlığı "İnsanın Mahiyeti" olarak belirtilmektedir. Fuzuli bu bölüme "*insan ruh ve bedenden ibarettir*" diyerek başlar ve ruhun varlığının sabit olduğunu ifade eder". Bu düşüncesini destekler fikirlere yer verdikten sonra şu hadise yer verir:

"Ruhlar, bedenlerden iki bin yıl öne yaratılmıştır." (Coşan, 2014:36)

Hadis kaynaklarına bakıldığında bu hadisin hiç kuşkusuz bezm-i elesti işaret ettiği açık ve anlaşılır şekilde ortadadır. Fuzuli bu hadis-i şerifi ruh ve bedenin birbirinden ayrı olduğunu ve insan için asıl varoluşun ruhta saklı olduğunu ifade etmek amacıyla kullanmıştır. Ancak bu hususta öne sürdüğü tartışmaya farklı bir bakış açısı olarak da açık bir şekilde yazmasa da Mü'minûn Suresinin 14. ayetine atıfta bulunarak, ruh ve bedenin birlikte yaratıldığını düşünen kimselerin olduğunu bildirmektedir.

"Bu bölümde geçen "yaratıyoruz, getiriyoruz" gibi fiillerin asılları âyetlerin metninde geçmiş zamanlıdır. Kur'an'da verilen bilginin kesinliğine işaret etmek gibi bazı sebeplerle şimdiki, gelecek veya geniş zaman yerine geçmiş zaman fiilinin kullanıldığı bilinmektedir. Konumuz olan âyetlerde her bir insanın yaratılış süreci anlatıldığı ve bu süreç devam ettiği için buradaki fiillerin şimdiki zaman şekliyle çevrilmesi daha uygun görüldü".

"Halk (yaratma) kökünden gelen hâlik kelimesi 14. âyette çoğul şekliyle (hâlikîn) kullanılarak yaratmanın Allah'tan başkasına da nisbet edildiği görülmektedir. Tefsirlerde Araplar'ın halk kavramını, "bir şey yapma, üretme" (sun') anlamında insanlara nisbet ederek kullandıkları da bildirilmektedir. Bununla birlikte söz konusu kavram müslümanlar arasında zamanla sadece Allah için kullanılmış, O'ndan başkasına nisbet edilmesi kulluk edebine aykırı görülmüştür". (Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 4 Sayfa: 13-15)

Fuzuli'nin bu ayete atıfta bulunarak bildirmek istediği anlam üzerinde düşünmek yerinde olacaktır. Öyle ki, bu ayette varoluşu toprağa dayanan insanın anne karnında büyüüp şekil almasına dikkat çekilerek, insanın yaratılışı ve oluşumu

özetlenmektedir. Fuzuli'ye göre insan bir yandan topraktan yaratılmış basit bir canlı iken öte yandan Allah'ın bahsettiği akıl, vicdan gibi özelliklerle meleklerden dahi üstün bir varlıktır. Fuzuli, bu ayette yer alan “nihayet onu bambaşka bir yaratıl halinde inşa ediyoruz” ifadesinde, insanın fiziksel özelliklerinin ötesinde Allah tarafından bahşedilen manevi özelliklere sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Her ne kadar Fuzuli bu düşünceyi ruh ve bedenin aynı anda yaratıldığını düşünen kimselerin var oluşuna işaret etmek için bildirmiş olsa da, eserin başından beri dile getirdiği Allah'ı idrak için bilgi, bilgiyi işlemek için aklın gerekli olduğu savını destekler nitelikte, insanı insan yapanın fiziksel özelliklerin ötesinde bahşedilen gözle görülmeyen, manevi hususlar olduğunu ima etmektedir. Öyle ki, bu gözle görülmeyen unsur ruhtan başka bir şey değildir.

Bu bölümde, ruh hakkında düşüncelerini Yunan düşünürlerinin düşünceleri ile de mukayese eden Fuzuli en nihayetinde şöyle demektedir:

*“Söz söyleyenlerin en doğrusu olan Allah, ruh hakkında şöyle buyurmaktadır:
“De ki: Ruh, Rabbimin bir işidir. Size (bu hususta) ilmin ancak birazı verilmiştir.”
(Coşan, 2014:37)*

Fuzuli'nin burada, İsrâ Suresi'nin 85.ayetine atıfta bulunduğu görülmektedir. Fuzuli, öncelikle “söz söyleyenlerin en doğrusu olan Allah...” ifadesini kullanarak, kendi sözünde ve düşüncesinde dahi hasıl olabilecek bir hatadan Allah'a sığındığını ve hatasız olan tek sözün, Allah'ın kelamı olduğunu bildirmektedir. Bu, Fuzuli'nin itikadının ve inancının bir ifadesi olarak kabul edilebilir. Bunun ardından söz konusu ayete atıfta bulunarak, günümüzde dahi sırrı tam olarak anlaşılmayan ruh kavramının o dönemde de anlaşılmadığını ve anlaşılamayacağını bildirmekte ve O'na göre tek gerçek ve ebedi varoluş biçimi olan Ruh'un Allah'ın bir hikmeti olarak tezahür ettiğini ifade etmektedir.

Fuzuli bununla birlikte, bu bölümde, ruhu tek gerçek varoluş biçimi olarak kabul ettikten sonra fiziksel özellikler üzerine yazmaktadır. Burada, İslami öğretiye vahiy ve hadis bağlamında bir atıfta bulunmamakta ancak ilmi yönden fiziksel unsurların bir değerlendirmesini yapmaktadır. Bölümün sonunda, duyular üzerine kısa bir değerlendirme yapmaktadır. Burada Fuzuli'nin sıklıkla Cürcani'nin Şerhü'l Mevâkıf adlı eserine başvurmuş olduğu görülmektedir.

Bu rüknün beşinci bölümü “Cinlerin Mevcudiyeti” olarak adlandırılmıştır. Fuzuli bu bölüme tıpkı bir önceki bölümdeki gibi kesin bir ifade ile başlamaktadır. Fuzuli’ye göre cinlerin varlığı, akli ve nakli delillerle sabittir. Fuzuli, herhangi bir ayet bildirmeden Kur’an-ı Kerim’e atıfta bulunarak, cinlerin ateşten yaratıldıklarını bildirmektedir. Burada Fuzuli’nin Rahman Suresi’nin 15.ayetini kastettiği aşıkardır.

Fuzuli’nin bu tarz dini bilgi aktarımlarında, kesin bir ifade kullanma yoluna gitmesi, O’nun imanlı bir Müslüman olmasından ileri gelmektedir. Zira, öncelikle nakli delili olarak Kur’an ayetini bildirerek, ardından akli deliller ile bu nakli delilin desteklendiğini daha doğrusu akli ve nakli delillerin örtüştüğünü ifade etmekte bu savını detaylandırmaktadır.

Fuzuli’ye göre cinler de tıpkı insanlar gibi iyi ve kötü olarak ayrıldığını bildirmekte, iyi ve kötü kavramlarını, melek ve şeytan ile örnekledikten sonra, insanın eşref-i mahlukat olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“İnsanın mahiyeti hakkındaki bu izahlardan maksat onun hâdis olduğuna işarettir. O halde, kendisine dünya nimetlerinden biri verildiğinde veyahut ilimlerden bir ilim bahşedildiğinde, Allah’ın onu yeryüzünde halife kılmasına ve ona bütün isimleri öğretmesine istinad ederek kendisinden aşağı olarak varlıkları görerek gurulanmaması, Firavun ve Hâmân gibi kibirilenmemesi, ancak varolmasının sebeplerini araştırması, Allah’ın nimetlerine şükretmesi ve onun kudretini yâd etmesi lazımdır.”(Coşan, 2014:39)

Burada Fuzuli’nin “Allah’ın onu yeryüzünde halife kılması” ifadesi ve “ve ona bütün isimleri öğretmesine...” ifadesi, Bakara Suresinin 30.Ayetine yapılmış bir atıftır. Fuzuli burada, itikadi meselelerde ortaya çıkan anlaşmazlıklarda, mümin kimselerin ittifak ettiği bir nokta olduğunu ve bu hususun da nefis terbiyesi olduğunu bildirmektedir. O’na göre, kişinin nefesine uymaması ve nefsin arzularından uzaklaşması kişiyi dünyanın rahatlığından ayırarak, Allah’a yöneltmekte ve kişinin Allah’ı idrak etmesini mümkün kılmaktadır.

3.2.4. Üçüncü Rükün

Sekiz bölümden oluşan bu rükünde Fuzuli, Vâcibü’l-vücûd’u ve onunla ilgili bilinmesi gereken hususları ele almaktadır.

Bu rüknün birinci bölümünün başlığı “Önceden Bilinmesi Gereken Hususlar” şeklindedir. Fuzuli bu bölüme “Allah’ın varlığını ispat konusunda birkaç esas vardır” ifadesi ile başlamaktadır ve burada düşünürlerin Allah’ı idrak etme hususundaki çabalarını bildirmektedir. Bu bağlamda Fuzuli şöyle demektedir:

“Allah’ı ispat hususunda bu iddianın bize zararı yoktur. Fakat Allah’ın mürekkep varlık yaratmaya kudreti olmadığı hususu mutazammın bulunduğundan kabul edilmemesi daha münasip olur.” (Coşan, 2014:42)

Burada, Fuzuli’nin Allah’ı idrak etmek ve ispat etmek ile ilgili düşünürlerin “birden bir çıkar” minvalindeki açıklamasının ispata giden yola çıkacağını bildirdiğini ve bu hususta tartışmaktan bir çekincesi olmadığını anlamak mümkündür. Filozoflar ile kelamcılarının düşüncelerini ve anlaşmazlıklarını bildiren fuzuli şöyle demektedir:

“Vâcibu’l vücûd’a gelince, O, fail-i muhtardır. Mahluklarını dilediği gibi yaratır.” (Coşan, 2014:42)

Fail-i muhtar ifadesi ile Fuzuli, Allah’ın re’yinde müstakil olduğunu ve istediğini yapmaya muktedir ve serbest olduğunu bildirmektedir. Allah, yarattığı varlıkların üzerinde ve onların yaratılışlarında eksiksiz tasarruf sahibidir.

Bu bölümde *Vâcibu’l vücûd* ile ilgili düşünürlerin, kelamcılarının ve ehl-i sünnetin “bir ancak birden çıkar” hususu üzerine tartışmalarına yer veren Fuzuli, akıl ve varlık üzerine İslami öğretilerden neşet eden düşüncelerini bildirdikten sonra, “Devir ve Teselsülün Çürütülmesi” başlıklı ikinci bölüme geçer. Bu bölümde, Fuzuli, devir ve teselsül kavramlarının tanımını yaparak söz başlar. Yine İslami öğretisi ve İslam dışı düşünürlerin düşüncelerine mukayeseli olarak yer vermektedir.

Bu rüknün üçüncü bölümünün başlığı “Vâcibu’l-Vücûd’un Mevcudiyeti” şeklindedir. Fuzuli bu bölüme şu söz ile giriş yapmaktadır:

“O, vardır ve O’nun varlığını ispat için birçok yol mevcuttur.” (Coşan, 2014:46)

Fuzuli bu ifade ile, Allah’ın varlığına ve birliğine olan kayıtsız şartsız imanını dile getirmekte ve iman eden bir kimsenin kalbinde var olan ilham ile her nereye

baksa, Allah'ın varlığına dair bir emare göreceğini kastetmektedir. Bununla birlikte Fuzuli, Allah'ın varlığını ispat için bir takım yöntemleri dile getirmektedir. Burada Fuzuli'nin itikadı ile ilminin ne denli örtüştüğünü görmek mümkündür. Fuzuli, okuyucunun da yapmasını istediği gibi, ilmi Allah'ı idrak etmek için bir araç olarak kullanmaktadır.

Fuzuli, Yunan filozoflarının da düşüncelerine yer verdikten sonra, şöyle demektedir:

“O, her şeyi câmi ve her şeye şamildir. Hatta ademî ve mümtenî olan şeyleri de umumî imkanı dahiline sokmaya kâdirdir. O, ezeli ve ebedidir. O, bir zâttır ve O'nun birçok mertebeleri, her mertebede bir veçhesi ve bir adı vardır. Değişen bütün haller O'nun işleridir. İşte Vâcibu'l-vücûd budur.” (Coşan, 2014:47)

Fuzuli'ye göre, Allah, el-Câmi esması ile toplayandır. Burada her şeyi toplamaktan kastın Mahşerde her mahlukatı bir arada toplayan, haşreden, iyi sıfatları kendinde toplayan, yeryüzündeki bütün varlıkları bir arada tutan, kalpleri birleştiren, insanı kıyamet gününde diriltten ve yeniden birleştiren olarak yorumlanabilmektedir. Şâmil ise, her şeyi kapsayan demektir. Ezeli ve Ebedi olan Allah, varoluşun her aşamasını kapsamaktadır. Fuzuli'ye göre, Allah her yerededir. İşte bu yaklaşım Fuzuli'nin Vacibu'l-vücûd anlayışını işaret etmektedir.

Fuzuli'ye göre, Hz.Muhammed, bu hadis-i şerifi ile, arif olan insanın, kendi zatının ve sıfatlarının farkındadır ve davranışlarının bu sıfatlar vasıtasıyla kişinin kendinden neşet ettiğini bildirmektedir. Dolayısıyla kendinin farkında olan bir kimse, nefsinin de bilincinde olacaktır ve buradan yola çıkarak kendinde cüz'i olarak zuhur eden kimi sıfatların aslında Allah'a külli ve sınırsız bir şekilde var olduğunu idrak edecektir. Fuzuli'ye göre, Allah'ın varlıklardaki tezahürünü idrak eden kimse doğruyu bulmuş olacaktır.

Bu rükünde herhangi bir bölüm numarası bildirilmeden yer alan bir başlık vardır. Bu başlık “Allah'ın Zâtı” şeklindedir. Bu bölümde Fuzuli Allah'ın zatının anlaşılması üzerinde durmaktadır. Fuzuli'ye göre insanlar Allah'ın zâtını idrak etme hususunda bir anlaşmazlık içerisindedir.

Fuzuli'ye göre insanın Allah'ın zâtını idrak etme hususundaki anlaşmazlığının çeşitli nedenleri vardır ve insan aklı, akli yaratan Allah'ın zâtını idrak hususunda yetersiz kalmaktadır. Ayrıca Fuzuli bu başlık altında İslam harici dinlerin Allah tasavvurlarına yer vermektedir. Hayli kısa olan bu bölümden sonra dördüncü bölüm olduğu belirtilmiş "Allah'ın Sıfatları" başlıklı bölüme geçmiştir.

Bu bölümde Fuzuli yine bir anlaşmazlıktan söz eder ve oldukça sade bir biçimde şu yargıyı bildirir:

"اختلف الناس في صفات الله"

"İnsanlar, Allah'ın sıfatları konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir" (Coşan, 2014:51)

Fuzuli burada filozoflar ve Mûtezile'nin savunduğu fikirlerin yanı sıra, Eş'arilerin de düşüncelerine yer vermektedir. Farklı fikirleri mukayese ederek ele alan Fuzuli şöyle demektedir:

"Kudreti, vücûbîlik ve zorunluluktan, hayatı ölümden, ilmi mahdud ve mahsur olmaktan, iradesi gecikmeden, işitme ve görmesi duyulduktan, birliği çokluktan, kelâmı da yalandan münezzehe olan yüce Allah'ı tespih ve takdis ederim." (Coşan, 2014:54)

Fuzuli'ye göre Allah'ın kudreti sonsuzdur, Allah ezeli ve ebedidir, ilmi sınırsız ve sonsuzdur, iradesi her an tecelli eder, Allah her şeyi bilen, gören ve işitendir, Allah tektir, kelâmı kusursuzdur ve doğrudur. Fuzuli'nin Allah'ın sıfatlarına dair farklı yaklaşımların düşüncelerine yer verdikten sonra Allah'ı övgü ve imana dayalı bir teslimiyetle tespih ve takdis etmesi, O'nun imanının ve itikadının bir belirtisi olarak yorumlanabilir.

Fuzuli Allah'ın sıfatlarına dair şu beyitleri dile getirmektedir: (Coşan, 2014:55 - 56)

"O, bir yer ve bir yönde de değildir çünkü yer ve yön, O'nun cisim olmasını gerektirir. Halbuki O, Mücessime ve Müşebbihe'nin iddia etmiş oldukları gibi cisim değildir."

O, kendisine aykırı düşen bir şeyden elem duymaz. Çünkü O'na aykırı bir şey olamaz.

O, lezzete muttasıf değildir. Çünkü lezzet, birtakım etkilerin idrak edilmesidir ve mizaçla ilgilidir. Halbuki Allah, böyle bir şeyden münezzehtir.

Filozoflar şöyle der:

Allah kendi zâtını idrak eder. Kendi zâtını idrak ise lezzetlerin en büyüğüdür.

Bu fikir reddedilmiştir. Çünkü bu idrak bir kıvançtır. Kıvanç ise lezzet değildir.

Bu iki kelime arasındaki farka gelince, kıvanç devamlı, lezzet ise değişicidir.

O, birleşmeyi kabul etmez. Çünkü birleşme, iki şeyin bir olmasıdır. Halbuki O, zatiyla birdir.

O, araz değildir. Çünkü araz cisme muhtaçtır. Allah ise muhtaç değildir.

O, başkasına benzemez. Çünkü benzeme, bir tayin edici vasfa ihtiyaç gösterir. Muhtaç olan ise vâcib değildir.”

Bu beyitler bütününe bakıldığında Fuzuli'nin Allah'ın varlığı hususunda nedenli ince düşündüğü görülmektedir. Öyle ki, filozofların Allah'a yönelik övgüleri dahi Fuzuli'ye göre düşüncesizliktir. Allah'a atfedilen idrak ve kıvanç gibi birbirleriyle çelişen ancak iyi birer anlam ifade eden iki kelime dahi iyiyi kastetmesine rağmen Fuzuli'ye göre Allah'a atfedilemez. Bununla birlikte, Allah'ın başka hiçbir varlığa benzememesini ifade etmek dahi, Allah'a atfedilemez zira Fuzuli'ye göre, benzememek dahi Allah'ın kusursuz zâtını ifade etmek için doğru kelime değildir. Buradan yola çıkarak Fuzuli'ye göre Allah'ın zâtını idrak etmenin akıl ile mümkün olmadığını söylemek yerindedir.

Fuzuli, bu bölümde, Allah'ın kimi sıfatlarını açıklayarak bu sıfatların anlamlarına yer vermektedir. Fuzuli'nin beyitlerine göre Allah'ın sübûtî sıfatları ve anlamları şöyledir (Coşan, 2014:53 - 55):

“Allah Kâdir'dir, bütün fiiller ondan sudûr eder. Bu sudûr, bazı filozofların ileri sürdüğüne göre, vücubi ve zaruridir.

Allah, yenilenmek veya gecikmek hali vuku bulmaksızın, ezeli bir irade ile Mürîd'dir.

Allah, duygu mânasıyla değil sadece idrak etmek mânasıyla Semî ve Basîr'dir.

Allah, Hayy'dır. Çünkü fiiller, ancak diri olan bir varlıktan sudûr eder.

Allah, Mütেকellim'dir. Çünkü emretmekte ve nehyetmektedir.

Allah, birdir. Çünkü ikilik, birbirine mâni olmak sebebiyle fesad ve düzensizliği gerektirir.”

Bu ifadeler ile Fuzuli'nin duygu ve idrak dünyasında Allah'ı nasıl algıladığını görmek mümkündür. Fuzuli burada Esmâ-ül Hüsna'dan ziyade, Allah'ın sübûti sıfatları olarak nitelendirdiği sıfatlara yer vermektedir. O'na göre Her şeye gücü yeten Allah'ın başlangıcı sınırsızdır ve Allah sonsuzdur. Allah diridir, varlığı sabittir, Allah her şeyi gören ve işitendir ancak bu görme ve işitme duyu organları ile hissedildiği şekilde değil bunun çok daha ötesinde, boyutlar üstünde bir görme ve işitmedir. Fuzuli'ye göre Allah, söyleyendir. Allah'ın söyledikleri müminler için emirdir.

Bu bölümde, Mütezile ekolü ve İslami öğreti dışındaki filozoflara göre de Allah'ın sıfatları ile zatının aynı olduğu düşüncesine yer veren Fuzuli, eserinin önceki bölümlerinde de olduğu gibi bu bölümde de Allah'ı idrak yolunda İslamiyet'ten önceki dönemlerde yaşayan filozofların dahi İslam'ın öğrettiğin uygun şekilde bulabileceğini kastetmektedir.

Bu rüknün beşinci bölümü “Allah'ın Fiilleri” başlığı altında yer almaktadır. Hareket kavramının felsefî bir tanımını yapan Fuzuli hareket ile cismi özdeşleştirerek, Allah'ın cisimden münezze olmasi hasebiyle hareketten de münezze olduğunu bildirmektedir. Fuzuli bu bölümde çeşitli İslami ekollerin ve İslam dışı öğretilere dahil olan filozofların hareket ve eylem ile ilgili düşüncelerini tahlil etmekte en nihayetinde Allah'ın fiillerinin aynı zamanda O'nun iradesinden kaynakladığını söylemekte ve Eş'arilerin düşüncesine katılmaktadır. Bu doğrultuda Fuzuli, aşağıdaki ifadeye yer vermektedir:

“Allah’ın iradesi bir ve ezelidir. Bu irade, kullar tarafından iktisap edilmiş olması yönünden değil, sadece O’nun tarafından yaratılmış bulunması bakımından, hayır ve şer, kendinin ve kullarının fiillerine ve bütün murad olunan şeylere taalluk eder.” (Coşan, 2014:55)

Görülmektedir ki Fuzuli, Allah’ın iradesine sonsuz bir teslimiyet içerisindedir. Fuzuli’ye göre hayrı ve şerri yaratan Allah, kullarının eylemleri neticesinde ortaya çıkan sonuca göre iradesini tecelli ettirmektedir.

Bu rüknün altıncı bölümünün başlığı “Güzellik ve Çirkinlik” şeklindedir. Bu bölümde Fuzuli, güzellik ve çirkinlik kavramlarını açıklamaktadır. Fuzuli’ye göre, güzellik ve çirkinlik akılla değerlendirilemez ancak bu kavramlar sadece şeriat dahilinde mevcut olabilir. Fuzuli’ye göre, şeriat çerçevesinde adalet güzel, zulüm çirkindir. Akla uygun gelen, şeriata da muvafıktır.

Bu rüknün yedinci bölümü, “Hayır ve Şer” başlığı altındadır. Hayır ve şerrin tanımını yaparak söze başlayan Fuzuli, farklı Müslüman düşünürlerin dini çerçevede yaptığı hayır ve şer kavramlarına yer vermektedir. Fuzuli bu bölümde, Eş’ariler ile Mûtezile’nin hayır ve şer hususunda çelişen fikirlerini mukayese etmektedir.

Sekinci bölümün başlığı “Bir Şeyin Allah Üzerine Gerekli Olup Olmaması” şeklindedir. Bu bölümde Fuzuli’nin yine Eş’ariler ve Mûtezile’nin düşüncelerini mukayese ettiği görülmektedir.

3.2.5. Dördüncü Rükün

Sekiz bölümden oluşan bu rükünde Fuzuli, Peygamberlik ve Nübüvvet ile ilgili meseleleri ele almaktadır.

Birinci bölüm, “İnsanların Peygamberlere Olan İhtiyaçları” başlığı altındadır. Fuzuli, bu bölümde İnsanların peygamberlere olan ihtiyacının sabit olduğunu dile getirmekte ve bunu önce filozofların düşünceleriyle ve daha sonra itikâdi unsurlarla desteklemektedir.

Fuzuli'ye göre, sosyal bir varlık olan insanın toplum hayatını sürdürmesi için belirli kurallara uyması gerekmektedir. Bu kuralların en başında Allah'ın emir ve yasakları gelmektedir. Fuzuli'ye göre,

“Allah katından kutsi bir nefis ve meleklere yakışacak huylarla teyit ve takviye edilen, inanılır bir kanun koyucuya ihtiyaç vardır. İşte bu kanun koyucu peygamber, kanunu da şeriattır.” (Coşan, 2014:59)

Fuzuli, insanların gündelik hayatını sürdürmesi, toplumsal ihtiyaçlarını gidermesi ve sosyal ilişkilerini düzenlemesi için Allah'ın peygamberler aracılığı ile ilettiği emir ve yasaklara uyması gerektiğini bildirmektedir. Fuzuli Allah'ın yeryüzündeki bütün kavimlere peygamber gönderdiğini bildirmekte ve adaletini bu peygamberlerin şekillendirdiği şeriat yoluyla tecelli ettirdiğini söylemektedir.

Yine görüleceği üzere, Fuzuli İslam ile Yunan Felsefesinin bu hususta da örtüşmekte olduğunu göstermekte ve mukayese sonucunda peygamberlerin topluma yol gösterdiğini ve insanların peygamberlere muhtaç olduğunu ifade etmektedir.

Bu bölümde Fuzuli insanın ruh ve bedeni arasındaki ilişkiyi de irdelemektedir. Fuzuli, Ruh hususunda bahsederken şu ifadelerle yer vermektedir:

“Bedenin olgunlaşması ve tekâmülü tabîi olup hariçten bir yardıma muhtaç değildir. Ruhun olgunlaşması ise kesbîdir, gayret ve çalışma ile mümkün olur. O halde o hariçten bir öğreticiye muhtaçtır. Öğretici olmazsa ruh, kusurlu ve eksik kalır. Kusurlu ise mütekâmile mağlup olur. Bu sebepten insanların kemale yönelmesi, içlerinden birinin -ruhları nasihatlerle terbiye ve bedenleri birtakım mükellefiyetlerle tedip etmesi için- Allah'ın bağış ve yardımı ile desteklenmesini, vahiy ve ilhama mazhar olmasını gerektirir. İşte bu kâmil kişi peygamber, düzen ve salah için vaz ettiği kurallar da şeriattır.” (Coşan, 2014:61)

Fuzuli'ye göre, insanoğlunun yaratılması, fiziksel ve ruhsal olgunluğa erişmesi yalnızca Allah'ın iradesi ile gerçekleşir ve Allah herhangi bir yardıma muhtaç değildir. Ancak Fuzuli, kişinin ruhsal kemâle ermesi için Allah'ın emir ve yasaklarını insana öğretecek bir öğretmenin var olması gerekliliğini bildirmektedir ki bu öğretmen de yalnızca peygamberdir. Peygamber, ruhun kusurlarını ortadan kaldırır ve eksiklerini giderir. Bundan dolayı, Allah'ın emir ve yasakları yine Allah'ın inayeti ve yardımı ile

peygamberler aracılığı ile anlaşılmaktadır. Fuzuli için insan-ı kâmile giden yol, peygamber ile bildirilen Allah'ın kurallarının idraki ile teşkil edilen şeriattır.

Fuzuli için peygamber Allah'tan feyzalan ve insanları feyizlendiricidir. Fuzuli'nin burada feyz olarak bahsettiği husus ise şeriattır. Bu noktada Fuzuli bu feyzin idrakine dair şu ifadelere yer vermektedir:

“Yüce Allah, insanoğlunu diğer varlıklardan üstün kılmış, onlara kudret ve seçme kabiliyetiyle birlikte anlama nimetini de bağışlamıştır. İhsanının kemali, -onları doğru yola iletmesi, kurtuluş ve başarı vesilelerini seçme kabiliyetini vermesi ve her şeye şamil olan nimetinin tamam olması için- insanlara, nimetlerinin en kâmilini ihsan etmesini gerektirmiştir.” (Coşan, 2014:61)

Burada Fuzuli'nin İsra Suresi'nin 70.ayetine bir atıfta bulunduğunu söylemek mümkündür. İsra Suresi'nin 70.Ayetinde Allah şöyle buyurmaktadır: (Diyanet, 2020)

“Andolsun ki biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik, onları karada ve denizde taşıdır, kendilerine güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.”

Fuzuli'nin bu ayetten esinlenerek kaleme aldığı bu ifadede Allah'ın insana ihsan ettiği en büyük nimetin akıl olduğu ve kişinin kemâle ermesi Allah'ın bu ihsanı ile Allah'ı idrak etmesi neticesinde gerçekleşeceğini anlamak mümkündür. Öyle ki, bölümün devamında Fuzuli bu düşüncüyü destekler nitelikte aşağıdaki ifadeleri kaleme almaktadır:

“Allah, kudreti ile insanları yaratmış ve kendisini bilmeleri için onlara akıl vermiştir. İnsanlar aklî muhakeme ile O'nu bilseler ve kendilerini lüzumlu gördükleri bir ibadet ile mükellef kılsalar bile, Allah'ın razı olduğu ibadet yolunu nasıl tayin edeceklerdir? Hiç şüphesiz, Allah'ın onlardan istediği şeyleri ihtiva eden esası öğretecek bir öğretici olmalıdır.” (Coşan, 2014:62)

Buradan anlaşılabilir ki, Fuzuli'ye göre Allah'ın insana en büyük ihsanı olan akıl, insana bir idrak kabiliyeti kazandırmaktadır ancak insanın Allah'ı idraki için bir öğretici gereklidir. Yukarıda da değinildiği üzere, bu öğretici hiç kuşkusuz peygamberdir. Fuzuli'ye göre, peygamber, insanların arasından seçilmiş bir zat

olmalıdır ki insanlara Allah'ı insanların anlayabileceği şekilde öğretsin. Fuzuli peygamber olarak şereflendirilen kişinin doğru sözlü olmasını ve her hareketinin, iman edenlere örnek olması gerektiğini bildirmektedir. Öyle ki, Hz. Muhammed (sav) efendimize Muhammed-ül-Emin demeleri sebepsiz yere değildir. Hz. Muhammed'in, müminlere öğrettiği kurallar Allah tarafından konulmuş hükümlerdir ve bu hükümlerin tamamı şeriati oluşturmaktadır.

Bu rüknün ikinci bölümünün başlığı "Peygamberlerin İsmeti" şeklindedir. İsmet kelimesi, ahlak kurallarına bağlı kalma durumu, sililik olarak ya da dürüstlük ve temizlik olarak anlamlandırılmaktadır. (TDK, 2020) Ayrıca, İbn Manzûr'a göre ismet, "Allah'ın kulunu cezalandıracağı kötü şeylerden koruması" anlamına da gelmektedir. (TDV,2001) Fuzuli ise ismet kavramını şöyle açıklamaktadır:

"İsmet, sahibini kötülüklerden alıkoyan bir özelliktir. Onun varlığını kabul edildiği takdirde günahların terkinde sevaba lâyük olunmaması icap eder." (Coşan, 2014:63)

Fuzuli ismet kavramının peygamberlerde varlığını yine karşıt görüşlerin mukayesesi ile açıklamaktadır ve bu görüşlere sırayla yer vermektedir.

Bu rüknün üçüncü bölümü "Peygamberimizin Nübüvveti" başlığı altında kaleme alınmıştır. Fuzuli, peygamber efendimizin nübüvvetine dair şu kelimelerle bölüme başlamaktadır:

"Peygamberimizin nübüvveti, gerek hayatı zamanına gerekse vefatından sonraki zamana ait birtakım emarelerle sabit olmaktadır." (Coşan, 2014:64)

Peygamber efendimize bir teslimiyetle iman eden ve O'nun nübüvvetine şahadet eden Fuzuli, bunu okuyucuya detaylı bir şekilde aktarma yoluna gitmiş ve örnekleyerek açıklamıştır. Fuzuli bu kısa bölümün sonunda peygamber efendimizin "benden sonra hiçbir peygamber gelmeyecektir" sözüne yer vermekte ve bunu Hz. Muhammed (sav)'ın son peygamber olduğunun bir kanıtı olarak kabul etmektedir.

Bu rüknün dördüncü bölümünün başlığı "Peygamberimizin diğer peygamberlerden üstünlüğü" şeklindedir. Fuzuli bu bölüme, peygamber efendimizin diğer peygamberlerden üstün olduğunun sabit olduğuna değinerek başlamaktadır ve

bunu savunan argümanları sıralamıştır. Fuzuli'ye göre aşağıda yer verilen hususlar peygamber efendimizin diğer peygamberlere olan üstünlüğünün birer emaresi olarak kabul edilir. Fuzuli'ye göre bu özellikler şunlardır (Coşan, 2014:65):

“Peygamberliğin hikmeti, onun devamlı olmasını gerektirir. Çünkü, o, âleme düzen verici ve bütün kötülükleri ıslah edici olup Allah ile kullar arasında bir temas vasıtası teşkil eder; varlığı her zaman için gereklidir. Her peygamberin belli bir zamanı ve hakimiyeti olmuş, o kendi zamanını ve hakimiyetini geçirmiş, tamamlamıştır. Nihayet zaman Peygamberimize erişmiş ve onun hakimiyetiyle bezenmiştir. Kıyamet gününe kadar değişmeden öylece kalacaktır.

Görüldüğü üzere Fuzuli için peygamber efendimiz bilhassa son peygamber olması hasebiyle ve Kur'an-ı Kerimin değişmeden sonsuza dek muhafazası nedeniyle diğer peygamberlerden üstündür ki Cebrail'in Miraç'ta da buyurduğu üzere *“Bu (Peygamber efendimiz) beşeriyetin en seçkinidir. Onun hükmü bilediğiniz bir sebepten dolayı izhar edilmiştir”*.

Fuzuli bu ifadeleri takiben, Münkirlerin peygamberliği neden kabul etmediğine değinmekte ve inkar edenlerin kendilerince ifade ettiği nedenlere yer vermektedir.

Bu rüknün beşinci bölümünün başlığı “İmamet” şeklindedir. Bu bölümde Fuzuli imamet müessesesinin varlığının zaruri olduğunu bildirerek söze başlamakta ve bu durumu farklı İslami yaklaşımlara ait doktrinlerle desteklemektedir. Fuzuli burada peygamber efendimizin şu hadisine yer vermektedir:

“Kim zamanının imamını bilmediği halde ölürse (İslamiyet'i idrak etmemiş) cahiliyette ölmüş gibidir.” (Coşan, 2014:70)

Buradan yola çıkarak Fuzuli'ye göre zamanın imamının, peygamberin teşkil ve tekmil ettiği şeriati, peygamberin ölümünden sonra müminlere öğretecek kişi olduğunu söylemek mümkündür.

Fuzuli bu bölümde Ehl-i Sünnet ve Mûtezile'nin görüşlerine yer vermekte ve Muhakkime, Muhtâriyye, Zeydiyye, İmâmiyye, İsmâiliyye, İsnâşeriyye fıkralarına göre imamet açıklamalarını yapmakta ve on iki imama yer vermektedir. Ayrıca Mehdi hususunda Batınilerin düşüncelerine de yer vermektedir.

Bu rüknün altıncı bölümü “Haşir” başlığına sahiptir. Haşir, kıyamet gününde ölümlerin diriltiip mahşere çıkarılması anlamına gelmektedir. (TDK,2020). Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de yer alan Haşr suresinde belirtildiği üzere, toplanmak anlamına gelmektedir. Fuzuli haşre imanmanın dinin gerekliliklerinden biri olduğunu bildirmekte ve şöyle demektedir:

“Bu (Haşir) ise İslamiyet’in en büyük rükünlerinden biri olup nizam sebeplerinin en ulusu ve her şeyi bilen, her şeye mâlik olan Allah’ın ibadeti konusunda hükümlerin nüfuzunu sağlayan hususların en sağlamıdır. Çünkü insan tabiatı, yaratılıştan işlenmeleri cezayı gerektiren şehvi lezzetlere ve bedeni arzulara meyyaldır. Onu, bunlardan ancak haşir korkusu ve ceza endişesi alıkoyabilir.” (Coşan, 2014:72)

Bu ifade de Fuzuli’nin haşre iman hususunun gerekliliğini nedenleri ile açıkladığı görülmektedir. Fuzuli’ye göre, fitratı itibariyle hataya ve yanlış meyleden insanoğlunu itikatta sağlam kılacak husus şüphesiz mahşer gününde haşrolduğunda görülecek hesaptır.

Fuzuli’ye göre haşir hususu su götürmez bir gerçekliktir. Öyle ki, insanoğlunun mükellefiyetleri başlı başına haşre delalettir. Çünkü Allah’ın kullarını mükellef kıldığı hususlar, yapılmalarında birtakım güçlükler bulunan ve ceza veya mükafatı gerektiren amellerden ibarettir. Ceza ve mükafat ise ancak ölümden sonra olabilir. Ancak mükellefiyet ömür boyu sürer. Fuzuli bu düşüncesinden şu sonuca varmaktadır:

“Eğer lezzet şükretmeyi icap ettiriyorsa elemin de bir karşılığı olması lazım gelir”. (Coşan, 2014:72)

Fuzuli’nin Divanındaki beyitlerde de görüldüğü üzere ve bu çalışmanın ilk bölümünde de belirtildiği üzere Fuzuli’ye göre insanın varlığı baştan sona yalnızca elemenden ibarettir. İnsanın varlığında şükürü gerektirecek bir lezzet söz konusu değildir. Zira Fuzuli’ye göre varlığın başlangıcı bilgisizlik makamı, sonu da zaaf ve ölüm korkusu mevkiidir. Fuzuli doğum ve ölüm arasını şöyle ifade etmektedir:

“Bu iki konak arası ise yaşamak için gerekli çalışmaların güçlükleriyle dolu bir yerdir. O halde, hiç şüphesiz mükellefiyetler, mükâfat veya cezayı gerektiren amellerdir.” (Coşan, 2014:72)

Görüldüğü üzere Fuzuli'ye göre kişi ameliyle değerlendirilecektir ve bu değerlendirme de mahşer gününde ahirette olacaktır. Ayrıca Fuzuli'ye göre kişinin dünyada ki zenginlik ve fakirlik, sakatlık ve sağlık gibi halleri de ahirette değerlendirilecek ve karşılık bulacaktır. Bununla birlikte Fuzuli şöyle demektedir:

“Allah’ın adaleti, doğru ve yanlışın ayrılması ve doğruluk üzere bulunan kimsenin takdiri, hatalı şahsın da tekdiri için kararlaştırılmış bir yerin bulunmasını gerektirir.” (Coşan, 2014:73)

Bu ifade ile Fuzuli, mahşer gününde mizanın karşısında haşrolan kulların fani dünyadaki amelleri, mutlak suretle mizanda tartılacak, doğru ile yanlış birbirinden ayrılacak ve herkes hakkettiğini alacaktır.

Ahirete dair düşüncelerine yer veren Fuzuli, şöyle haşır hususunda şöyle demektedir:

“İnsanlar arasında malum olan ve hissedilen lezzetle elemnin ahirette vuku bulma keyfiyeti ve bunların, doğru sözlü olan Allah’ın haber vermiş olduğu hususlarla uyuşması gereklidir. Çünkü Allah, insanları, onlarca mâlum olan, genç çocuklar, köşkler, ipek ve çeşitli meyveler... gibi birtakım kelimeler kullanarak, lezzet ve mükâfatla müjdelemiş; zincirler, halkalar, ateş ve şiddetli soğuk... gibi birtakım kelimeler kullanarak da elem ve azaptan korkutmuş ve mahsus varlıkların tamamen aynı olarak vuku bulması Allah’ın kelamıyla uyuşması bakımından zorunludur ve bu hususta herhangi bir tevile lüzum yoktur.” (Coşan, 2014:76)

Fuzuli'nin bu ifadesinden anlaşılması gereken husus, Allah'ın sözünün kesin ve doğru olduğudur. Öyle ki, Allah'ın Kur'an'da bahsettiği mükafat ve cezaların tevil edilmesine gerek yoktur ve olduğu gibi anlaşılmalıdır. Fuzuli, ahirette ödülün ve cezanın Kur'an'da yazdığı şekilde verileceğini bildirmektedir.

Bu rüknün yedinci bölümünün başlığı “Ruhun Ölümünden Sonra ve Bâstan Önceki Durumu, Onun Lezzet ve Elem Duyması” olarak belirtilmektedir.

Fuzuli bu hususun kesinliğini Bakara Suresi'nin 154. ayetine atıfta bulunarak desteklemektedir. Bu ayette şöyle buyrulmaktadır:

“Allah yolunda öldürülenler için “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler, fakat siz bilemezsiniz.”

Fuzuli'ye göre idrak eden beden değil ruhtur. Ruhun bedenden ayrılması halinde beden ne lezzeti ne de elemi idrak edebilir.

Bu rüknün sekizinci ve eserin son bölümünün başlığı “Mizan, Sırat ve Hesap” şeklindedir. Fuzuli'nin eserin önceki bölümlerinde ahiret ile haşır gibi dini esaslar hususunda ayrıntılı bilgi vermesinden mütevellit bu bölümün görece daha kısa olduğu düşünülmektedir. Bu bölümde Fuzuli, mizan, sırat ve hesap kavramlarının varlığının sabit olduğunu bildirmekte ve Kur'ân-ı Kerim'de yer aldığına göre akla uygun olup olmadıklarını tartışmanın yersiz olduğunu ifade etmektedir. Fuzuli bu bölümde birer cümle ile cennet ve cehenneme değinmekte ve eserini şu cümle ile sonlandırmaktadır:

“Doğrusunu Allah bilir.”

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM,

MATLAU'L İTİKAD ESERİNDE XVI. YÜZYIL EDEBİ MEKTEBİNİN ETKİSİ

Fuzuli'nin ömrünü geçirdiği 16.Yüzyıl'da Anadolu Edebiyatı, Azerbaycan Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı'nın özelliklerinin anlaşılması ve bunların Divan Edebiyatı özellikleri ile bir arada incelenmesi, Fuzuli'nin edebi mektebinin ve bu edebi mektebin geleneklerinin anlaşılması için yararlı olmaktadır. Bu bağlamda, gerekli incelemelerle birlikte Fuzuli'nin eserlerinden örnekler vererek, bu bölümde Fuzuli'nin edebi mektebinin geleneklerinin Fuzuli'nin eserlerine yansımaları üzerinde durulacaktır.

Azerbaycan Edebiyatı'na gelince, Fuzuli'nin yaşadığı bölgede yani Irak'ta ve Azerbaycan'da yaşayan Türklerin edebiyatının Azerbaycan Edebiyatı olduğu görülmektedir (İpekten, 1973:1). Azerbaycan Edebiyatı da Çağatay Edebiyatı gibi 16.Yüzyıl'dan sonra Osmanlı Edebiyatı'nın etkisi ile gücünü yitirmiştir. Her ne kadar Fuzuli, Çağatay Edebiyatı ve Anadolu Edebiyatı kapsamında da değerlendirilse de, aslen Azerbaycan Edebiyatı kapsamında bir şairdir ve öyle ki İpekten, Azerbaycan Edebiyatı'nın Fuzuli'den sonra büyük bir şair yetiştirmediğini ifade etmektedir (İpekten, 1973:1 – 2).

Fuzuli'nin yaşadığı 15.Yüzyıl'da bu üç edebiyata bakıldığında göze çarpan manzara şu şekildedir:

Bu dönemde Anadolu Edebiyatı, Osmanlı Edebiyatı ve genellikle Divan Edebiyatı olarak anılmaktadır. Fuzuli'nin yaşadığı dönemde, Divan Edebiyatı'nın parlak bir devri olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde, Şeyhi, Ahmed Paşa ve Necati gibi büyük şairlerin gayretleri ile Divan Edebiyatı, büyük bir edebi mekteb olarak şekillenmiştir. Fuzuli'nin yaşadığı dönemde, Osmanlı Devleti yükseliş dönemini yaşamaktadır ve bu yükseliş edebiyata da yansımıştır. Bu dönemde, etkili olan ve şöhret bulan belli başlı şairler arasında, Zati, Hayali, Baki, Ruhi, Yahya Bey, Hakani, Lami gibi şairleri saymak mümkündür (İpekten, 1973: 2 – 9).

Fuzuli, yukarıda yer verilen şairlerden, yaşadığı çağın siyasi, ekonomik, kültürel koşullarından ve edebi çevrelerinden etkilenmiştir. Bu etkileri şiirlerine de

yansımadır. Bunun için Fuzuli'nin edebi şahsiyetini şekillendiren hususların iyi bilinmesi gerekmektedir. Bununla birlikte genel kabul gördüğü üzere Fuzuli, bir Divan şairidir. Fuzuli'nin, Divan başta olmak üzere bütün eserlerinde edebi mektebinin yansımalarını görmek mümkündür. Ancak, daha önce de belirtildiği üzere, Fuzuli'yi anlamak ve şiirini şerh etmek kolay değildir (Paşayev, 2017).

Divan edebiyatı, Osmanlı Devleti'nde saray ve medrese çevrelerinde ve toplumun üst tabakalarında rağbet görmüştür. Divan Edebiyatı'nda İslami unsurların etkisi söz konusudur. Bununla birlikte İran Edebiyatının ve dilinin de etkileri görülmekle birlikte, Arapça'nın yanında Farsça sözcükler ve tümceler de Divan Edebiyatında geniş yer tutmaktadır. Divan Edebiyatı'nın dili halk dilinden uzaktır, dil algısı kendine özgüdür ve bundan dolayı sanat anlayışı da özelleşmiştir. Divan Edebiyatının edebi bir mektep olarak şekilci ve kuralcı olduğu da görülmektedir. (Timurtaş, 1981).

Divan Edebiyatı, vahiy, tefsir, kelim gibi İslami ilimlerden beslenmekte ve şekillenmektedir. Hemen hemen bütün duyguların ifadesinde ayet ve hadisler başta olmak üzere dini unsurların etkisi görülmektedir. Ayrıca tarihsel bir yaklaşım da söz konusudur. Divan Edebiyatı'nda İslam ve Türk tarihinin sentezi görülmektedir. Divan Edebiyatı ile tasavvufun birbirinden ayrılması neredeyse mümkün değildir. Divan Edebiyatı'nda başta Peygamber Efendimiz Hz.Muhammed (SAV) olmak üzere, bütün peygamberlerin hayatı ve kıssaları etkilidir. Divan Edebiyatında, dönemin şairlerinin birbirinden etkilendiği görülmektedir. Dönemin düşünce dünyası, dönemin siyasi hadiseleri, hükümdarlar Divan Edebiyatında etkilidir. (Timurtaş, 1981).

Bir Divan Şairi olan Fuzuli'nin edebi mektebinin Divan Edebiyatı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Fuzuli'nin eserlerinde yukarıda sayılan özelliklerin göze çarptığının görülmesi beklenmektedir. Filhakika, bu mümkün ve doğrudur.

Fuzuli'nin şiirlerinde, mecazlardan yararlandığı görülmektedir ki bu Divan edebiyatının bir özelliğidir. Fuzuli'nin şiirlerinde bir derinlik vardır. Ayrıca, beyitler sesli okunduğunda dinleyici ve okuyucu bir lezzet duymaktadır (Fehmi, 2012). Fuzuli'nin beyitlerinde ifade sanatlarına yer verildiği görülmektedir. Teşbihler, mufassal ve tekidli olarak karşımıza çıkmakta, beyitlere hayli büyük bir edebi derinlik

kazandırmaktadır. Divan edebiyatının dil etkileri bu şekilde Fuzuli'nin şiirlerinde görülmektedir.

Fuzuli'nin eserlerini Türkçe, Arapça ve Farsça yazdığı bilinmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu durum, Fuzuli'nin aldığı eğitim ve O'nun ilmi ile alakalı olsa da Divan Edebiyatı'nın dil özelliklerinin de bir göstergesidir. Fuzuli, Çağatay Edebiyatı ve Azerbaycan Edebiyatı'ndan etkilenmiş olsa da daha ziyade Osmanlı Edebiyatı ekolü ortamında bulunmuş ve eserlerini bu bağlamda kaleme almıştır. Divan Edebiyatı'ndaki Farsi, Arabi ve Türki yaklaşımlar tamamen Fuzuli'nin eserlerinde kendini göstermektedir (İpekten, 1973; Fehmi, 2012).

Divan Edebiyatı'nda önemli bir yere sahip olan ve tabir yerindeyse Divan Edebiyatı'nı şekillendiren İslami öğretinin ve İslami öğelerin Fuzuli'nin hemen her beyitini etkilediği görülmektedir. Zira, üzerinde çalıştığımız Matla'ul İtikâd adlı eser bu etkinin en büyük kanıtlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Divan Edebiyatı'nın düşünce dünyasında elem, keder ve ıstırap büyük bir yere sahiptir. Fuzuli de İpekten'in ifadesi ile bir ıstırap şairidir (İpekten, 1973: 20). Fuzuli'nin eserlerinde en çok kullanılan kelimelere bakıldığında hem ıstırap, hem aşk, hem özlem hissiyatları ile Divan Edebiyatı'nın ve bu edebi mektebin yansımalarını görmek mümkündür. Bu kelimeler; “*ah, hicran, hecr, kan ağlamak, perişan, zâr, cevr-ü cefa, esir, derd, gam, yara, katl*” gibi kelimelerdir. Divan Edebiyatı'nın bir diğer yoğun hissedilen teması olan karamsarlık ve kavuşamama da Fuzuli'nin eserlerinde ağır bir şekilde görülmektedir.

Fuzuli'nin dili ve uslubuna bakıldığında, Divan edebiyatının asıl kitlesi olan Saray ve elit, okur – yazar kitleye hitap edebildiğini ve dile hakim olduğunu görmek mümkündür.

Fuzuli'nin edebi mektebinin etkilerinin Fuzuli'nin eserlerindeki yansımaları, eserlerinin yapısı ve konusunda da görülmektedir. Önemle belirtmek gerekir ki Fuzuli, eserlerini Divan Edebiyatı'nın üç dili olan Türkçe, Arapça ve Farsça kaleme almıştır.

Türkçe Divan, Fuzuli'nin Divan Edebiyatı'nın izlerinin görüldüğü demek bir yana Divan Edebiyatı'nda iz bırakan en büyük eseridir. Eser baştan sonra Divan

Edebiyatına örnek verilebilmektedir. Eserdeki, gazeller, kasideler, tevhid ve naatlar Divan Edebiyatı mektebinin tüm özelliklerine haizdir. (Mazıoğlu, 1997).

Beng-ü Bade adlı mesnevi tarzında kaleme aldığı Türkçe eserine bakıldığında, aruzun hafif bahrinin Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün kalıbı görölmekte, içerik ve hususiyet açısından dini öğelerin ağırlığı görölmektedir. Dünyevi ve uhrevi aşkın bir arada görölebileceği bu eser Divan Edebiyatında örnek olarak gösterilebilmektedir (İpekten, 1973)

Terceme-i Hadis-i Erba'in adlı eser Fuzuli'nin Türkçe'ye tercüme ettiği bir eserdir ve Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün kalıbı ile yazmıştır. Bu eserde İslami unsurların esas alındığı görölmektedir. Bu özelliği hasebiyle, Fuzuli'nin edebi mektebinin özelliklerini yansıttığını söylemek mümkündür.

İkiyüz beyitten oluşan Sohbetü'l Esmar da, Fuzuli'nin kullandığı sembol dilinin ve varılan sonucun, Divan Edebiyatı unsurlarını içerdiğini görmek mümkündür.

Fuzuli'nin mensur eserlerinde de O'nun edebi mektebinin özellikleri hayli açık bir şekilde görölmektedir. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesini anlattığı Hadikatü's Sü'edâ'da, gerek içerik, konu ve gerekse uslub ve biçem bakımından Divan Edebiyatı mektebinin tüm özellikleri görölmektedir. Fuzuli'nin mektuplarında da bilhassa Şikayetname'de Divan Edebiyatının en büyük örneklerinden biri görölmektedir.

Farsça eserlerinden Farsça Divan, adı üzerinde Divan Edebiyatı'nın her özelliğine sahip bir eserdir.

Üç yüz yirmi yedi beyitlik Heft Câm, ya da diğer adı ile Sakiname adlı eser de bilhassa mey ve bade meclisini konu alması itibari ile Divan Edebiyatı'nın güzide bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hüsn-ü Aşk ya da diğer bilinen adı ile Sihhat u Maraz adlı eserinde, elem ve ıstırap meylinin yanı sıra tasavvuf unsurları ile de Fuzuli'nin Edebi mektebinin yansımaları görölmektedir.

Bir başka Farsça eser olan Enis'ül Kalb'te Fuzuli'nin tenkidlerine bakıldığında ve bu eseri kaleme aldıktan sonra İstanbul'a gönderdiği dikkate alındığında, eserin farklı şairlerin kasidelerine nazire olduğu ve bu özelliği ile divan edebiyatında şairler arası etkileşimin bir örneği olarak edebi mektebin özelliklerini yansıttığı söylenebilmektedir.

Rind – ü Zahid adlı eserdeki kalbi ve akli yaklaşımların karşılaştırılması ve en nihayetinde kalp ve aşkın, akıl ve fikre üstün gelişi, Divan edebiyatında aşkın önemine bir işaret olarak yorumlanabilmektedir.

Risâle-i Mu'ammeyât, zuli'nin yaşadığı zaman diliminde bilhassa İranlı şairler arasında bir gelenek olan muamma yazmaya bir örnektir.

Aynı şekilde Fuzuli'nin Arapça Eserlerine bakıldığında da O'nun edebi mektebinin yansımaları görülmektedir.

1930 yılında SSCB'de ortaya çıkan Arapça Divan, Fuzuli'nin Divan Edebiyatına Arapça bıraktığı büyük bir Divan eseridir.

Keza Fuzuli'nin Arapça Mensur Eseri olan Matla'ül İtikad da, kelam ilmi üzerine yazılmış ve bu çalışmada etraflı bir şekilde ele aldığımız özellikleri hasebiyle Divan edebiyatı mektebinin özelliklerinin tamamına haizdir. Bu eser, esasen aşk ve elem gibi dünyevi hislerden ziyade Allah'ı idrak gibi İslami ve İlmi niteliklere haizdir.

Fuzuli'nin eserlerinden kimi beyitlere örnek vermek gerekirse şu beyitleri seçmek mümkündür:

“Münşi-i kudret ki çekmiş hâme-i hikmet-nigâr
Safha-i eyyâma kılmış sebt-i vasf-i her diyâr” (Bağdat Kasidesi)

“Menden Fuzuli isteme eş'ar-ı medh ü zem
Men aşıkam hemişe sözüm aşıkanedür” (Divan)

Aşk derdi ey mualic kabili darman değil
Cevherinden eylemek cismi cüda âsan değil (Leyla vü Mecnun)

4.1. Matla'ul İtikad Eserinde Fuzuli'nin Kozmoloji – Tasavvufi Bakış Açısı

Fuzuli'nin Rind ü Zahid adlı eseri başta olmak üzere hemen her eserinde tasavvufi eğilimi, felsefesi, dünya ve yaşam görüşü hakkında bilgi edinmek mümkündür (Karahan, 1996:242). Bu bölümde Fuzuli'nin Matlau'l İtikad adlı eserindeki kozmolojik ve tasavvufi bakış açısı ele alınacak ve temel kaynak olarak eserin kendisi kullanılacaktır.

Kozmoloji, evren bilimidir. Ancak, ezoterizm, felsefe ve dinin tarih boyunca ayrılmaz bir parçası olagelmıştır.

Evvla bir ön kabul olarak Fuzuli, bu eserine İslam temelinde yaklaşmıştır ve İslami bir bakış açısı ile kaleme almıştır. Dolayısıyla, Kelam ilmi hususunda adeta bir ders kitabı olan bu eserinde, tasavvuf unsurları ve kozmoloji unsurları Kurân-ı Kerim, Vahiy ve İman ile uyumludur.

Fuzuli için hayat ikiye ayrılmaktadır. İslam'da da belirtildiği üzere dünya hayatı ve ahiret hayatıdır ve gerçek olan hayat Ahiret hayatıdır. Bu nedenle Fuzuli'nin kozmolojik olarak bu dünyaya dair derinlemesine bir bilgi verdiğini görmek mümkün değildir.

Ancak, kainatın mebdei adlı rükünde, Kainat ve varoluş hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Başka bir ifade ile, Fuzuli, söz konusu rükünde, kainatın ve varoluşun bilgisini irdelemektedir. Bu bölümde dikkat çeken husus, Fuzuli'nin kozmolojik tasavvurlarında, Aristoteles, Plato ve Tales gibi Antik Yunan dönemi düşünürlerinin fikirlerine yer vermesidir. Kozmolojinin çıkış noktasının Antik Yunan olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, Fuzuli'nin felsefe ve tarih bilgisinin derinliğini de görmek mümkündür. Bu filozofların yanı sıra Heraklitus, Demokritus gibi düşünürlerin ve Düalizm gibi ekollerin düşüncelerine değindikten sonra, Alemin cüzlerini İslama uygun şekilde ifade etmektedir. Ayrıca, Aristoteles, Proclus, Themisius Ebu Nasr ve Ebu Ali bin Sina gibi düşünürlerin düşüncelerindeki ortak noktalara değinmektedir.

Fuzuliye göre mümkün varlıkların bazıısı ulvi bazıısı süflidir. Ulvi olanları dokuz felektir ve şöyle sıralanmaktadır (Coşan, 27 – 28).

- Felekü'l Kamer (Ay)
- Felekü'l Utarid (Merkür)
- Felekü'l Zühre (Venüs)
- Felekü'l Şems (Güneş)
- Felekü'l Merih (Mars)
- Felekü'l Müşteri (Jüpiter)
- Felekü'z Zuhâl (Satürn)
- Felekü'l Büruc (Burçlar)
- El-Felekü'l Atlas

Fuzuli bu bölümde bu feleklerin özellikleri hakkında da bilgi vermektedir. Ayrıca bu dokuz ulvi felek ile birlikte yıldızlara da değinmekte ve onları parlak cisimler olarak bildirmektedir. Ayrıca eklemektedir: Yıldızlar, şeriat sahiplerine göre sema melekleridir.

Fuzuli ayrıca Süfli varlıkları şöyle nitelendirmektedir:

“Bunların birincisi toprak olup merkezî noktayı çevreler. İkinci su olup toprağı, üçüncüsü hava olup suyu, dördüncüsü ateş olup o da havayı kuşatır ve Felekü'l-kamer 'in içyüzüne temas eder. Bu süflîlerin de latif birer cismi, belirli birer merkezi, kararlı birer yeri, birer müdebbir ve idarecisi olup sonuncular filozoflara göre akıllar ve nefisler, şeriat sahiplerine göre de yer melekleridir.”

Bununla birlikte Fuzuli, şu şekilde detaylı bir kozmolojik bilgi vermektedir:

Ecrâm-ı Felekiye, unsuriyâta tesirleri bakımından baba, unsuriyât onların tesirlerini alma bakımından ana gibidir. Böylece hasıl olan mürekkep varlıklar ise mevâlid-i selâse olup şunlardır:

Madenler Bunlar, kabiliyetlerine göre sıralanmış yedi zâttan 71 ibarettir. Her birinin kendine mahsus bir tabiati; —muamelâttaki dirhem veya çiftçilik ve terzilikteki aletler gibi— nizamın kendisiyle tamamlandığı, kâinattaki olayların onun sebebiyle intizama girdiği özel bir keyfiyeti vardır.

Bitkiler Bunlar cisim olma bakımından madenlere eşit; gelişme, beslenme, üreme ve kendi şeklini kendinden sonrakilere verme vasıfları bakımından onlardan üstündür. Hayvanların bekâsını temin ederler.

Hayvanlar: Hayvanlar, madenler ve bitkilerden daha şerefli dir. Çünkü yaratana en yakın bulunan insana, diğerlerine göre daha yakındır. Gökteki varlıkların sûrî bir dönüşü vardır ki açıktır, görülebilir. Unsurîyatın ise mânevî bir dönüşü vardır. Zira basit ve unsurî mahiyette olan cevherler, bazen terkip teşkil etmeye meyleder, birbirlerine yapışır ve derece derece madenlik, bitkilik ve hayvanlık şekillerinden geçerler. Böylece her makamda, ulvî âlemden bir başka tecelliye mazhar olurlar. İşte buna kevn denir. Bazen de bu cüzler birbirinden ayrılır. Her cüz küçük bir küre haline intikal eder ve terkip âleminden teferrüd âlemine geçer. Buna da fesad denir.

Burada yine Yunan düşünürleri ile İslam öğretisini kıyaslayarak, neticede doğru bilginin İslam öğretisinde bulunduğu, ve tüm kapıların buraya çıktığına karar vermektedir.

Ayrıca bu eserde Fuzuli, evreni nitelik ve nicelik açısından da irdelemekte ve, şunları demektedir:

Kâinat, ayn (substance) ve arazlardan (accident) ibarettir. Aynlar kendi zâtiyle kaim olabilen varlıklardır ve mütekellimlere göre mürekkebe ve gayr-ı mürekkebe olmak üzere iki kısımdır. Mürekkebe, Eş'ariler'e göre iki ve daha çok, 72 Mûtezile'ye göre dört 73 veya sekiz 74 cüzden meydana gelmiş olup cisim diye adlandırılır. Gayr-ı mürekkebe ise cevher adı verilir. Cevherler, filozoflara göre beş kısımdır. Zira ya hâl fi mahal (bir yere hulûl edici); ya mahal li-hâl (bir hulûl edici için yer)'dir; ya bu ikisinden mürekkeptir; 75 yahut, idare etme bakımından bu mürekkeple alakalıdır; ve yahut mufâriktir. Bu durumda;

Birincisi, sûret (şekil),
İkincisi, heyûlâ (madde),
Üçüncüsü, cisim ,
Dördüncüsü, nefis ,
Beşincisi ise akıl dır.

Ukûl-i Mufârıka , on tane olup dokuz tanesi, feleklerdeki nefislerin, bir tanesi de bizim nefislerimizin idarecisidir. Sonuncusu akl-ı faal adını alır.

Denmiştir ki;

İnsan aklının birçok mertebeleri, her mertebede ayrı bir durumu ve ayrı bir ismi vardır.

Birinci mertebe; Akl-ı heyulânî .

Bu, nefiste bir şeyin nakşolunabilme kabiliyetidir.

İkinci mertebe; Akl-ı nazarı . Bu, küllî umûrun mahiyetlerini kavrama kabiliyetidir. Üçüncü mertebe; Akl-ı amelî . Nefsin, arzuyu, istediği cüz'î olaylara doğru harekete geçirme kabiliyetidir.

Dördüncü mertebe; Akl bi'l-meleke . Akl-ı heyulânî'nin kemal kesbetmiş halidir.

Beşinci mertebe; Akl bi'l-fiil . Nefsin, bilgiyi istediği zaman kullanabilecek derecede olgunlaşmasıdır.

Altıncı mertebe; Akl-ı müstefâd . Bu, nefiste nakşolunmuş mücerret bir mahiyettir.

Arazlar, şu dokuz cins altında toplanırlar:

1. Kemm (nicelik),

2. Keyf (nitelik),

3. İzâfe (görelilik), olgunlaşmasıdır. Altıncı mertebe; Akl-ı müstefâd. Bu, nefiste nakşolunmuş mücerret bir mahiyettir.

Arazlar, Şu dokuz cins altında toplanırlar:

1. Kemm (nicelik),
2. Keyf (nitelik),
3. İzâfe (görelilik),

Tasavvufi olarak bakıldığında ise Fuzuli'nin bu eserinin tamamının Tasavvuf temelinde Őekillendiđini söylemek mümkündür. Burada, Fuzuli, insanın mahiyeti başlığı altında, ruhun varlığını, Cinlerin mevcudiyetinde cinlerin varlığı ve özelliğinin yanı sıra ruhun kuvvelerini hep taasvvuf ile dile getirmektedir.

Ancak, bu eserde tasavvufla ilgili dikkat çekilmesi gereken en büyük nokta, vacib-ul vücudun mevcudiyetine dair olan bölümden itibaren görölmektedir. Bunu takiben, Allah'ın zatı, Allah'ın sıfatları, Allah'ın fiilleri gibi Allah'a dair yaklaşımların ve tespitlerin tamamının tasavvufi olduğu bilinmekte ve görölmektedir.

Ayrıca Fuzuli'nin bu eserinde EŐariler başta olmak üzere çeşitli İslami ekollerin görüşlerine yer vermesi, bunları kıyaslaması ve neticede Allah sevgisi ve İmana dayalı bir sonuca varması, O'nun eserinde Tasavvufun yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2. İlim ve Marifet'nin Mahiyeti

İlim, düşünürler tarafından farklı Őekillerde tanımlanmaktadır. Bazı düşünörlere göre ilim, bilgiye sahip olan kişinin zihninde, bilinen Şeye uygun bir tasavvurun oluŐmasıdır. Bazı düşünörlere göre ise ilim, bir Şeyin tasavvurunun kişinin zihninde hasıl olmasıdır. Sonuç itibariyle, her iki tanımda da ilim ve marifetnin cehlin zıddı olduğu anlaşılmaktadır ve ikisinin aynı anlama geldiğini söylemek mümkündür.

Bazı düşünörlere göre, ilmi ikiye ayırmaktadır:

Allah'ın ilmidir. Bu ilmin önüne cehalet geçemez.

Kişinin ilmidir. Bu ilmin önüne cehalet geçebilir. Tasavvur ve tasdike muhtaçtır. Bu, marifettir.

Bazı düşünörlere göre ise ilmi farklı Şekilde tanımlamakta ve yine ikiye ayırmaktadır:

Huzuri ilim: Bir aracıya gerek duymaksızın bilinen bilgidir.

Husuli ilim: Bir aracı ile bilinen bilgidir. Bir muarrife muhtaçtır ve bu yüzden mârife denmektedir.

Ayrıca, ilmi, külli ve bütün kavramları idrak etmek, marifetyi ise cüz'i ve basit kavramları bilmek olarak tanımlayan düşünürler de mevcuttur. Cenab-ı Allah, cüzi ve külli olanları beraberce idrak etmektedir. Allah idrak etmek için herhangi bir aracıya ihtiyaç duymaz ve her şeyi aynı anda bilmektedir.

İlim ve marifet arasındaki fark bilginin niteliğinden ve bilmenin yönteminden ileri gelmektedir.

Dünya'daki bilgi ilim ve marifet olarak ikiye ayrılmaktadır. İlim ve marifetnin birbirine üstünlüğü hususunda düşünürler arasında bir tartıma söz konusudur. Bazı düşünürlere göre Allah ve din ile ilgili mevzular ilim olarak değerlendirilirken, bazı düşünürlere göre ise Allah'ın zatı ve sıfatıyla ilgili mevzular marifet olarak ele alınmaktadır.

İNSANIN MAHİYETİ

İnsanlar beden ve ruhtan oluşur. Beden açısından hareket etmek, insan ve hayvan için ortak bir özelliktir ancak insan, tarım, ticaret, sanayi gibi zihinsel güç gerektiren faaliyetlerle hayvanlardan ayrılmaktadır. Ancak, ruhun varlığı sabittir. Ruh, cismi olmayan, manevi bir mücevherdir, iyilik, kötülük, güzellik ve çirkinlik ruhla ilgilidir.

Peygamber efendimiz, ruhun bedenden önce yaratıldığını söylemektedir. Ancak bazı düşünürler ise ruhun bedenle birlikte yaratıldığını söylemekte ve bunu ayetlere dayandırmaktadır.

Aristoteles'e göre ruh bedenden sonra yaratılmıştır. Zira Aristoteles'e göre, eğer ruh bedenden önce var olsaydı, müreaddit olması gerekmektedir. Ruhun, kalbin ayrılmaz bir parçası olduğunu söyleyen düşünürler vardır.

Farklı düşünörlere göre ise ruh üç kuvveden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi beyindedir ve bilgeliğin kaynağıdır, ikincisi kalptedir ve gazabın kaynağıdır, üçüncüsü ise karaciğerdedir ve şehvetin kaynağıdır.

Bununla birlikte, bedenin bir nuftenin gelişmesi ile oluşur, vücut ölünce, yani bedeni yaşam sona erince dahi, ruhun varlığı devam etmektedir. (Matla'ul İtikâd, s.20)

4.3. Cinlerin Varlığı

Cinlerin varlığı akli ve nakdi deliller ile sabittir.

Nakli delil, vahiy ile bildirilmektedir ki buna göre cinler ateşten yaratılmıştır.

Akli delile gelince, düşünörlere, beş cevheri şu şekilde sıralamaktadır: madde, suret, cisim, ruh ve akıl.

Melekler: tamamen iyidir ve içinde hiç kötölük yoktur.

Şeytan: Tamamen kötüdür ve içinde hiç iyilik yoktur.

Cinler: İyi de olabilirler kötü de olabilirler.

Ruh: Ruhun üç kuvvesi vardır:

Mutmainne: Sadece iyilik ve hayırdan ibarettir. Bu, meleklik kuvvesidir, bütün faziletler bu kuvvede toplanmaktadır, peygamberler ile evliyalara mahsustur.

Emmare: Tamamen kötölükten ibarettir. Bütün kötölükleri kendine toplayan bir şeytanlık kuvvesidir, kafirlere mahsustur.

Levvame: Mutmainne ve Emmare arasında bir kuvvedir. Hayra ve şerre meyledabilen bu kuvve insanlara ve cinlere mahsustur.

İnsan, fitratı gereği nefsine uymaya meyillidir. Bu nedenle ruh, nefsine uydukça sapkınlığa düşmektedir.

İnsan, yeryüzünde halifedir, ona bütün isimler öğretilmiştir, insan varlıkların en yücesidir. Ancak insan buna dayanarak, kibirlenirse ve diğer varlıkları hakir görürse,

zarara düşer. İnsan, Allah'ın kendine bahsettiklerine şükretmelidir ve Allah'ın kudretini anmalı, onu zikretmelidir.

Bu bağlamda, çok sayıda farklı görüş olmasına karşın, ihtilafa düşseler de faziletli insanlar, nefsin hoşlandığı şeylerin terki konusunda ittifak etmektedirler. Peygamberlerin ve evliyaların da hayatında görüleceği üzere, rahatlığı terk edip riyazet yolunu seçmek gerekmektedir. Gerçek müminler, dünyanın ne olduğunu görmektedir. Dünya malına yönelik arzunun sonu yoktur. Nefs ile bu dünyadaki geçici mutluluk elde edilir. Ancak, Allah'ı bilmekten ve ibadet etmekten başka bir şey olmaması icap etmektedir. (Matla'ul İtikâd, s.32)

HAŞİR

Kuran-ı Kerimde, Haşir Suresi adı ile 24 ayetten oluşan bir sure yer almaktadır. Bu Surede, Cenab-ı Allah, Medine'de Müşrikler ile ittifak eden bir topluluğun sürülmesi hadisesi ile Yahudilerle anlaşma yapan münafıklardan bahsedilmektedir. Sure Allah'a övgü ile başlamakta ve Allah'ın sıfatları ile sona ermektedir.

Alimler haşir konusunu iki ana mevzu halinde ele almaktadır. Birincisi haşre inanmak ikinci haşrin varlığı konusundadır.

Birincisinde, Haşir korkusu, fitratı gereği dünyaya meyli olan insanı, shebevi lezzetlerden ve bedeni arzulardan uzak tutmaktadır.

İkincisinde, haşir akıl nazarında açıklamaya gerek kalmayacak şekilde sabittir. Bunun birkaç adımı vardır:

Mükellefiyetler: Bunlar, yapılmalarında birtakım zorluklar bulunan ve ceza ya da mükafat gerektiren amellerdir. Ceza veya mükafat ancak ölümden sonra olabilir. Ancak mükellefiyetler ömür boyu devam etmektedir. Bir yaklaşıma göre, İnsan doğumdan ölüme kadar sırf elem dolu bir hayattadır. Şükrü gerektirecek bir lezzet yoktur. Başka bir yaklaşıma göre, eğer lezzet şükretmeyi gerektirmiyorsa, elem de bir karşılığı vardır.

İnsanlar arasındaki yaşam tarzlarının farklılığı: İnsanların bazıları fakirlik acısının içinde bazıları da zenginlik lezzeti içerisinde yaşamakta ve ölmektedir. Ancak

ölümde herkes eşittir. Fakir fasık, zengin salih olmalıdır. Fakirlik ve zenginlik, tembellik veya çalışkanlıkla, çabayla ilgilidir. Ancak hastalık söz konusu olması halinde, Allah bunun mükafatını ölümden sonra vermektedir.

İnsanın kuvve-i şehviye ya da kuvve-i gazabiye ile yaratılmış olması: İnsan doğasını kontrol eden insana hakim olan bu iki kuvvettir. Bu iki kuvve insan tabiatına hakim olduğunda, insan mazluma kötülük dahi edecek kadar ileri gidebilmektedir. Böyle bir durumda dünyada bir cezanın olmaması adaletin olmadığı anlamına gelmemektedir. Bunun cezası ölümden sonra verilecektir.

Mezhep ve Fikirlerin farklılığı: Bunun nedeni, inançların birbirinden farklı olmasıdır. Kişiler kendi inançlarında ısrarcı olabilmektedir, aynı inançlara sahip iki kimse ise doğru ile yanlış üzere olabilir. Gerçeğin tezahür edeceği yer ölümden sonrasındır.

Kemâle ermede diğer varlıkların hilafına çalışmanın tevakkuf etmesi: Ruh başlangıçta herhangi bir bilgiye sahip değildir bu nedenle ancak bedeni araçlarla, kabiliyeti ölçüsünde, ömrünün başından sonuna kadar çalışarak olgunlaşır. İnsan için en büyük lezzet, kemale ulaşmanın lezzetidir. Kemale varmadan önceki lezzetler meşakketle doludur. Çabalama evresi sona erdiğinde, kuvvede bulunan kemal fiil sahasına çıkar. Çekilen meşakkatler biter ve büyük bilgiler kamil olur. Bu lezzetin idraki ölümden sonradır. Çalışma ve kazanç müddeti ölüm anına kadar devam eder.

Bütün bu delillerden cismani haşrin gerçek olduğunu göstermektedir. Zira beden, bilgileri elde etmek için ruh için bir araç işlevi görmektedir. Kemale erdikten sonra bu araca ihtiyaç kalmamaktadır.

Çalışmadan gaflete düşerek sadece fani lezzetlere meyleden kişi, şiddetli bir elem içindedir. Ruhani cennet ve manevi cehennem bu şekilde tezahür eder ve cismani bir haşre gerek kalmaz. (Matla'ul İtikâd ,s. 81)

Bütün bunlara karşılık, şunlar öne sürülebilmektedir:

Birincisi, ruh bizatihi idrak edici ve fakat fiilleri aletler aracılığı ile yöneticidir ve bedenden sonra baki kalan mücerret bir cevherdir.

İkincisi, ruhun bedenle ilişkisi aşık ve maşuk ilişkisi gibidir. Zaman geçtikçe ruh ve beden arasında şiddetli bir yakınlık ve yoğun bir bağ kurulmaktadır. Beden olmaksızın ruhun lezzet duyması zordur.

Üçüncüsü, insan, ruh ve beden toplamından ibarettir. Kişi, ruh ve beden toplamı ile tasavvur olunmaktadır.

Talep anında, mazlumun zalimden hakkını alması söz konusu olunca, bunlardan hiçbirisi tek başına mesul değildir. Bu nedenle, Allah'ın adaleti hem ruh hem de bedenden müteşekkil olan insanın sorumluluğunu gerektirmektedir. Bu nedenle cismani bir haşır gereklidir.

Ruh, bedendeki kesafeti yüzünden azap duymaktadır, bu nedenle bedenden kurtulmuş bir ruh, neden tekrar bedene dönmek istememektedir yönünde yorumlar yapılabilmektedir. Ancak, ruh ile beden mizacındaki ayrılıktan dolayı bir acı söz konusu olmaktadır. Uyuşmazlığa neden olan etkenler ortadan kalkarsa, beden ve ruh arasındaki uyum ve sevgi hali devam eder.

Lezzet ve elemnin eksikliğinin nedenlerinden biri de ölümden sonra ruhun bedene avdet etmesidir. Zira ruh eğer azap görmeyi hak ediyor ise, kötü olması bakımından beden, ruhun en çok nefret edeceği şeydir. Ruh azap görmeyi hak etmiyorsa, beden ve ruh arasındaki uygunluk ruhun en büyük saadetidir.

Dördüncüsü, insanlar arasında malum olan ve hissedilen lezzetle elemnin ahirette vuku bulma keyfiyeti ve bunların doğru sözlü olan Allah'ın haber vermiş olduğu hususlarla uyulmasının gerekliliğidir. Allah insanları lezzetle ve mükâfatla müjdelemiştir, bunu saraylar, ipekler ve çeşitli meyveler gibi kelimelerle tarif etmektedir. Bununla birlikte, Allah, insanları, elem ve azaptan da korkutmuş bunun için de ateş ve şiddetli soğuk gibi kelimeler kullanmıştır. Dolayısıyla lezzet ve elem, bu özel ifadelerin aynen söz konusu olması Allah'ın kelamıyla uyuşması bakımından zorunludur.

Beşincisi, Allah'ın sevgili kullarının mahrumiyet, Allah düşmanlarının ise nimetler içinde bulunmasıdır. Allah'ın yiyecek, giyecek, evlenme gibi dünyevi zevkleri Allah dostlarına vermesi daha uygun görülürdü ancak, Allah'ın sevdiği kullarına bu zevkleri vermemesi şüphesiz ahiretteki sonsuz saadete işaretir.

Münkirler, haşri iki yönden inkâr etmektedir:

Birincisi, yok olan bir şeyin tekrar var edilmesinin imkânsızlığıdır. Onlara göre, madum, bir şeyin asla mevcut olmamasıdır ve onun sabit bir hüviyeti yoktur.

İkincisi, cismani haşrin imkânsızlığıdır. Bunun için münkirler şöyle derler: bir canlı bir başka canlıyı yediği ve yenen canlının parçası yiyen canlının bir parçası olursa, bu her iki canlının eksiksiz ve tam olarak tekrar ba's olmaları muhaldir.

Birinci iddiaya şu şekilde cevap verilmektedir: Madunun tekrar var edilmesinin imkânsızlığına hükmetmek, onun hakkında bir hükme varmak demektir. Hakkında hükme varılan her şey sabittir. İkincisine ise şu şekilde cevap verilmektedir: Her canlının esas ve asli cüzleri vardır ki kıyamet gününde ancak bu cüzler bir araya gelecektir. “Yenilen canlının cüzü, yiyenin asli cüzlerinden değildir”. (Matla’ul İtikâd s. 84)

SONUÇ

Fuzuli'nin Matla'ü'l-i'tikâd fi Ma'rifeti'l-Mebde' ve'-Me'âd, Fuzuli'nin Arapça kaleme aldığı Mensur bir eseridir.

Bu eser, Guzuli'nin kelimeler ilmi başta olmak üzere, Fuzuli'nin çeşitli ilimlere ne denli vâkıf olduğunun bir göstergesidir.

Eser, Fuzuli'nin mezhebinin tayini hususu konusundaki tartışmalarda Fuzuli'nin Şii olduğu yönündeki eğilimleri destekler niteliktedir. Öyle ki, eserde on iki imama ve imamet kavramında atıfta bulunması bu savın dayanak noktasını teşkil etmektedir.

Fuzuli'nin Matla'ü'l-i'tikâd fi Ma'rifeti'l-Mebde' ve'-Me'âd adlı eserinde, mebd ve mad kavramları incelenmektedir. Eser, yapısı itibariyle hayli kısa ve özür. Bu nedendir ki, eserin analizinin de aynı şekilde kısa ve öz olması kaçınılmazdır. Çalışmamızda, Muhammed b.Tâvit et-Tancî tarafından düzenlenen 1962 tarihli nüshasından ve M.Esad Coşan ile Kemal Işık tarafından tercüme edilen 2014 tarihli nüshasından mukayeseli olarak istifade edilmiştir.

Çalışmamız kapsamında, eserin her bir bölümü ayrı ayrı ele alınmış olup, eserin içerisinde yer alan Kur'an ve hadis-i şeriflerle ilgili ifadeler anlam bağlamında edebi özellikleri açısından tahlil edilmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Eser, Fuzuli adı ile müsemma olan şiir türünün ve Fuzuli Divanı'nda görülen kaside, gazel gibi türlerin dışında, adeta kelimeler ilmi kapsamında yazılmış öğretici bir ders kitabı niteliğindedir.
- Eserde, itikadi unsurların yanı sıra felsefi öğelerde bulunmaktadır. Fuzuli bu eserinde, Mûtezile ve Eşarilik gibi farklı İslami öğretilere yer vermekle birlikte Yunan filozoflarının görüşlerini de İslami öğretinin unsurları ile mukayese ederek ele almaktadır.
- Eserin temel kaynağı Yüce Allah'ın kelamı olan Kur'an-ı Kerimdir.

- Eserin her bir rüknü Fuzuli'nin Allah kelamının sabit olduğunu ifadesi ile başlamaktadır. Bu bağlamda Fuzuli'nin bu eserinin iman ve itikad üzerine kaleme alındığını söylemek yerindedir.
- Eserde tartışılan konular iman ve itikad değildir. Bu iki unsur, eserde ele alınan konuların anlaşılması için temel belirleyici unsurlardır.
- Eser, okuyucunun Allah'ı idrak etmesi, Allah'ın emir ve yasaklarını iyice kavraması için iman ve itikadın başlangıç noktası olduğuna dayanmaktadır.
- Fuzuli'nin eserinde yer verdiği Ayetler, onun fikirleri için dayanak noktası teşkil etmektedir. Öyle ki, her bir başlık altında konunun dayandığı ayet bildirilmektedir.
- Bakara suresinin 31. Ayeti'nden yola çıkarak kaleme aldıklarına bakarak, bu eserinden Fuzuli'nin anlama ne denli önem verdiğini görmek mümkündür.
- Fuzuli'ye göre ilim kutsaldır ve önemlidir. Büyük bir şair olan Fuzuli'nin şiire ne denli önem verdiğini aşikardır ancak Fuzuli için en yüce kelam Allah'ın söylediğidir. Bu nedenle, eser anlam ve ifade açısından büyük bir hassasiyet ve ciddiyet içermektedir.
- Eserin her biri ayrı başlıklar barındıran ve ayrı konuların ele alındığı toplam beş rüknden oluşmaktadır.
- Birinci rüknde, İlim ve Marifet'nin Mahiyeti başlığı altında, müminler için en önemli hususun Allah'ı idrak etmek olduğu ifade edilmektedir. İşte bu yaklaşım, eserin özünü oluşturmakta ve daha sonraki bölümlerde verilen bilgilerin anlaşılması için bir yol gösterici olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Eser, ilmin yalnızca hayırlı ameller için kullanılması halinde Allah'ın rızasına erişmenin mümkün olacağına vurgu yapmaktadır.
- Eserde, Allah'ı Bilmenin mümin için vazgeçilmez bir koşul olduğu bildirilmekte ve Allah'ı bilmek ve idrak etmek için tek aracın ilim olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda müminlerin yapmasın gereken Allah'ın buyurduğu hükümlerden asla şaşmamak ve taat ile masiyet kavramlarına özen göstermektir
- Fuzuli'ye göre Allah'ı idrak yolunda aslolan bilgi uhrevi olandır. Uhrevi bilgi ise Allah'ın emir ve yasaklarından neşet etmekte, kaynak bulmaktadır.
- Fuzuli, Kainatın Mebdei başlığı altında, kainatın yaratılışı üzerinde durmakta ve İslami öğretisi ile İslam dışındaki düşünürlerin fikirlerini

mukayeseli olarak ele almaktadır. Fuzuli'ye göre netice itibariyle, Allah'ı, İnsanı, Kainatı ve cümle yaratılanı anlamak için ortaya koyulan bütün fikirler ve çabalar en nihayetinde Allah'ın kelamına ulaşmaktadır.

- Eserde iyi ve kötü kavramları üzerinde de durulmaktadır. Bu bağlamda, Fuzuli iyi ve kötüyü kıyaslarken, nefis ve irade, muhabbet ve adavet, ödül ve ceza, cennet ve cehennem gibi karşılaştırmalarla konuyu ele almakta ve okuyucuya anlaşılır bir şekilde sunmaktadır.
- Fuzuli bu eserinde, insanı, yaratılanları ve evreni sınıflandırmaktadır. İnsan da kainatın katmanları gibi sınıf sınıftır. İnsanı hayvanlardan ve cinlerden üstün kılan, insanın nefisine karşı verdiği mücadeledir.
- Vâcibü'l-vücûd kavramı üzerine ayrıntılı bir şekilde bilgi veren Fuzuli'ye göre, Allah'ın yarattığı her şey tek ve yüce olan Allah'ın varlığına delildir.
- Eserde, kulların ve hatta cansız varlıkların dahi varoluş sebebinin mahşerde haşredilene dek Allah'ı idrak, Allah'a hamd ve Allah'ı teşbih etmek olduğu bildirilmektedir.
- İnsan-ı Kâmil'i nefisini bilen ve dolayısıyla Allah'ı bilen insan olarak niteleyen Fuzuli'ye göre Allah'ın cümle mahlukat ile tezahürünü idrak eden kimse doğru yolu bulandır.
- Fuzuli, eserinde Allah'ı teşbih ve takdis ettiğini defaten bildirmiştir ki kudreti sonsuz olan Allah'a ait sıfatları irdelerken Fuzuli bu husustaki hassasiyetini de büyük bir incelikle ortaya koymaktadır. Fuzuli'ye göre filozofların Allah'ın yüceliği hakkındaki düşünceleri bile aslında gerçeği yansıtmayacak kadar güçsüzdür. Allah'ı hiçbir varlığa benzetmemek düşüncesi dahi Fuzuli'ye göre hatadır, benzemek yahut benzememek kavramları ile Allah birlikte düşünülmemelidir. Bu doğrultuda Fuzuli'nin Allah'ın zâtını akıl yolu ile idrak etmenin mümkün olmadığını ifade ettiği aşikardır.
- Eserde Allah'ın sıfatları ve fiilleri kısa, öz ancak etkili bir şekilde ele alınmaktadır. Allah her şeye muktedirdir, ezeli ve ebedi olandır. Allah diridir ve varlığı sabittir. Allah her şeyi işiten, gören, bilendir. Allah söyleyendir ve söyledikleri hatasız, kusursuz, değişmez emirlerdir. Fuzuli'nin Allah'ın fiilleri hususundaki yaklaşımı ise eşsiz bir bakış açısı

sunmaktadır. Fuzuli'ye göre hareket cismani bir özelliktir ve cisimden münezzehtir. Allah hareketten yani fiilden de münezzehtir.

- Eserde, güzellik ve çirkinlik kavramlarının akıl yolu ile idrak etmenin mümkün olmadığı bildirilmektedir. Öyle ki, şeriate uygun olan güzeldir, şeriate aykırı olan çirkindir. Şeriate uygun olan akla da uygundur, şeriate aykırı olan akla da aykırıdır. Dolayısıyla güzel olan akla ve şeriate uygun olan, çirkin olan akla ve şeriate aykırı olandır. Güzellik ve çirkinlik şeriat ile anlaşılır.
- Eserde sosyal bir varlık olan insanın yine kendi aralarından Allah tarafından seçilmiş yol gösterici peygamberlere olan ihtiyacı üzerinde durulmaktadır. Fuzuli'ye göre insan sosyal bir varlıktır ve içinde yaşadığı toplumda varlığını sürdürmesi için belirli kurallara uyması gerekmektedir. Bu kurallar Allah'ın emir ve yasaklarından doğmaktadır. Allah'ın emir ve yasakları insanlara, onların arasından seçilmiş öğreticiler olan peygamberler aracılığı ile bildirilmektedir. Dolayısıyla insanların peygamberlere olan ihtiyacı sabittir.
- Eserde Fuzuli, insanın yaratılmasının, fiziki ve ruhi olgunluğa erişmesinin yalnızca Allah'ın iradesi ile mümkün olduğunu ifade etmektedir. İnsan, Allah'ın emir ve yasaklarına eksiksiz bir şekilde itaat ederek ve peygamberin öğrettiklerinden asla ayrılmayarak kemâle erebilir.
- Fuzuli, Allah'ın insana bahsettiği en büyük nimetin akıl olduğunu bildirmekte ve kişinin idrak kabiliyeti ile Allah'ı idrak edebileceğini ve bu yolda Peygamberin öğrettiklerinin yol gösterici olduğunu ifade etmektedir.
- Fuzuli, Peygamber efendimizin diğer peygamberlerden üstün olduğunu sabit kabul etmektedir ve buna yönelik kanıtları öne sürmektedir. Fuzuli'ye göre, peygamber efendimizin diğer peygamberlerden üstün olduğunun göstergelerinin en başında, peygamber efendimizin son peygamber olması gelir.
- Fuzulinin imamet kavramına yer verdiği bölümde, Fuzuli'nin mezhebini tayin etme yolunda çalışmalar yapan araştırmacıların O'nun Şia mezhebinden olduğuna kanaat getirmelerine neden olan bir husus göze çarpmaktadır. Fuzuli bu bölümde Ehl-i Sünnet ve Mûtezile'nin görüşlerine yer vermekte ve Muhakkime, Muhtâriyye, Zeydiyye, İmâmiyye, İsmâiliyye,

İsnâaşeriyye fıkralarına göre imamet açıklamalarını yapmakta ve on iki imama yer vermektedir. Ayrıca Mehdi hususunda Batnilerin düşüncelerine de yer vermektedir. Bu nedenle kimi araştırmacılar, Fuzuli'nin on iki imama atıfta bulunmasından dolayı O'nun Şii olduğunu belirtmektedir.

- Haşir hususuna da değinen Fuzuli'ye göre, insanoğlunun bu dünyada sergilediği amellerin karşılığı ölümden sonra verilecektir ki bu bile Fuzuli için başlı başına Haşrin kanıtıdır. Fuzuli'ye göre hesap günü kesindir, Fuzuli bu hususu Allah'ın Kur'an'da bunu açık ve seçik olarak bildirdiğine dayandırmaktadır.
- Eserinin son bölümünde Fuzuli, mizan, sırat ve hesap kavramlarına kısaca yer vermektedir.
- Görüldüğü üzere Fuzuli'nin Matla'u'l İtikad adlı eseri, bir şiir kitabından ya da Fuzuli'nin hislerini ve düşüncelerini kaleme aldığı bir eserden yapı itibariyle hayli farklıdır. Bu eser, bir ders kitabı niteliğinde olup, Fuzuli'nin engin felsefi ilminin bir nişanesidir.
- Fuzuli bu eserinde bilhassa Eşarilerin ve Mutezile'nin düşüncelerini mukayese etmiş, bununla birlikte Antik Yunan düşünürlerinin ifadelerine de geniş yer vermiştir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Şerif, Edebi Metin ve Özellikleri, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 39, Erzurum, 2009.
- Altıntaş, Ramazan, Fuzuli'de Bilgi ve Tabiat Anlayışı, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6 (1), 37 – 54. 2002.
- Araslı Həmid, Risale-i Müə'amma, Bakü, 1946.
- Araslı Həmid. Məhəmmədd Füzuli. Əsərləri. Bakü, 1961.
- Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org>
- Fəhmi Əli, Füzuli Qəzəllərinin Bəzi Poetik Xüsusiyyətləri Haqqında, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi Sayı:8, İstanbul, 2012, 133-146.
- Fuzûlî, Muhammed b. Süleyman. Matla'ul-i İtikad fî Ma'rifeti'l- Mebde ve Mead, (Haz.: M.bin Tavit et-Tanci) Çev. Esat Coşan, Kemal Işık. AÜDTCF Yayınları, Ankara, No:138.1962
- Fuzûlî, Muhammed b. Süleyman. Matla'ul-i İtikad fî Ma'rifeti'l- Mebde ve Mead, (Haz.: M.bin Tavit et-Tanci) Çev. Esat Coşan, Kemal Işık, Server Yayınları, İstanbul, 2014
- Gölpınarlı Abdülbaki, Fuzuli Divanı, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1961.
- Gölpınarlı Abdülbaki, Sıhhat u Maraz, Risalesi, İstanbul, 1940.
- Işık, İhsan, "Fuzuli", Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi, 2.Cilt, Elvan Yayınları, Ankara, 2004.
- İpekten, Halûk. *Fuzuli: hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve bazı şiirlerinin açıklamaları*. 1973. İstanbul 1979.
- Karahan Abdülkadir, Fuzuli'nin Mektupları, Horoz Basımevi, İstanbul, 1948.
- Karahan, Abdülkadir, Fuzuli (Muhiti, Şahsiyeti ve Hayatı), Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1995
- Karaman Hayreddin, Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, Ankara, 2003.

- Kılıç, Mahmud Erol, Sufi ve Şiir, Sufi Kitap Yayınları, İstanbul, 2017.
- Kur'an-ı Kerim, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kürkçüoğlu, Kemal Edib, Rind ü Zahid Fuzuli, TTK Basımevi, Ankara, 1956.
- Mazıoğlu, Hasibe, Fuzuli Üzerine Makaleler, TDK Yayınları, Ankara, 1997
- İpekten, Halûk. *Fuzuli: hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve bazı şiirlerinin açıklamaları.* 1973
- مطلع الاعتقاد في معرفة المبدأ والمعاد . طبع بمطبعة جمعية التاريخ التركية سنة ١٣٨١ هـ - ١٩٦٢ م.
- Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, BKM Yayınları, İstanbul, 2010.
- Paşayev, Mir Celal, Fuzuli'nin Poetik Hususiyetleri, Zengin Yayıncılık, İstanbul, 2017
- SARAÇ, MA Yekta. Fuzulî'nin Kelâm'a Dâir" Matlau'l İtikad" İsimli Eseri ve Önemi. *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 1996, 2: 111-118.
- Saraç, MA Yekta. Fuzulî'nin Kelâm'a Dâir" Matlau'l İtikad" İsimli Eseri ve Önemi. *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 1996, 2: 111-118.
- Tarlan, Ali Nihad. Fuzulî'nin Farsça Dîvânı (Tercümesi), Milli Eğitim Basımevi İstanbul, 1950
- TDK Sözlük, <https://sozluk.gov.tr>
- TDV İslâm Ansiklopedisi, 23.Cilt, İstanbul, 2001.
- Tevfik, Ebuzziya, Numûne-i Edebiyât-ı Osmâniyye. 6.Baskı, İstanbul. 1329/1913.
- Timurtaş, Kadri, Tarih İçinde Türk Edebiyatı, Vilayet Yayınları, İstanbul, 1981.
- Todorov, Tzvetan, Poetikaya Giriş, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA), Fuzuli, 3. Cilt, , Dergâh Yayınevi,
- Yener, Cemil, Fuzuli'nin Dünyası, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1966.
- [http://m.gizlikam.webnode.com.tr/hadislerle-kuran-%C4%B1-kerim-tefsiri-\(ibni-kesir\)/](http://m.gizlikam.webnode.com.tr/hadislerle-kuran-%C4%B1-kerim-tefsiri-(ibni-kesir)/)
- [http://m.gizlikam.webnode.com.tr/hadislerle-kuran-%C4%B1-kerim-tefsiri-\(ibni-kesir\)](http://m.gizlikam.webnode.com.tr/hadislerle-kuran-%C4%B1-kerim-tefsiri-(ibni-kesir))
- <http://bahramasadi.blogfa.com/post/68>

ÖZGEÇMİŞ

Ali Raji Ali ALAWADI 08.11.1989 tarihinde Irak' ın başkenti Bağdat' da doğdu. 2008 yılında Vasit vilayeti Al Numanie okulunu bitirdi. 2009 yılında başladığı Bağdat Üniversitesi Diller Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden 2013 yılında mezun oldu. 2018 yılında Karabük Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne kabul oldu. İyi derece de İngilizce ve Farsca Bilmektedir.